Samir Amin

Modernite, Demokrasi ve Din

Kültüralizmlerin Eleştirisi

Fransızcadan Çevirenler:
Fikret Başkaya
Uğur Günsür
Güven Öztürk

Yordam Kitap

***Samir Amin** (1931, Kahire)*

Mısırlı Marksist iktisatçı, akademisyen ve yazar. Bağımlılık Okulu'nun yaratıcılarından ve önemli figürlerindendir. Eğitimini Paris'te tamamlamış, akademik çalışmalarını da Fransızca vermiştir. Üçüncü Dünya'nın kalkınması üzerine çalışmalarıyla tanınır. Yazarın belli başlı çalışmaları Yordam Kitap tarafından yayınlanacaktır. *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme, Avrupa-Merkezcilik, V. Enternasyonal İçin, Kapitalizmden Uygarlığa, Liberal Virüs,* eserlerinden bazılarıdır.

Eserin Önceki Basımı:
Özgür Üniversite Yayınları, 2006

Modernite, Demokrasi ve Din

Kültüralizmlerin Eleştirisi

Samir Amin

Fransızcadan Çevirenler
Fikret Başkaya
Uğur Günsür
Güven Öztürk

Yordam Kitap: 267 • **Modernite, Demokrasi ve Din** • Samir Amin
ISBN- 978-605-172-112-5 • *Çeviri:* Fikret Başkaya, Uğur Günsür, Güven Öztürk
Düzeltme: Filiz Çomuk • *Kapak Tasarım*: Savaş Çekiç • *Sayfa Düzeni*: Gönül Göner
Birinci Basım: Mart 2016
© Samir Amin, 2014; © Yordam Kitap, 2014

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 10829)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat:3 34110 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • **Faks:** 0212 528 19 09
W: www. yordamkitap.com • **E:** info@yordamkitap. com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap

Baskı: **Yazın Basın Yayın Matbaacılık Turizm Tic.Ltd.Şti.** (Sertifika No: 12028)
İ.O.S.B. Çevre Sanayi Sitesi 8. Blok No:38-40-42-44
Başakşehir - İstanbul
Tel: 0212 5650122

Modernite, Demokrasi ve Din

Kültüralizmlerin Eleştirisi

İçindekiler

Sunuş 9

MODERNİTE VE DİNÎ YORUMLAR 13

I. Modernite 15

1. Akıl ve özgürleşme 15

2. Akıl ya özgürleştiricidir ya da hiçbir şey 24

II. Modernite ve Dinî Yorumlar 27

1. Dinî yorumların esnekliği 27

2. Üç kitap dini denilen: bir veya üç dinî metafizik? 31

3. Din ve toplum: Teokrasi tehlikesi.
Dinler sadece metafizik değildir. 38

4. Reform: Hristiyanlığın moderniteye
adapte olmasının muğlak ifadesi 53

III. Politik İslam 60

IV. Tarihsel Materyalizm ve Tarihsel Marksizmler 71

1. Marksizm "(kapitalist) piyasaların işleyişinin bilimsel
tahlili" değildir. Ondan fazlası ve bütünüyle farklı bir şeydir. 71

2. Gerçekte var olan kapitalizm, aynı rotada ilerleyen,
az çok gelişmiş kapitalist sosyal formasyonların bir bütünü
olarak tahlil edilebilir mi? Yoksa onu, karmaşık [kompleks] ve
kutuplaşmış bir bütün olarak mı ele almak gerekir? 73

3. Tarihsel materyalizm bir ekonomik
determinizm değildir. 76

**ORTADOĞU'DA "SOSYAL HAREKETLERİN"
MUĞLAKLIĞI VE ÇEŞİTLİLİĞİ ÜZERİNE** 79

1. Sorgulanması gereken çeşitlilik 81

2. İlerici ve gerici sosyal hareketler 84

3. Emperyalist yayılmanın hizmetindeki politik İslam 87
4. Modernite, demokrasi, laiklik ve İslam 92
5. Cephe çizgisindeki ülkelere dair sorunlar (Afganistan, Irak, Filistin, İran) 97
6. Demokrasi için mücadelenin muğlaklığı 110
7. Sonuç: Ortadoğu ve başka yerlerdeki gerçek ve sahte çatışmalar 112

ARAP DÜNYASI 117
Bugünkü mücadelenin tarihsel arka planı: Modernite tehdidi karşısında otokratik devlet 119
Politik İslam 122
Siyasi ihtilaflar ve sosyal mücadeleler. Nahda ve popülist milliyetçilik 125
Toplumsal gerçekliğin "üçüncü sektörü" 127
Kuruluşlar dünyası: Sabun köpüğü mü, sis perdesi mi? 129
Cemaatçi hareketin karakteristik özellikleri 133
Sonuçlar ve alternatifler 136

POST-EMPERYALİST İMPARATORLUK MU, EMPERYALİZMİN YENİLENMİŞ YAYILMASI MI? 139
Çokluk: Demokrasiyi kurmak mı yoksa sermayenin hegemonyasını yeniden üretmek mi? 145
İmparatorluk ve *Çokluk*'un siyasi kültürü, tehdide denk midir? 151

BAMAKO ÇAĞRISI 155
I. Giriş 157
I. İlkeler 158
II. Uzun vadeli hedefler ve acil eylem önerileri 162
Bamako Çağrısı'nın önerileri 163

Dizin 189

Sunuş

Bu eserde kültüralizm veya "kültüralizmler" denilenin eleştirisini yapmayı amaçlıyorum. Kültüralizm denilenden de görünüşte iç tutarlılığa sahipmiş izlenimi veren, kapsayıcı, "kültürel" değişmezler varsayımına dayalı, ekonomik, sosyal ve politik sistemlerin dönüştürücü etkisine maruz olmayan bir teoriyi anlıyorum. Bu anlayışta kültürel özgünlük, zorunlu olarak farklı olması gereken tarihsel güzergâhların başlıca itici gücü sayılıyor.

"Gelenek"ten bir kopuş demek olan modernite Rönesans'tan itibaren Avrupa'da ortaya çıktı. O zamana kadar tribüter [haraççı] ideolojinin geçerliliği söz konusuydu. (Söz konusu ideoloji, haraca dayalı üretim tarzının ideolojisidir ve feodalizm de onun bir varyantıdır.) Modernite insanların bireysel ve kolektif (toplumlar) olarak tarihlerini yaptıkları ilkesine dayanır. Oysa o zamana kadar başka yerlerde olduğu gibi, Avrupa'da da tarihi, Tanrı'nın (veya doğaüstü güçlerin) yaptığı düşüncesi geçerliydi.

O aşamadan itibaren modernite akılla özgürleşmeyi [emansipasyon] birleştiriyor, tanımı gereği kendisi de modern olan demokrasinin yolunu açıyordu. Zira modernite devletle dinin birbirinden ayrılması demek olan laikliği varsayar ve o temel üzerinde politikayla bağ kurup onu yeniler.

Modernite, doğmakta olan kapitalizmin eseridir ve onun dünya ölçeğinde yayılmasıyla yol almaktadır. Kapitalizm de ge-

lişme yasalarının mantığı gereği, yayılmacı ve kutuplaştırıcıdır. Başka türlü söylersek, kapitalizm giderek derinleşen, eşit olmayan ve asimetrik bir gelişme seyri izliyor ki, bu özellik sistemin çevresinde yer alan toplumların şimdilerde ABD-Avrupa-Japonya üçlüsünün oluşturduğu merkez gibi olmasını, velhasıl onları "yakalamayı" imkânsız hale getiriyor. Bu çarpıklık da bugüne kadar kapitalist olan dünya gerçekliğinde, modernitenin neden güdük kaldığı sorusunu gündeme getirir. İşte bu yüzden kapitalizmin kültürü söz konusu asimetrik gerçekliğin gereklerini içselleştirip, evrenselci ilkeler iddiasını kültüralist, değilse Avrupa-merkezli dayanaklarla birleştirdiğinde içeriği bütünüyle boşalıyor.

Kaçınılmaz olarak modernite dinî inançların yeni bir tanımını dayattı ki, böylece dinî inançları modernitenin temel ilkesi ile –insanoğlu tarihini yapar– bağdaşır hale getirdi. Avrupa-merkezli kültüralizm, dindeki bu değişikliği (özellikle de Protestan reformunu) Avrupa'da ortaya çıkan dönüşümlerin birinci nedeni saydı. Ben bu teorilerin, özellikle de Max Weber'in tezlerinin tam da tersini iddia ediyorum. İleri sürülenin aksine, dinlerin yeniden yorumu daha ziyade söz konusu sosyal dönüşümlerin nedeni değil sonucuydu. Dinlerin yeni yorumu, ileri sürüldüğü gibi belirleyici değildi, şu veya bu özel evrim yolunda sadece, süreci duruma göre hızlandırıcı veya yavaşlatıcı bir etkisi olabilirdi.

Şimdilerde modernite krize girmiş durumda, zira gerçek toplumsal alanda yol almaya devam eden küreselleşmiş kapitalizmin çelişkileri o hale geldi ki, artık bizzat kapitalizm, uygarlığı tehlikeye atmış bulunuyor. Kapitalizm "gününü doldurdu"; kapitalist yayılmanın yıkıcı boyutu çoktan, tarihte oynadığı ilerici misyonu tanımlayan yapıcı boyutunun önüne geçmiş durumda.

Modernitenin krizinin bizzat kendisi de sistemin bunamışlığının bir işaretidir. Başlangıçta evrenselci tutkuları olan

burjuva ideolojisi bundan vazgeçip, onun yerine postmodern zorunlu "kültürel özgünlükler" söylemini (bayağı tabirle vazgeçilemez kültürler çatışmasını) koydu. Ben bu söylemin tam da karşısında yer alan, moderniteyi hiçbir zaman tamamlanmamış bir süreç sayan bir yaklaşım öneriyorum. Bana göre modernitenin, mevcut ölümcül krizi ancak daha ileriye giderek, gezegenin tüm toplumlarını yeni bir ekonomik, sosyal ve politik yapıya kavuşturacak evrensel değerleri yeniden keşfederek aşabilir.

Aynı yayınevinden çıkan bir kitabımda (*Liberal Virüs: Sürekli Savaş ve Dünyanın Amerikanlaştırılması*) [Türkçesi: Yordam Kitap, Mart 2016], çağdaş kapitalizmin ideolojisinin aldığı aşırı biçime, liberal virüs dediğime vurgu yapmıştım. Söz konusu ideoloji toplumsal organizasyonu sadece iki ilkeye indirgemiş durumda: özgürlük (esas itibarıyla özel teşebbüs özgürlüğü olmak kaydıyla) ve özel mülkiyet. Söz konusu eserde tahlil ettiğim bu tür bir indirgeme esas itibarıyla Amerika'nın tarihsel kültürünün oluşumunda modernite ideolojisinin geriletilmesiyle ilgilidir. Bu gerileme bugün uygarlığın içine sürüklendiği trajik çıkmazın başlıca nedenini oluşturuyor. Amerika'dan kısmen farklı olan Avrupa toplumlarının siyasi kültürü, ekonomiyle politika arasındaki diyalektik çatışma kavramını kabul ediyor, kapitalist yayılmanın sonucu olan yoksullaşmanın asıl kurbanları Güney toplumları bu meydan okumanın karşısına dikilecekler mi? Yoksa sürekli savaşlara ve jenositlere eşlik eden "Dünyanın Amerikanlaştırılmasını" pasif bir şekilde sineye mi çekecekler?

Bundan 15 yıl kadar önce Avrupa-merkezli dünya görüşünün ortaya çıkardığı ideolojik deformasyonun geçmişini ve geleceğini tahlil edip sistematik bir eleştirisini yapmıştım. *Avrupa-Merkezcilik, Bir İdeolojinin Eleştirisi*'nde (Anthropos-Economica, 1988) ileri sürdüğüm tezlerin ve tahlillerin bugün de geçerliliklerini koruduğunu, daha da ötede bugün yazıldık-

ları dönemden daha da güncel olduklarını söyleyebilirim. İşte burada okuyacağınız metin söz konusu eserin ikinci bölümü olarak yazıldı. Onun dışında kitapta önemli bir değişiklik yapmadım. Sadece ilk baskıdaki sunuşla, artık bugünün okuyucuları için önemli olmayan o zamanın güncel sorunlarıyla ilgili son sayfaları çıkardım.

Buradaki birinci bölümle, *Avrupa-Merkezcilik*'te geliştirdiğim tezleri daha da güçlendirmeyi amaçladım.

MODERNİTE VE DİNÎ YORUMLAR

I

MODERNİTE

1. Akıl ve özgürleşme [emansipasyon]

Modern dünyanın oluşmasında son derece önemli iki tarihî dönemeçten söz etmek mümkündür.

1. Bu tarihî dönemeçlerden birincisi, modernitenin doğuşuyla ilgili olandır. Bu, tesadüf eseri ortaya çıkmayan, aynı zamanda kapitalizmin de doğduğu Aydınlanma dönemidir (XVII. ve XVIII. yüzyıllar Avrupa'sı). Bunun muhtevasını iki önermeyle açıklamak mümkündür:

Bunlardan birincisi modernitenin tanımıyla ilgilidir ki, bu, insanlar bireysel ve kolektif olarak kendi tarihlerini yaparlar ve yapmalıdırlar savıdır. Bu öyle bir savdır ki, –Avrupa'da olsun, başka yerlerde olsun– önceki toplumlarda geçerli egemen düşünceden kopuşu simgeler. Eski egemen düşünce kâinatı ve insanı yaratan Tanrı'nın son kertede "kanun yapan" da olduğu ilkesine dayanıyordu. Söz konusu kutsal kanunlaştırmanın dayandığı etik ilkeler de bilindiği gibi dinler ile aşkın tarihsel felsefeler tarafından ve onlar aracılığıyla formüle ediliyordu. Dolayısıyla sürekli değişim halindeki sosyal gerçeklikleri anlama gereği, farklı yorumlara da ister istemez kapıyı aralıyordu. Akla, ekseri (her zaman değil) bu yorumlar için başvuruluyordu ama orada akıl, "akılla dini uzlaştırma" görevini üstleniyordu. İşte modernitenin tanımladığı yeni anlayış, din sorununu

dışlamadan bu zorunluluktan kurtuluyordu. Yeni anlayış bir bahsi kapatıyordu ama kendine özgü sorunlarla yenisini açıyordu: İnsanların sahip olduğu özgürlüğün de tanımlanması gerekiyordu. Eğer tarih, insanlığın dışında bir etkinlik olarak ortaya çıkmıyorsa, o zaman başka "yasalarla" açıklanması gerekiyordu, o yasaların keşfi ise bazı yeni bilimlerin ortaya çıkmasını gerekli ve mümkün kılıyordu ki, bunlar, doğa ve insan bilimleriydi. Böylece toplumların hareketinin nesnel belirleyicilerini ortaya çıkarmak için akıl yeniden harekete geçiriliyordu. Modern insanlığın sahip olduğu yeni özgürlük, oluşturulmak istenen yeniden sosyal üretimin mantığı ve toplumların dönüşüm dinamikleri sorununu problemli hale getiriyordu.

İkinci sorun, Aydınlanma felsefesinin (düşüncesinin) ifade ettiği biçimiyle modernitenin burjuva karakteriyle ilgilidir. Zira modernitenin ve kapitalizmin ortaya çıkışı aynı gerçekliğin iyi yüzüdür.

Aydınlanma düşüncesinin sunduğu akıl kavramı, özgürleşmeye kopmaz bir şekilde bağlıdır, aksi halde "insanoğlu tarihini yapar" cümlesinin bir kıymeti harbiyesi olmazdı. Doğaldır ki, söz konusu özgürleşme, kapitalizmin gerektirdiği ve mümkün kıldığı sınırlar dahilinde tanımlanabilir. Her ne kadar Aydınlanmacı söylem tarihsel olmayan (tarih dışı) özgürleştirici bir akıl kavramı önerse de, gerçek yaşamın tahlili durumun öyle olmadığını, tam da tarihsel bir nitelik taşıdığını ortaya koyuyor.

Söz konusu söylemin en temel ifadesi, Adam Smith'in maalesef uygun olmayan formülasyonu olan "faydacılıktır". Aslında şüpheli bir kelimedir bu ama İngiliz ampirizm geleneğindeki kendiliğindenliğin bir sonucudur. Bu dünya görüşünde toplum, bireylerin toplamından oluşan bir bütünlük olarak anlaşılır; bu da Eski Rejim'in toplum tasavvurundan bir kopuş demektir. Söz konusu olan bireyin tartışmasız özgürleştirici ideolojisidir. Tekrar etmek gerekirse, modernitenin bir veçhe-

sidir. Zaten söz konusu birey de doğal olarak bir akla sahiptir. Özgürleştirici aklı –insanların mutluluğunu– gerçekleştirecek olan sosyal düzen ise, Amerikan sosyal düşüncesinde bugün de geçerli bir kavramı kullanmak gerekirse, "iyi kurumlardır". Sistem de kendi payına sosyal yaşamda ekonomiyle siyasetin birbirinden ayrılmasına dayanır. Akla dayalı olarak politik yaşamın işleyişini sağlayan "iyi kurumlar", bireylerin hukuki eşitliğini ve özgürlüğünü güvence altına alan demokratik kurumlardır. Ekonomik yaşamın yönetiminde akıl, sözleşme özgürlüğünü, başka bir ifade ile "piyasayı" varsayar. Dolayısıyla toplumu oluşturan "bireyler" arasındaki değişim (ticaret) ve işbölümünün örgütlenmesinde piyasa temeldir. Ekonominin sağlıklı işleyişi de kendi payına artık "iyi toplumun" kutsal değeri sayılan mülkiyetin korunmasını gerektirir.

Bundan böyle özgürleştirici akıl, klasik üçlü olan, özgürlük, eşitlik, mülkiyette ifadesini bulacaktır. Bu formül sistematik olarak Amerikan Devrimi tarafından benimsenmeden önce, birbiri ardından gelen erken Birleşik Hollanda Devrimi, 1688 "Şanlı İngiliz Devrimi" ve ilk aşamasında Fransız Devrimi'nin formülüydü.

Özgürlük, eşitlik, mülkiyet üçlüsünün de doğal olarak birbirleriyle "uyumlu bir tamamlayıcılık" içinde oldukları kabul ediliyordu. Ve bugüne kadar "piyasa" ile "demokrasi" arasında eşitlik olduğu düşüncesi burjuva ideolojisinin köşe taşı olmaya devam etti. Gerçek dünyada demokratik hakların kadın ve erkek tüm yurttaşlara doğru genişlemesi sürecinde proleterleri burjuvalarla, mülk sahiplerini mülksüzlerle karşı karşıya getiren çatışma, piyasanın koşulsuz savunucuları tarafından baştan itibaren tartışma dışında tutulup yok sayıldı.

Şüphesiz Adam Smith ve Aydınlanma düşüncesi, özgürleştirici ve rasyonel sonsuz geleceğin "iyi toplum" sisteminin bazı zorluklarla karşılaşacağını sezmişlerdi. Fakat süratle onun üstünden atladılar. Ekonomik yaşamın yönetiminde aklın zafe-

rini simgeleyen "görünmez el" aslında (önceden kestirilemez) "bilinemez el"di ki, daha baştan modernitenin öngördüğü şekilde insanların kendi tarihlerini yapma kapasitesini yok ediyordu. Netice itibarıyla özgürlüğün, eşitliğin ve mülkiyetin güvencesi, piyasanın görünmez elinin işlevini tamamlayan devletin "görünen eli" olabilirdi.

Aydınlanmacılığın özgürleştirici aklı, etik ilkeyi dışlamadığı gibi, tam tersine onu içeriyordu. Oradaki akıl, üçlünün (özgürlük, eşitlik, mülkiyet) özetlediği temel etik unsurların araç ve amaçlarından bağımsız değildi.

Aydınlanma düşüncesine eşlik eden etik, dinî kökenli olabilir veya olmayabilir. İnsanı Tanrı'nın yarattığını düşünenler, özgürleşme konusunda da Tanrı'ya gönderme yapıyorlar. İnsanın varlığının "doğallığı" kabul edildiğindeyse, dinî unsura gönderme söz konusu olmuyor. Ama her şeye rağmen aradaki fark önemsizdir.

Özgürlük, eşitlik, mülkiyet üçlüsünün tutsağı olan, medya tarafından da bayağılaştırılıp pompalanan -John Rawls'ın eşitlikçi liberalizmi gibi- özgürleştirici aklın çağdaş burjuva versiyonu da tüm çabalara rağmen kesinlikle yeni bir şey ifade etmiyor. Mülkiyetin eşitsiz bölüşümünün zorunlu olarak dayattığı eşitlik-özgürlük çalışmasıyla malul eşitlikçi denilen liberalizm de tam bir safsatadan ibarettir. Eşitsizlik, bayağı ekonominin uyduruk kavramı "donanımlar"a dayanılarak pek de "makul" olmayan bir akrobasiyle meşrulaştırılıp kabullendiriliyor. Aslında orada söz konusu olan tam bir yavanlık örneğidir ve söylenen de şudur: Piyasada karşı karşıya gelen bireyler (ki, toplum bireylerin toplamı sayılıyor) farklı talihlere sahiptir (kimileri -şans eseri- büyük işletme sahibidir diğerlerinin hiçbir şeyi yoktur...). Bu "donanım" eşitsizliği mirasla geçmiş (atalaların) emeğinin veya tasarrufunun sonucuysa meşru olarak görülüyor. Meşrulaştırma da tarihin mitolojik devirlerine kadar geri gidilerek, başta eşitler arasındaki sözleşmeye dayalı olan,

zamanla yapılan fedakârlığın eşitsizliği mevcut eşitsiz donanımın sebebi sayılıyor. Kapitalizmin özgünlüğüne dair sorunların bu tür izahlarla yok sayılmasını veya üzerinden atlanmasını doğrusu pek zarif bulmuyorum.

Fakat eşitlikçi liberalizm yalancıktan ve ısrarla günümüz toplumunun düzensizliğine ideolojik bir alternatif olarak sunulsa da, gerçek dünyada karşı karşıya olunan (eşitlikçi liberalizmin kendini ayrı saydığı) faydacılık [ütilitarizm] değil, sağ özgürlükçü ideolojinin, fiiliyatta da aşırı sağın bir türevidir. Söz konusu ideoloji özgürlük-mülkiyet ikilisini, Aydınlanma felsefesinin özgürlük, eşitlik, mülkiyet üçlüsünün yerine ikame ederek, bariz bir şekilde özgürlüğün sahip olması gereken temel değeri inkâr ediyor. Bu aşırı sağ ideolojik formülün yeni von Hayek versiyonu, onun XIX. yüzyıl mucitleri olan "liberallerle" (Bastiat ve şürekâsı...) buluşturuyor. Dolayısıyla, Fransız Devrimi'nden sorumlu saydıkları Aydınlanma felsefesinden bir sapmadır. Fakat söz konusu ikili olan özgürlük ve mülkiyet, hâlâ kısmen de olsa Aydınlanma felsefesine sadık kalmaya devam eden Avrupa ideolojisinin aksine çoktan beri "Amerikan ideolojisinin" temelini oluşturuyor.

Özgürlükçü versiyonda etik ortadan kalkıyor zira her ne kadar insanlar tarihlerini yapsalar da onu orman yasalarının geçerli olduğu koşullarda yapmak zorundalar. Artık eylemlerinin sonuçlarından, sebep oldukları, derinleştirdikleri eşitsizliklerden sorumlu değiller, tam tersine eşitsizlik hoş geldi safa geldi... Oysa sorumluluk yoksa etik de yoktur. Bu sağ özgürlükçülerin [*libertaires*] bazıları, hatta çoğu kendisini inançlı Hristiyan ilan etse de bunun bir kıymeti harbiyesi yoktur. Zira gerçekte dinleri gayriahlakidir [*amoral*], niteliği itibarıyla da sıradan "cemaatçi" sosyal uyuşmaya meyletmekten başka bir şey değildir bu.

2. İkinci önemli tarihsel an Marx'ın Aydınlanma felsefesinin özgürleştirici burjuva aklına yönelttiği eleştiriyle başlayan-

dır. Bu eleştiriyle, modernitede yeni bir sayfa açılıyordu ki, ben buna eleştirel modernite diyorum.

Özgürleştirici akıl bu ikinci tarihsel anı, özellikle de onun yeniden canlanışını yok sayamaz. Sosyal düşünce artık Marx'tan sonra, ondan önce olduğu gibi olamazdı. Aydınlanma felsefesinin özgürleştirici aklının eleştirisiyle ilgili yukarıda yazdığım -ki, benim ikinci gözlemimdir- Marx olmadan mümkün olmazdı. Bu yüzden Marx vazgeçilmezdir. Artık özgürleştirici akıl, tahlillerini ve önerilerini özgürlük, eşitlik, mülkiyet üçlüsüne dayandıramazdı. İnsanlar arasındaki sosyal eşitsizlikle kapitalist mülkiyet arasındaki çözümsüz çelişki ortadayken, özgürleştirici aklın üçlüden üçüncüsünü (mülkiyeti) denklemden çıkarması kaçınılmazdı. Onun yerine şimdilerde şurada burada önerilen dayanışma kavramından daha güçlü olan kardeşliği [*fraternité*] koyabilirdi. Anlaşılacağı gibi kardeşlik, bir azınlığa, egemen sömürücü burjuva azınlığı oluşturan kapitalist sınıfa ait olan (dolayısıyla çoğunluğu yaşam için gerekli araçlardan ve gerçek eşitlikten yoksun bırakan) kapitalist mülkiyetin tasfiyesi anlamına gelebilir. Başka bir ifade ile kardeşlik tekçi ve dışlayıcı mülkiyet biçimininin, toplumun tamamına yayılan, onun çıkarına işleyen yeni bir sosyal mülkiyet biçimiyle ikame edilmesi anlamındadır. Böylesi bir toplumsal düzende sosyal bütünleşme de ancak demokrasi aracılığıyla gerçekleşebilir. Orada geçerli olması gereken demokrasi dar anlamda sadece politik yaşamın yönetimi için değil, sosyal mülkiyetin yönetimi için de vazgeçilmezdir. Dolayısıyla, demokrasi yoluyla bütünleşme, kapitalist mülkiyet, bayağı egemen söylemin bir kavramını kullanmak gerekirse, "piyasa" koşullarında gerçekleşen sınırlı ve eşitsiz bütünleşmenin yerini alacaktır.

Herkesin malumu olduğu üzere, özgürlük, eşitlik, kardeşlik sloganı Marx'ın bir buluşu değil. Bütün büyük devrimler gibi, Fransız Devrimi de çağının ilerisindeydi ve isteklerini ileriye yansıtmıştı. Hem bir burjuva devrimiydi (ki, daha sonra bu

temel üzerinde istikrar kazanacaktı) hem de daha ileriye gönderme yapan bir halk devrimi olarak yaşanmıştı, şimdilerde daha iyi anlaşıldığı üzere, burjuva sisteminin sosyalist eleştirisine girişmişti. Modern çağın öteki iki önemli devrimi –Rus ve Çin– gibi Fransız Devrimi'nin de çağının gereklerinin ve olasılıklarının ötesinde bir komünist toplum projesi vardı.

Fransız Devrimi'nin önerip güvence altına almak istediği "halkçı mülkiyet" milyonlarca köylünün ve esnafın mülkiyetiydi. Koruduğu "piyasa" da, tekelleri ve onların ürettiği rantı dışlayan gerçekten herkese açık piyasaydı. Fakat devrimin hayata geçirmek istediği halkçı mülkiyet daha baştan hem sağdan hem de soldan gelen tehditlere maruzdu. Sağdan gelen tehdidin arkasında Bank de France'ın sahibi olan iki yüz ailenin sembolize ettiği büyük müteşebbisler ve kapitalistler vardı. Solundaysa kentlerin tüm dışlanmışları (proleterler ve düzenli bir işi ve geliri olmayanlar) ve kır kesiminin topraksız ve az topraklı köylüleri vardı. Fransız Devrimi'nin sarsıntıları, iniş ve çıkışları XIX. yüzyıl boyunca, yüzyılın sonuna kadar devam etti, Paris Komünü'nü ezip devrimin başlangıcındaki üç ilkeden biri olan kardeşliğin içini boşaltıp onun yerine topluma ait olmada ifadesini bulan "ulusal"ı koyduktan sonra istikrara kavuştu.

"Fransız ideolojisinin" tüm belirsizlikleri, çelişkileri, yorum farkları günümüze kadar gelen tarihin örgüsünü oluşturuyor. Şimdilerde burjuva mülkiyetinin güvenliği ilkesine sert bir dönüşle söz konusu anlam belirsizliğinden kurtulmak isteniyor.

Yüzünü sağa dönmüş burjuva aklının artık özgürleştirici olması mümkün değildir. Zaten eni sonu iki ayak üstünde duruyor: özgürlük ve mülkiyet. Bundan böyle eşitliğe herhangi bir değer verilmesine açıkça antipati sergileyen Bastiat ve von Hayek, dejenere olmuş bir aklın temsilcileridir ki, Aydınlanma felsefesinin tasavvur ettiğinin bile gerisindedir bu. Söz konusu burjuva aklı özgürlük ve mülkiyete indirgendiğinde tipik "Amerikan ideolojisidir" –bir geri gidiştir–, düşünceden

Fransız Devrimi'ni, tabii Rus ve Çin devrimlerini de silip atmak demektir. Başka türlü ifade etmek gerekirse, dünyanın Amerikanlaşmasıdır.

Her türlü özgürleştirici tutkudan yoksun söz konusu burjuva aklı, zorunlu olarak güdük, kof, sorumsuz (dolayısıyla etik temelden yoksun) araçlaştırılmış bir akıldır.

Özgürleştirici olmayan söz konusu akıl da, mucitleri ve savunucuları tarafından "saf bilim" [saf iktisat-*l'économie pure*] olarak tanımlanan iktisat alanında tezahür ediyor. Burada kısaca söz konusu güdük aklın eleştirisiyle ilgili bazı hatırlatmalarla yetineceğim. Bir kere, serbest piyasanın "genel optimum dengeyi" sağladığına ilişkin temel önerisi, kavramın bilinen anlamında tutarlı mantıki argümanlara dayanmıyor. İkincisi, toplumun bireylerin toplamından ibaret olduğu gerçek dışı anlayışın sonucu olan başarısızlığın sebepleri üzerine düşünmemekte inat ediyor. Tersine, içine tıkıldığı karışıklıktan çıkmak için şu ünlü "beklentiler" [*anticipation*] safsatasını icat ederek, başlangıçtaki temel kabulü olana (Birey toplumun yegâne hücresidir) dönüyor. Oysa "ekonomik akıl yürütmede" bu ikisinin bütünleşmesi, kaosu derinleştirip biricik mümkün şu sonuca götürüyor: Piyasa hiçbir zaman dengeye kavuşmadan bir dengesizlikten diğerine savrulur (bu, Marx'ın hatta Keynes'in çok önceden vardıkları sonuçtu). Pastanın üstündeki kiraz misali "sosyal optimum" deyişi de kendi payına ortalıktan kayboluyor. Saf iktisat söz konusu tutkuyu yok saydığında, o olmadan -Aydınlanma felsefesinin ve Adam Smith'in- varsaydığı insanın özgürleşmesi anlamını yitiriyor. Piyasa ve onun aracılığıyla kendini ifade eden insan sorumsuz ilan ediliyor. Saf iktisadın şarlatanları öyle düşünüp söyledikleri için doğrusu bu cesaretlerinden ötürü teşekkür etmek gerekir. Artık, piyasanın, "işe yaramaz" üç milyar insan ortaya çıkarmasının, aynı şekilde en zengin ülkelerde bile sayıları giderek artan "yoksulun" ortaya çıkmasının hiçbir önemi yok... Herhalde "rasyonel" olan budur,

kim bilir... Akıl, sadece özgürleştirici olmayı reddetmiyor, insanlığı yok edecek bir işlevi de kabulleniyor. Nitekim yabancılaşmış insanı, tüm toplumları (dolayısıyla insanlık kültürünü) ve/veya doğayı tahrip eder duruma geliyor –ki, bu durum, rasyonel denilen ve kısa vadeyle sınırlı ekonomik hesap mantığının doğal sonucudur–.

Burjuva aklının başka savunucuları sözünü ettiğimiz şarlatanlar kampına ve/veya reel sistemin içine sürüklendiği dünyanın Amerikanlaştırılması kervanına katılmakta kararsızlar. Yukarıda değindiğim eşitlikçi liberalizm, yangından mal kurtarma gayreti içinde. Rawls'in temsil ettiği bu çağdaş burjuva düşünce akımı –kimileri bunu "sol" olarak bile niteliyor–, Marx'ı yok sayıyor ve Marx öncesinde yer alıyor. "Donanımlar" eşitsizliği teorisi kaosuna saplanıp kaldığı için bu düşünce akımının bir kıymeti harbiyesi yok.

Gerçek dünyanın ve onun kimileri tarafından Amerikanlaşma kimileri tarafından da Batılılaşma olarak anlaşılan evrimsel yönelimlerinin kültüralist muhalifleri, bilmem ki, akılcı olarak adlandırılabilir mi? Bazıları "Amerikanlaşma" tehdidi karşısında sadece "kültürel değerleri" savunuyor, sanki sosyal realite sosis gibi parçalara ayrılabilirmiş gibi sistemin genel eğilimlerini yok sayarak "bir kısmını yarına saklamanın" mümkün olduğunu sanıyorlar. Başkaları da öncelikle kapitalizmle "Batı'yı" birbirine karıştırdıkları, kendinden menkul, ebed müddet geçerli sandıkları "Batı'yı" oluşturan temel belirleyicilikleri atladıkları için hareket halindeki sosyal gerçeklik alanında yaşanan çatışmaları herkes için geçerli kültürel hayal âlemine havale ediyorlar.

Her şeyin içine atıldığı dolaptaki acayip karışım, hayalî piyasanın saf iktisadı, artı yalandan eşitlikçi liberalizm, artı ebed müddet geçerli olduğu varsayılan ipe sapa gelmez kültüralizm, şatafatlı biçimde postmodern denilen "yeni düşünce" mertebesine yükseltiliyor. Burjuva modernizminin eleştirisi silindiği,

aklın da özgürleştirici olmaktan çıktığı koşullarda, çağdaş burjuva düşüncesi artık gününü doldurmuş bir sistemin düşüncesi haline geliyor.

Tehlikeli bir bunama ki, sorumsuzluk ilkesine daha çok yaslanıldıkça tehlike daha da büyüyor. Gerçekten tehlikeli bir bunama zira sistemin korkunç yıkıcılığı artık yeni bir eşiği aşmış durumda, velhasıl yukarıda söylediğim, insanın, tüm toplumların yok oluşu gündemde...

Oysa özgürleştirici aklın bu meydan okumaya cevap vermesi gerekiyor.

2. Akıl ya özgürleştiricidir ya da hiçbir şey

Akıl kavramı, şeyler ve olgular arasındaki ilişkilerin daha iyi bilince çıkarılmasını, daha iyi anlaşılmasını sağlaması gereken bir dizi zihinsel yöntemler bütününü harekete geçirmek anlamındadır. Açıktır ki, şeyler ve olgular arasındaki ilişkinin anlaşılması, bilince çıkarılması, aynı zamanda onların gereklilik derecelerinin de ölçüsüdür. Bunların mutlaklığı da aşırı bayağılık koşulları dışında hem mümkün değildir hem de bir kıymeti harbiyesi yoktur. Bilimin gelişmesi -elbette daha ileriyi işaret eder ama aynı zamanda bilmenin sınırını da gösterir- insan faaliyetinin sahip olabileceği, yararlanabileceği etkinlik alanını, dolayısıyla olası ve etkin alternatifleri mümkün kılar. Fakat belirsizliğin varlığını ve sınırını da olabildiğince kabul etmek gerekir zira mutlak kesinlik sınırlıdır.

Doğa bilimlerinde olsun, insan bilimleri denilende olsun, çok sayıda araştırmacı aksini iddia etse de, söz konusu yöntemler [prosedürler] bütünü, bir başına aklı oluşturmaz. Tüm canlı varlıklar -özellikle de ileri düzeyde gelişmiş olanlar- yaşamları boyunca şeyler arasındaki ilişkinin kavranması amacıyla belirli düzeyde aklı içeren hareket yöntemlerini ve tercihleri devreye sokarlar.

Oysa akıl bundan daha fazlasını gerektirir. Zira özgürleşme sorumluluğu varsayar, aksi halde imkân dahilinde olan farklı seçeneklerin bir değeri ve anlamı kalmaz. Her kim ki, sorumluluktan bahsediyorsa, etikten bahsediyordur, bu da bilimsellik iddiasındaki bir düşünce için vazgeçilmez bir temel ilkedir.

Söz konusu etiğin ilkeleri, önce Aydınlanma felsefesinden –daha sonra– ve günümüze kadar da Marksizmden esinlenen ateist (ve dahası din dışı) evrenselci hümanizmin ilkeleridir. Fakat Hristiyan veya değil, özel bir dinî geleneğe mensup yaradancı, dahası dinci bir evrenselci hümanizmin ilkeleri de olabilir. Bu iki ırmağın büyük bir nehirde birbirlerine kavuşmaları büyük olasılıktır. Bu bağlamda hemen akla gelen özgürlük (kurtuluş) teoloji işidir ki, bana göre orada söz konusu olan inançlı Hristiyanlar oldukları halde, İsa'da duran değil ondan hareket edenleri anlamak gerekir. Elbette Batılı olmayan –Müslümanlar ile Hristiyanlar gibi ataları Helenik olmayan– insanlığın ortak geleceğini inşa etmeyi amaçlayan başka dinî (İslami, Budist, vb...) ve felsefik yorumlar da söz konusu olabilir. İşte (daha uygun bir adlandırma bulunamadığı için) kültürel özgünlük denilen de bu anlamda bir öneme ve değere sahiptir, tüm potansiyelinin gerçekleşmesi de sadece tolere edilmesi gereken bir şey değil (tolere etmek pejoratif anlamdadır zira, sevilmeyen tolere edilir) tüm potansiyel zenginliğinin gerçekleşmesi arzulanır bir şey sayılmalıdır. Geleceği inşaya yönelik, özgürleştirici akıl geleneğine dayalı bu kültürel farklılığı, sözde geçmişten miras, hiçbir zaman değişmediği [*trans historique*] varsayılandan ayırmak gerekir. Bu tür kültüralist kabuller bir gerçekliği olmayan, uyduruk kültürel değişmezliklere ve özgünlüklere körü körüne saplanıp kalmaktır.

Bugün özgürleştirici aklın karşı karşıya olduğu meydan okumalara cevap vermek, iyi tanımlanmış hedeflere ulaşmayı sağlayacak uygun araçlar keşfetmeye bağlı. Ancak o zaman meta yabancılaşmasından, yaşamı ve doğayı yok etme potan-

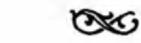
siyeline sahip ekolojik yıkımdan, dünya kapitalizminin gelişmesinin ve yayılmasının zorunlu sonucu olan ve (maddi) "kalkınma" denilen devasa kutuplaşmadan kurtulmak mümkün olabilir.

Benim için Marksizm hem karşı karşıya olunan meydan okumaları tahlil etmeye uygun etkin bir araçtır hem de burada açıklanan istikamette dünyayı değiştirecek stratejileri ortaya çıkaracak yeteneğe sahiptir. Elbette Marx'ı, sadece bu yönde bir düşünce ve eylemin başlatıcısı saymak koşuluyla. Başka türlü söylemek gerekirse, kendimizi Marx'ta duran değil, ondan hareket eden saymak şartıyla...

Teoride ve pratikte çözülmesi gereken karmaşık sorunlar var. Bunların iç içeliği, birbirlerine karışmışlığı ortadayken ve meydan okumaların farklı unsurları arasındaki çatışma dikkate alınmadan tek yönlü çözümler mümkün değildir. Dünya ölçeğindeki meydan okumaların başlıcalarından biri olduğunu düşündüğüm sadece bir örnek vereceğim. Bu, kapitalizmin yarattığı ve mutlaka ortadan kaldırılması gereken devasa çevre-merkez kutuplaşmasıdır. Bu durum kaçınılmaz olarak dünya sisteminin çevresinde üretici güçlerin belirli düzeyde gelişmesini gerektiriyor. Böylelikle özgürleşmenin diğer veçheleri ikinci plana atılmış oluyor. Çelişki gerçek yaşamdadır. Bazıları denklemin unsurlarından bir tanesini yok sayarak işin içinden çıkmanın mümkün olduğunu iddia ediyor. İnsanlığın %80'ini yok saymakta ısrar edip önce onların "kapitalist aşamadan" geçmesi gerektiğini söylüyorlar. Bunun anlamı sadece üretici güçlerin öncelikli gelişme gereğini, emansipasyonun diğer unsurlarını ihmal etmek demektir. Yaşayan Marksist formülasyonda özgürleşmenin meydan okumanın iki çelişik unsurunu birleştirebilmesi gerekiyor.

II

Modernite ve Dinî Yorumlar

1. Dinî yorumların esnekliği

Modernite, insanların geçmiş dönemlerin geleneksel sosyal belirleyiciliklerinin zincirinden kurtulma isteğine dayanır. Bu özgürleşme de her düzeyde –ailede, üretimin ve yaşamın gerçekleştiği toplumda, devlette– geçerli, iktidarı meşrulaştırma araçlarının yadsınmasını gerektirir. O zamana kadar söz konusu meşrulaştırma araçları ekseri dinî içerikli bir felsefik anlayışa dayanırdı. Dolayısıyla, modernite din ile devletin birbirinden ayrılmasını, politikanın modern gelişme potansiyelinin vazgeçilmezi olan radikal bir laikleşmeyi gerektirir.

Laikleşme dinî inancı ortadan kaldırır mı? Doğrusu Aydınlanma filozoflarından bazılarının düşünce ve dileği o yöndeydi, zira dini, saçma batıl inançlar manzumesi olarak görüyorlardı. Dinî olayların bu tür algılanması, XIX. ve XX. yüzyıllarda siyasi bilince ulaşmış emekçi sınıflarda uygun bir zemin bulmuştu. Bu da nedensiz değildi. Sol işçi hareketi (ve onun ideolojisini dillendiren, sınıfın organik aydınları) hasım bir muhafazakâr Hristiyan (Katolik, Protestan, Ortodoks) hiyerarşisiyle karşı karşıya geliyordu. Dolayısıyla din karşıtlığı [*anticléricalisme*] açıkça dinsizliğin eş anlamlısı haline gelmişti ve pratik yaşamda politik, sosyal ve ideolojik mücadelenin seyrine göre her yerde aynı yoğunlukta olmasa da, önemli mevziler

kazanmıştı. Özellikle Fransız toplumu, devriminin radikalliğinin de bir sonucu olarak, din karşıtlığına [ateizme] en yatkın olanlar arasındaydı. Sovyet ideolojisi bu temel ateizmi devraldı ve onu tarihsel materyalist anlayışıyla bütünleştirdi.

Yine de Marx'ı farklı okumak mümkündür. Nitekim onun ifadesi eksik biliniyor. Cümlenin başındaki "Din toplumun afyonudur", devamındaki, "İnsanoğlunun afyona ihtiyacı vardır" ibaresi atlanarak ifade ediliyor. Unutmamak gerekir, insan soyu son tahlilde metafizik bir hayvandır ki, yaşam ve onun anlamına dair sorular sormaktan vazgeçemez. O sorulara da, ya mensup olduğu dinde ifade edildiği gibi cevaplar verir ya kendi başına cevaplar keşfeder, nihayet her türlü soruyu sormaktan vazgeçer.

Dinler bir vakıadır ve sadece yaşamın gerçeklik tablosuna dahil değil, aynı zamanda onun önemli bir bileşenidir. O halde dinin sosyal işlevini, işlevselliğini, başka bir ifade ile modern dünyamızda modernitenin kapitalizmle, demokrasiyle, laiklikle nasıl eklemlendiğini tahlil etmek gerekir. İleriki sayfalarda "Kitap dinleri" denilen üç dinle ilişkisine açıklık getirmeyi deneyeceğim. Görülebileceği gibi, söz konusu dinlerin büyük sosyal dönüşümlere uyum sağlamalarını sağlayan bir yorum yetenekleri var ki, bu onların varlıklarını koruyabilmelerini sağlıyor.

Avrupa'da oluşup moderniteye eşlik eden Hristiyanlığın başarısı bir dizi "teorinin" peydahlanmasına neden oldu. Doğrusu bu "teoriler" benim bu alandaki inancımı sarsmıyor. Bunların en çok bilineni de, neredeyse hiçbir asgari eleştiri konusu yapılmadan genel kabul gören Hristiyanlığın, bünyesinde istisnai evrimi içerdiği düşüncesidir. Böylece "Hristiyanlığın dehası" efsanesi başkalarıyla birlikte üretilecekti (Avrupa'nın Grek kökeni, "Hint-Avrupa" ırkına mensup olma, vb. icat edildi...). İşte modernitenin başka yerde değil de Avrupa'da ortaya çıkması bu tür uyduruk efsanelerle açıklanıyordu. Bu Avrupa-merkezli ideolojinin bu tür aşırı yorumlarına göre, Avrupa'da kapitalizmin gelişmesi

oradaki din yorumunun sonucuydu. *Avrupa-Merkezcilik* adlı kitabımda bunun sistematik bir eleştirisini yaptım.

Bu "teorilerin" en aşırısı da, kapitalist modernitenin yaratıcı dehasını Protestan reformculuğuna mal ediyor. Max Weber'in bu ünlü tezi, tam da benim Avrupa-merkezciliğin "Hristiyanperverlik" versiyonu dediğim şeydir.

Bu meyanda Max Weber'in ortaya attığı argümanlar, görünüşteki açıklığına rağmen muğlaktır. Zaten her zaman tersine de çevrilebilir durumdadırlar. Bir zamanlar Çin'in geri kalmışlığını Konfüçyüsçülükle açıklıyorlardı, ne zaman ki, Çin yeniden kalkışa (yükselişe) geçti bu sefer de Çin'in başarısını Konfüçyüsçülükle açıklamaya kalktılar! Sahte tarihçiler Orta Çağ'da Arap uygarlığının başarısını İslamiyete dayandırmışlardı, günümüzün daha da sahte tarihçilerinin Arap dünyasındaki bugünkü duraklamayı da aynı İslama dayandırdıkları gibi... Kültüralizmin tarihin hiçbir önemli olayına ve meydan okumasına verebileceği tek bir cevabı yoktur, olamaz, ama onlar için sorun başkadır, çok sayıda cevap da bulabilirler zira biri olmazsa diğer yaklaşımı geçerli...

Söz konusu içi boş, düzmece ama egemen dünyanın ideolojisini besleyen bu fikirlere karşı aşağıdaki tezleri öneriyorum:

I. Modernizasyon, laiklik ve demokrasi, dinî yorumların evriminin (veya devriminin) eseri değil, tam tersine dinî yorumların az çok başarıyla dinî olmayanın ihtiyaçlarıyla uyumlandırılmasının sonucudur. Bu uyum yeteneği de sadece Protestanlığa münhasır bir şey, onun bir ayrıcalığı değildi. Şüphesiz başka bir biçimde olsa da Katolikliğin ortaya koyduğu uyum Protestanlıktan daha az etkin değildi. Her hâlükârda dogmalardan arınmış bir din anlayışı yarattığı kesindir.

II. Bu anlamda Reform, kapitalizmin gelişmesinin ön koşulu değildir. Her ne kadar Max Weber'in bu tezi ortaya çıktığı yerde (Protestan Avrupa'da) genel kabul görüp pohpohlansa da. Kaldı ki Reform, Avrupa'nın geçmişinden ve onun "feodal" ideoloji-

sinden, bu arada Hristiyanlık öncesi yorumundan radikal kopuş değildi. Tam tersine ilkel ve bulanıktı.

III. Söz konusu olan "hâkim sınıfların reformuydu" ve ulusal kiliselerin (Anglikan, Lutherci) kurulmasıyla sonuçlanmıştı ve onlar tarafından denetleniyordu. Hâkim sınıflar, emekçi sınıfların tehdidini bertaraf edip sürekli baskı altına alarak, doğmakta olan burjuvaziyle, monarşi ve büyük toprak sahipleri bir uzlaşma [*compromis*] oluşturdular. Luther'de ifadesini bulan, Marx ve Engels'in de eleştirisini yaptığı bu gerici uzlaşma, söz konusu ülkelerde, Fransa'da olduğu gibi radikal bir devrimi engellemeyi amaçlamıştı. Aynı şekilde bu modelde ortaya çıkan laiklik de başlangıçtan günümüze kadar hep ikircikli kaldı. Ulusal kiliselerin ortaya çıkması ve onun sonucunda Katolik evrenselci düşüncenin gerilemesi bir tek işlev görecekti: Monarşiyi daha da güçlendirmek, onun yükselmekte olan burjuvaziyle Eski Rejim'in unsurları arasında oynadığı hakem rolünü pekiştirmek, milliyetçiliği takviye etmek ki, daha sonraki dönemde sosyalist enternasyonalizmin sunacağı yeni evrenselci biçimlerin gelişmesini geciktirmek.

IV. Kapitalizmin gelişmesinin neden olduğu sosyal dönüşümlerin kurbanı olan kitleler katında taraftar bulan başka reformcu hareketler de söz konusuydu. Eski usul mücadele biçimleri geliştiren bu hareketler –Orta Çağ'daki Binyılcılık gibi– zamanlarının ihtiyaçlarına göre ileri değil geri hareketlerdi. Dolayısıyla radikal, demokratik ve laik kitle eylemleriyle destekli Fransız Devrimi'ni, daha sonra yeni koşullarda ezilen sınıfların etkin bir biçimde kendilerini ifade etmelerini sağlayan sosyalizmi beklemek gerekti. Söz konusu Protestan mezhepleri de fundamentalist [köktenci] yanılsamalarla beslenmeye devam etti. Amerika'da olduğu gibi peşi sıra ortaya çıkan kıyametçi [*apocaliptique*] mezhepler mantar gibi bitti.

V. Dinde sosyal perspektiflere açılan uyum sağlayıcı "olumlu" yeni yorumlar söz konusu olmadı. Tam tersine geriye gidişler söz konusuydu, dinî yorumlar sosyal gelişmenin önünde bir engele dönüşmüştü. Bu konuda Kuzey Amerika'dan bazı Protestanlık örnekleri vereceğim.

VI. Fakat olumlu veya olumsuz uyum, sadece Hristiyanlığa özgü bir şey de değildi. Mesela İslamiyet geçmişte olumlu uyum örnekleri verdiği halde şimdilerde birçok veçhesi itibarıyla ABD'deki Hristiyan mezheplerindekine benzer tam bir geriye gidiş tablosu sergiliyor. Aynı şey Yahudilik için de geçerli. Eklemem gerekir ki (ki, okuyucu *Avrupa-Merkezcilik*'e bakabilir) aynı durum büyük Asya dinleri ve ideolojileri için de aynı şekilde geçerlidir.

VII. Bu uyumlar olumlu ya da olumsuz olsun "alt-belirleyiciliğe" dayalı bir tarihsel materyalizm yorumuna gönderme yapıyor. Bundan anladığım da şu: Kertelerin (ekonomik, politik, kültürel) her biri kendine özgü bir iç mantığa sahiptir ve bu yüzden, sistemin evriminde bütünsel uyumu sağlayan tamamlayıcılığı ve evrimin yönünü öngörmek kesin değildir.

2. Üç kitap dini denilen: bir veya üç dinî metafizik?

Üç din de kendilerini "tek tanrılı" ilan ediyor ve bundan gurur duyuyor. Daha da ötede tek tanrılı olanın da sadece kendileri olduğunu iddia ediyorlar. Ve her biri doğal olarak "doğru" gördükleri bir tarzda Tanrı'yı soyut bir biçimde ve herkes için ifade edemedikleri için başka dinî inançları küçümsüyorlar ve onlara garip bir büyüklenmeyle yaklaşıyorlar, kabul etsinler ya da etmesinler, onları her hâlükârda "ilkel" ve "aşağı" sayıyorlar.

Kitap dini denilen üç din arasındaki akrabalık tarihsel bir vakıadır. Her üç dinin ortak bir kutsal kitabı var ki, bu Yahudilerin kutsal kitabıdır (Hristiyanların Eski Ahit'i). Her ne kadar bu kutsal kitabın Yahudilerde ve Müslümanlardaki versiyonları arasında önemli fark olsa da, her biri kendi versiyonunun "en iyisi" olduğunu ve "gerçek" peygamber tarafından vahiy edildiğini (bildirildiğini) ileri sürüyorlar. Buna karşılık Katolikler ve Protestanlar Kutsal Kitap'ın Yahudi versiyonunu benimsiyorlar. Birinciler (Katolikler) diaspora derlemesini, ikinciler de (Protestanlar) Kudüs derlemesini benimsemiş durumdalar. Her üç dinin de ortaya çıktığı coğrafi alan dikkate alındığında, ara-

larındaki akrabalığı açıklamak çok zor değildir. İsa, Filistin'de Yahudi topluluklarıyla yan yana yaşadı, belki de onların içindeydi. İslamiyet, Hristiyan ve Yahudi inançlarının kök saldığı, Bizans'tan Habeşistan'a uzanan bölgede Hristiyanlığın meydan okumasına maruz yakın bir ülkede doğdu.

Fakat sadece söz konusu akrabalık üç dinin birliğini ne bizatihi gerektirir ne de dışlar. Bu soruyu cevaplamak için üç dinin paylaştığı ortak soy kütüğünün belirgin temel önemini ve önemsizliğini saptamak gerekir. Bu durum, metafizik seçenekleri ve üç dine bölünmüş halkların sosyal yaşantısını nasıl etkilemiştir?

Gezegenin tüm halkları, yaratılışı ve oradaki kendi yerlerini dikkate alan bir mitolojiye sahiptirler. Başlangıçta tüm toplumlar bu âlemde kendilerini Tanrı'nın "seçilmiş halkı" sayıyorlardı ve bu hemen hemen tüm topluluklar, kavimler için geçerliydi. Özellikle de mitolojinin hikâye ettiğinin gerçek yaratılış sayıldığı dönemlerde bu öyleydi. Tabii kendi tanrıları da "gerçek" Tanrı'ydı; diğer halklarsa yanılmış veya yanıltılmış sayılıyordu. Bu yüzden başlarda tanrılar bir halktan diğerine farklı ve her biri için ayrı tasarlanmıştı. Bununla birlikte tarihte çok erken dönemlerden beri mitolojik anlatılara, özellikle de tanrılara eleştirel yaklaşan, onları eşeleyen, nüansa eden ince düşünceli insanlar hiçbir zaman eksik olmadı. İlk önemli tepki herkese ulaştırılan Tanrı esininin (vahiy) farklılığının kabulüydü ("Her halkın kendi gerçeği vardı"; ki, bu farklı dillerde de ifadesini bulmuştu). Bir bakıma bu herkesin tanrısının diğerleriyle eşitliğini kabullenmek demekti. Bu tepki, çok sayıda halkı bünyesinde barındıran Roma İmparatorluğu'nda ve başka yerlerde, hatta çağdaş Afrika'ya varıncaya kadar bağdaştırıcılığı özendiriyordu. Kaldı ki, şimdilerde farklı mitolojilerin birbirlerinden yaptıkları iktibaslar çok daha iyi biliniyor. Arkeolojideki, tarihteki ve kazılarıdaki ilerleme, mitlerin atası sayılabilecek "ortak, öncü mitlerin", varlığını ortaya koyuyor: Mesela Orta Çağ'ın tufan söylemi, Gılgamış gibi...

Dolayısıyla Tanrı'nın "seçilmiş" yegâne halkı olduğunu iddia eden sadece Yahudiler değil. Bütün toplumlar aynı şeyi yapmıştır. Fakat Yahudiler hâlâ öyle düşünmeye devam ediyorlar mı? Pek sanmıyorum. Çağımızın sosyal gerçekliği koşullarında inanmış Yahudiler de, Yahudi çoğunluğun da diğerleri gibi sıradan insanlar olduklarını düşünüyor. Bu bağlamda dikkat çekilmesi gereken önemsiz fark, Yahudilerin diasporada yaşıyor olmaktan ve orada var olma zorunluluğundan dolayı "özgünlüklerini" vurgulamalarıyla (dine bağlılıkları) ilgili olabilir.

Her şeye rağmen modern toplumun iki bin yıl, belki daha da fazla zamandan beri belirli bir ilerleme kaydettiğini kabul etmek gerekir (her ne kadar şimdilerde "ilerleme" kavramı çöpe atılmış olsa da!). Modern dünya insanlarının büyük çoğunluğu –kendi dinî inançlarına sıkıca bağlı olanlar da dahil– dinî referanslarını az çok göreceleştirdiler. Sadece günlük yaşamlarında dışarıya karşı daha hoşgörülü değiller, aynı zamanda başkalarının inançlarına da daha saygılılar.

Bu ilerlemeler yüzünden yaratılış mitleri de kendi paylarına aşınmış durumda. Artık başlangıçtaki gibi harfi harfine okunup algılanmıyor, anlaşılmıyorlar. Birçok çağdaşımız –inançlılar da dahil– bunların birer mit olduğunu kabul ediyor, başka türlü söylersek, kutsallıktan esinlenmiş de olsalar bunların eğitici söylenceler, masallar olduğunu düşünüyorlar. Üç kitap dininin kutsal kitabı (İncil), Bororo veya Dogons mitlerinin ortak bir statüsü var: Bir ve daha fazla halkın başlangıçtaki inancının kutsal metni olmak.

Kaldı ki, tek tanrıcılık iddiası (söylemi) bile daha baştan ve kesinlikle ideolojik bir kavramdır. Zira sadece bir tek Tanrı vardır dendiğinde fazladan bir şey söylenmiş olmuyor. Bunu söylemek ne bir gerçekliği ifade etmektir ne de karşı gerçekliği. Üstelik tek tanrıcılık da biçimsel tek tanrıcılık-biçimsel çok tanrıcılık ayrımı partizanlarının iddia ettiğinden muhtemelen daha yaygındı. Çok tanrıcılıkla "suçlananların" çoğunun, ken-

dilerini yerleştirdikleri kutsallık hiyerarşisi ve referanslarındaki farklılığa rağmen, aynı doğaüstü güce gönderme yapıyorlardı. Soruna yakından bakıldığında, "puta tapanların" aslında "animistler" olduğu görülür ki, kavram çeşitliliğinin arkasında tek ve aynı doğaüstü güç bulunuyor.

Zaten tek tanrıcıların gerçekten iddia edildiği gibi/kadar tek tanrıcı oldukları da o kadar kesin değildir. Tüm dinler, Musevilik, Hristiyanlık, İslamiyet; melek, Şeytan, cin, vb. gibi, Tanrı'dan başka doğaüstü güçlerin varlığını kabul ediyor. Bazı insanların kutsallıktan "esinlenen" azizler, peygamberler olduğu ve Tanrı'nın sözüne göre hareket ettiklerinin söylenmesi gibi. Her ne kadar iki varlıktan Şeytan'ı hiyerarşide ikinci sıraya yerleştirseler de üç kitap dini de Tanrı'nın yanında Şeytan'ın varlığını kabul ediyor. Kitap dinleri ortaya çıkmadan önce ve sonra aynı doğaüstü ikili (Tanrı-Şeytan) anlayışı, Zerdüştlerde, Manikeistlerde ve başkalarında da mevcuttu. Hristiyanlıktaki üç şahısta (baba, oğul, kutsal ruh) ifadesini bulan tek Tanrı tam bir gizdir ve monofizit Hristiyanlarla diğerleri arasında cereyan eden teolojik tartışmalar tek tanrıcılık kavramını deşeleyip yumuşatıyor. O halde Tanrı'nın sözü ondan esinlenen peygamberin veya Tanrı'nın oğlunun sözünden gerçekten nasıl ayrılacak? Metafizik metinlerin tahlili açısından da aynı şey söz konusudur.

Şüphesiz üç kitap dininde de tek tanrıcılığa yapılan vurgu, diğer dinlerden daha belirgindir ve bu amaçla da bazı etik ve örgütsel veçhelere daha çok açıklık getirme çabasından söz edilebilir. Bir bakıma bu dinî evrimle eski göçebe yaşam aşamasını geride bırakan Orta Çağ toplumları arasında uyum sağlama çabası söz konusuydu denebilir. Fakat orada din kertesiyle sosyal temel arasında böyle bir uyumun gerçekleşmiş olması bunun yegâne mümkün tarihsel uyum olduğu anlamına da gelmez. Ortadoğu'dakinden daha az gelişmiş olmayan diğer toplumlarda, mesela Çin'de, Hindistan'da aynı ihtiyaca başka araçlarla karşılık verdiler. Çin'de dinî olmayan bir metafizikle

(Konfüçyüsçülük), Hindistan'da dinde keşfin (isteyenin istediği tarzda anlayıp yorumlaması anlamında) yolunu açan Hinduizm.

Bazılarının şiddetle tepki gösterip karşı çıkması muhtemel bir şey daha eklemeliyim ki, söz konusu üç din ve diğerleri, bağdaştırmacılık girişimlerinin güçlü olduğu bir dönemde ortaya çıktı. Bilginler Hristiyanlığın eski Mısır dininden, Yahudiliğin eski Doğu dinlerinden (Baal ve başkaları), İslamiyetin de Arap Yarımadası inançlarından "iktibaslar" yaptığını ortaya çıkarabileceklerdir. Eğer ayinler, yasak yiyecekler ve benzer başka şeyler istikametinde bir kerte aşağı inilirse, iktibasların sanılandan daha da önemli olduğu görülecektir. Hiçbir mümin iktibasların varlığını kabullenmekten dolayı rahatsız olmaz, onun için bu durum, mensup olduğu din daha zuhur etmeden önce, tarihin başlangıcından beri Tanrı'nın insanlara aynı ortak yolu gösterdiği anlamına gelecektir.

Üç kitap dini arasında Yahudilikle İslam arasındaki yakınlık daha güçlüdür. Din bilginleri (elbette argümanlarla destekleyerek) İslamın büyük ölçüde Yahudiliğin Araplaşmış versiyonu, Araplaşması olduğu görüşünü ileri sürüyorlar. İslamiyet sadece ve büyük ölçüde dinsel buyruklar, ayinler, hukuk alanında Yahudilikle benzer şeyleri paylaşmakla kalmıyor, aynı zamanda –ki, bu daha önemli– İslamın din-toplum ilişkisi anlayışı ile Yahudiliğinki aynı. Velhasıl aynı şeyleri paylaşıyorlar. Kaldı ki, Yahudiliğin Araplaşması peygambere Vahiy'in gelişinden öncelere rastlıyor. Tarih ve Kuran, daha Yahudiliklerinden söz etmedikleri dönemlerde bile, Tanrı'ya inanan ve ataları Hz. İbrahim Peygamber'e gönderme yapan hanifelerin varlığını kabul ediyor. Bu anlayışa göre İslam daha başlangıçta Âdem'e vahiy edildiği andan itibaren insanlığa sunulmuş bir dindir! Dolayısıyla İslam, daha Tanrı, resulü Muhammed'e vahiy indirmeden, onunla konuşmadan önce de hep vardı. Fakat bu durum bazıları tarafından unutulmuş yahut iyi anlaşılmamıştı (çok tanrıcılar), kimileri tarafından da kısmen anlaşılmıştı (Hristiyanlar ve Yahudiler).

Bu durum Müslümanların -ya da onlardan bazılarının- söz konusu garip tartışmayı nasıl önemsediklerini gösteriyor. Gerçekten kendilerini İslamın gerçek savunucuları ilan eden otoritelerin Hz. İbrahim'in Yahudi değil Arap olduğunu kanıtlamayı amaçlayan ve -heretik [sapkın] olmadığı ileri sürülen- zengin bir literatür var. Bu tür kanıtlama çabalarıyla "bilimsellik" görüntüsü verilmeye de çalışılıyor: Bu amaçla Mezopotamya'daki araştırmalara, dilbilime [*linguistique*], isimlerin etimolojisine, vb. başvuruluyor. İncil'i diğerleri gibi bir mitoloji olarak okuyan biri için söz konusu sorunun hiçbir kıymeti harbiyesi yoktur. Bir mitolojinin "düzeltilmesi" (doğrulanması) diye bir şey olamaz, aksi halde mitolojik bir kişiliğin gerisindeki gerçek kişiliği aramak gibi bir açmaza düşülür. Elbette Yahudiliğin Araplaştırılması (veya Yahudiliğin İslamlaştırılması) dendiğinde, bundan İslamın, Yahudiliği olduğu gibi benimsediği anlamı çıkmıyor. Söz konusu olan Yahudiliğin gözden geçirilip düzeltilmiş versiyonudur.

İslamiyetin ve Arap Yarımadası'nın siyasi birliğinin kurulmasının eş zamanlı olarak ortaya çıkması bir vakıadır. Nitekim birçok Arap tarihçi, çok tanrıcı kabileciliğin yerini tek tanrıcılığın almasının, Arap ulusunun oluşmasında önemli bir rol oynadığı görüşünde: Zira aynı Tanrı'ya itaat etmek, aynı siyasi iktidara itaat etmekle eşanlamlıdır. Oysaki Araplar Yahudi ve Hristiyan tek tanrıcılığını biliyorlardı. Fakat eğer Hristiyanlığı kabul etseydiler, bölgeye hükmeden Bizans'a bağımlı duruma gelmeleri tehlikesi vardı ve bundan çekiniyorlardı. Buna karşılık kendi paylarına Yahudiliğin bir biçimini benimsediklerindeyse, Yahudiliğin arkasında bir devlet sistemi olmadığı için, böyle bir tehlikeye maruz olmayacakları düşüncesi hâkimdi. O zaman Yahudiliğin kendilerine özgü özel bir yorumuna dayanmak onlara daha çekici geliyordu, bunu yaparken de Yahudiliğin Sami ırkından bir halkın dini olduğunu reddediyor ve Sami ama aynı zamanda

Arap olan kendi atalarına gönderilmiş bir din olduğunu iddia ediyorlardı.

Dolayısıyla, İslamın ve Hristiyanlığın ortaya çıktığı ortamın nitelikleri farklıydı. İslam kendi dogmatik bütünselliğiyle Mekke ve Medine'deki homojen Arap kabilelerinin yaşadığı dar bir ortamda ortaya çıktı. Ve ortaya çıkışındaki bu özelliği de ister istemez bünyesinde barındıracaktı. O kadar ki, başlangıçta bu dinin evrenselci istidadı bile mevcut değildi. Arap fetihlerinin yarımadanın dışına taştığı başlangıç döneminde, Araplarda hâkim düşünce eğilimi, İslamı kendilerine ayırıp, fethedilen yerlerdeki halkları kendi dinlerinde serbest bırakmak yönündeydi. Eğer bu gerçekleşseydi, İslam sadece bir Arap dini olarak kalacaktı. Fakat iki hareketin varlığı, İslamın evrenselci istidadının oluşmasını sağladı: Fethedilen yerlerdeki nüfusun önemlice bir bölümünün kendiliklerinden (gönüllü olarak) İslamı seçmesi; neticede Arapların da bu din değiştirmeleri olumlu karşılamaları. Buna karşılık Hristiyanlık, Helen kültürünün geçerli olduğu kozmopolit Roma İmparatorluğu koşullarında oluştu. Bundan başka, Hristiyanlığın oluşması uzunca bir zamana yayılmıştı. Dolayısıyla daha baştan söz konusu çok etnili [multietnik], çok kültürlü [*multiculturel*] damgasını taşıyordu ki, bu onun evrenselci istidadını güçlendiriyordu.

Son bir gözlem: Tek tanrıcılık düşüncede gerçekten çok büyük bir gelişme, niteliksel bir "ilerleme" anlamına geliyor mu? Tabii, Şeytan düşünceliler eksik değil (Şeytan diyen zaten kötü niyetlidir çünkü Şeytan'dan esinlenmiştir) ki, söz konusu Tek Tanrı (halk efsanesindeki –ya da yüksek bilginlerin sunduğu biçimiyle– yaşlı, beyaz sakallı bilgeliğin ve otoritenin sembolü] ile Patrik ve Patriklik, otokrat ve iktidar sistemi arasında bağ kuruyorlar. Netice itibarıyla yaşanmışlığın bir tür yansıması olan bu halk efsanesinde söz konusu edilen erkek bilge, Tanrı'ya bir kadından veya gençten daha yakındır. Bu, ölümlü dünyada geçerli patriyarkayı ve otokrasiyi meşrulaştırıp, göğe çıkarmak.

Tabii aynı zamanda tek tanrıcı olmayan dinlerde çok önemli bir yere sahip olan kadınsal kutsallıkları da ortadan kaldırıp, erkek egemenliğinin pekiştirilmesiyle sonuçlanıyor. "Kötü düşünceliler" diyorlar ki, o çok güçlü tek Tanrı yoksulları, sefilleri her türlü iktidardan yoksunlaştırıyor. Zira birbiriyle rekabet eden, çatışan çok sayıda Tanrı olduğunda, uygun durumda olanı yardıma çağırabilirsin, -Grekçede söylendiği gibi- canını sıkana nanik de yapabilirsin. Grek demokrasisinin çok tanrılı olması bir tesadüf müdür? Aynı şekilde büyük dinlerin -Hristiyanlık ve Müslümanlık- yayıldığı yerlerde bu demokrasinin yok olması da bir tesadüf müdür? Kaydetmek gerekir ki, dinî olmayan bir metafizik benimseyen Çin, aynı şekilde çok dinliliğe sahip Hindistan daha az otokratik değillerdi.

3. Din ve toplum: Teokrasi tehlikesi. Dinler sadece metafizik değildir.

Dinler sadece metafizikten ibaret değildir. Aynı zamanda sosyal gerçekliğin önemli birer ifadesi olarak da tezahür ederler. Sosyal işlevle metafizik birbirine karışmış durumda ve hareket halindedir. Tarihsel diyalektik koşullarında birbirlerini karşılıklı olarak belirlerler. Bu yüzden, olası metafizik ifadelerinin özgüllüğünü, içinde var oldukları, gerçekleştikleri siyasal ortamdan ayırmak zordur.

Yukarıdaki soruya uygun cevap vermek için uygun bir başlangıç -üç kitap dini gerçekten üç müdür yoksa tek midir- sundukları tarihsellik anlayışından hareket etmek olabilir.

Yahudilik tarihin sonuna (ahiret) inanır. Mesih'in dünyaya dönüp, adil ve mutlu toplum olan kendi krallığını ihya etmesiyle tarihin son bulacağına inanılır. İnançlı bir Yahudi, dünyanın sonu (Mesih) gelmeden bu fani dünyada adil bir toplum düzeninin kurulamayacağına inanır. Bu yüzden bazı Yahudiler İsrail devletini reddediyor. Fakat söz konusu Mesih henüz gel-

miş değil, en azından bugüne kadar gelmediği malum. O halde tarihin sonu (ahiret) önümüzde demektir.

İslam bu önemli sorunla ilgili farklı bir yaklaşım benimsedi. Yaşadığı dönemde peygamber bu ölümlü dünyada Medine'de adil bir toplum düzeni yarattı. Kendini peygamber ilan etti –üstelik sonuncu peygamberdi–, dolayısıyla bu peygamber Tanrı'nın krallığını bu dünyada gerçekleştirerek, Yahudilerin Mesih'inin yerini almıştı.

Peygamber zamanındaki bu İslam yorumu, İslam müminlerinin yegâne yorumu değildir. Birçok Müslüman –sadece aydınlanmış olduklarını söyleyen bir azınlık değil– hiçbir zaman Medine'deki toplumsal düzeni ihya edelim demiyordu. Söyledikleri şu idi: Artık o dönem geride kalmıştır, sadece o dönemin örneklerinden, moral değerlerinden, ilkelerinden dersler çıkarılabilir. Daha fazlası değil. Bir kere toplumu yönetecek peygamber artık yok; ikincisi, kimse onun yerini alamaz. O zaman yapılabilecek yegâne şey, söz konusu ilkeleri değişen gerçekliğe, zamanın ihtiyaçlarına uydurmaktır. Dolayısıyla farklı düşüncelerin ifade edilebileceği tartışmanın yolu açılmış oluyordu. Nihayetinde Müslümanların gerçek tarihini belirleyen de bu görecelilik anlayışı olacaktı. Fakat sonuç olarak söz konusu olan reddedilebilir bir kavramdır.

Yukarıdaki anlayışın yerine, peygamber döneminin sosyal düzeninin gelmiş geçmiş en iyi toplum düzeni olduğu, dolayısıyla eğer uzaklaşılmışsa ona dönmek, "aslına rücu etmek gerekir"i ikame etmek de pekâlâ mümkündür. Bu tür bir yorum fundamentalist [köktenci] bir yorumdur; zira kaynağa, başlangıçtaki duruma dönmeyi öngörüyor. Bugün bu tarz bir yorum geçerli ve her zaman da geçerliydi. Şimdilerde de pupa yelken yol alıyor. Fakat bu tür köktenciliğin sahneye çıkıp kendini dayatması, ancak, nedenlerinin iyi tahlil edilmesi gereken özel konjonktürlerde mümkündür. Orada önemli olan anlayış, geleceğin geçmişe yerleştirilmesidir. Tarihin sonu XV. yüzyılda

başladı ve tarih orada ilelebet durdu... O zamandan beri gerçek tarihte olup bitenlerin bir kıymeti harbiyesi yok, zira bu tarz bir yoruma katılan Müslümanlar için orada ders çıkarmaya değer hiçbir şey yoktur.

Hristiyanlık, tarihin sonuyla ilgili üçüncü bir yol benimsedi ki, bu anlayış onu hem Yahudilikten hem de Müslümanlıktan ayırıyordu. Onun hem bir metafizik olarak varlığını hem de sosyal realitenin dönüştürülmesi sürecine katılan özelliğini teslim ediyordu. Fakat aradaki farkı görmek için söz konusu sosyal gerçekliğin tahliline geri dönmek gerekir.

Yahudilik sadece bir tek tanrıcılık soyutlamasından ibaret değil, aynı zamanda Filistin'de yaşayan tarihsel bir toplumun örgütleyicisi, kısmen de diasporadaki Yahudi topluluklarının esin kaynağı ve örgütleyicisidir.

Yahudilerin eski Filistin'deki gerçek tarihleri iyi bilinmiyor. Bölgenin diğer halkları hakkında bilinenin çok azı biliniyor ki, bu da anlaşılır bir şeydir. Zira diğerlerinden daha güçlü ve ileriydiler, hem de epey yazılı belge ve başka kanıtlar bırakmışlardır. Bilinen bir şey varsa, Yahudiliğin aşırı düzeyde detaylı, kesin bir yasa ürettiğidir. Sadece temel, genel ahlaki (moral) ilkelerin vazedilmesi değil ki, –Musa'nın On Emri [emavir-i aşere] birçokları için esin kaynağı olmuştur– Yahudilerin bireysel, ailevi ve sosyal yaşamını kapsayan bir kurallar bütünü vaaz etmiştir. Bireysel hukuk, evlenme, boşanma, miras, nesep ve daha başka detaylara inen yasalar. Tüm bu yasalar da dinin ve kutsallığın ayrılmaz bir parçasıdır ve değiştirilmeleri imkânsız değilse de çok zordur. Bu yasalara ve düzenlemelere aynı derecede katı ve sarih, hatta bugünden bakıldığında vahşi denebilecek ceza yasaları (recim gibi) eşlik etmektedir. Onlar da kutsallığın ayrılmaz parçasıdır. Bütün bunların icrası da katı bir ritüel olarak gerçekleşir: Sünnetten Şabat [cumartesi] gününde her türlü faaliyetin yasaklanmasına, yasak yiyeceklere varıncaya kadar liste oldukça uzundur...

Belki de yasalardaki ve ritüellerdeki keskin/katı şekilcilik sayesinde diasporadaki Yahudiler, asimilasyondan ve din değiştirmekten kurtulabilmişlerdir. Kim bilir, belki bu durum onlara yönelik bariz düşmanlığın saiklerinden biridir (elbette saik mazeret teşkil etmez).

Açık olan bir şey varsa, bu ölçüde sert/katı bir sosyal din anlayışında laik toplum kavramına yer yoktur. O, ancak teokratik bir iktidar kavramı üretebilir ki, Yahudiler bunu diasporada muhafaza edebildiler. Zira orada iktidar yasa koyamaz, her zaman geçerli olacak yasaları Tanrı zaten koymuştur ve onları uygulamaktan başka yol yoktur. Şimdilerde *synode* denilen, hangi yasaların uygulanması gerektiği konusunda hak iddia eden bir dinî kastın iktidarına teokrasi deme eğilimi geçerli ki, bu Kilise olabilir, başka bir şey de olabilir, hatta hiçbir isme sahip olmayabilir de. Bu tarz bir teokrasi anlayışı uygun değildir, zira teokrasi Tanrı'nın iktidarı demektir, pratikteyse Tanrı adına konuşmak demektir. Teokrasi moderniteye karşıdır, zira modernite, modern demokrasiye gönderme yapar ki, o da insanların özgürce yasaları yapması, tarihlerinden sorumlu olması demektir.

Yahudi yasası iktidarın örgütlenmesi ve modern bir dil kullanmak gerekirse, kamu hukuku alanında yetersizdir. Bölgenin ileri devletlerinin aksine, Firavunlar Mısır'ı, Sasaniler sonrası *Akamenid*, İran, Mezopotamya ülkeleri, Eski Yunanistan ve Roma, ki bunlar (demokratik olmasa da) detaylı idari ve politik örgütsel yapılar geliştirmişler. Yahudiler çok katı politik yapılar içine sıkışıp kalmışlardı. Kralın ve yargıçların yetkileri açıkça belirtilmiş değildi. Fakat bu zaaf teokrasi lehine bir argüman olabilir sadece... Tanrı'nın iktidarı sarih biçimlerle kucaklaşmıyor.

Diaspora sayesinde Yahudilerin unuttuğu, teokrasiye bu doğal eğilim, çağdaş İsrail'de Yahudi devletiyle birlikte yeniden hortladı. Elbette reel Yahudiliğin din temelli bir sosyal organizasyon olduğunu görmek istemeyenler için bu şaşırtıcı değildir.

İslam bütün bu düzeylerde Yahudilikle tutarlı bir paralellik içindedir

İslamın kutsal metni Kuran, aynı biçimde ve detaylı olarak bireysel hukukun tüm veçhelerini düzenledi. Ceza yasası konusunda da -Yahudilikteki sertlik ve şekilcilik de dahil olmak üzere- aynı şeyi yaptı ki, (zina yapan kadına recim vb.) benzerlik detaylara varıncaya kadar çok açıktır. Sünnetten yasak yiyeceklere, belirli saatlerde (istendiği zaman değil) tekrarlanan ve (kişileştirmenin mümkün olmadığı) duaya varıncaya kadar aynı katı ritüeller geçerli. Bir dizi kurallar ve pratikler bütünü ki, toplumu sert bir biçimde kavrıyor, yeni buluşlara, keşiflere ve zihinsel çabaya çok küçük bir marj bırakıyor.

Elbette daha fazlasını isteyen Müslüman müminler için bütün bunların yetersizliği bir vakıadır. Fakat tarihsel İslamda sufizm onlara kapılarını açmıştır ve ritüelleşmemiş bir gizemciliğin filizlenmesini sağlamıştır.

Yine de Müslümanlar ve Yahudiler de herkes gibi pratik insanlardır. Yaşamı düzenleyen, bireysel hukuku tamamlayan bir hukuka ihtiyaçları vardır. Zamanın ve zeminin ihtiyaçlarına göre onu da yaşadıkları çevreden alırlar. Müslümanlar, fethettikleri medeni alanlarda buldukları kanun ve uygulamaları "Müslümanlaştırdılar": Bu alanda Müslüman hukuku, kelime kelime Bizans hukukunun tercümesidir. Her ne kadar bu operasyona "kutsal" bir İslami elbise giydirseler de sonuçta söz konusu olan bir elbisedir.

Yahudilerde olduğu gibi Müslümanlarda da gelişmiş bir kamu hukuku yoktu. Yahudilerdeki gibi Müslümanlarda da bu durum bir engel teşkil etmedi. Bu zaaf (peygamberden sonra) halifeliğin devreye sokulması ve Sasanilerin ve Bizanslıların idari kurumlarının iktibas edilmesi yoluyla çözülme yoluna gidildi. Tanrı iktidarına dair belirsizlik -açıklık olmayışı- sonuçta Tanrı'yı ilgilendiren bir sorun olduğu için pratikte hiçbir zaman bariz teokrasinin ötesine geçilmesi mümkün olmadı.

Otokrasi ve teokrasi bir ve bütündür. Tanrı adına kim konuşacaktır, değilse kanunu kim koyacaktır (zaten buna kimsenin hakkı da yoktur), kişi en fazla kanunu uygulayabilir! Her ne kadar fıkıh âlimleri söylemekten çekinseler de halkın "Tanrı'nın dünyadaki gölgesi" olarak gördüğü halife -ya da onun vekili olan sultan- bunu tereddütsüz yapacaktır.

Bu anlamda Müslüman ülkelerde iktidar her zaman teokratikti ve hep öyle kaldı. Fakat söz konusu teokrasi bir din adamları kastı tarafından uygulanmadığı için, pratikte [uygulamada] bir miktar yumuşatılabiliyordu. Müslümanların devleti, Müslüman devletler dışında tasavvur edilemezdi. Nüfusu Müslüman olan sadece iki ülkede (Türkiye ve eski Sovyet Orta Asya'sı) İslamla gürültülü bir resmî kopuş mümkün oldu. Belki bu ülkeler yeniden İslami normlara dönebilir ama o başka bir mesele.

Bu alanda çağdaş siyasi İslamın teklif ettiği yeni bir şey yok. Sadece daha ileri giderek, modernite tarafından kirletildiğini düşündüğü "zayıf, yumuşak" teokratik rejimleri İran'daki kilise benzeri ya da Mısırdaki Ezher gibi bir dinî kastın tekeline vererek, kavramın gerçek anlamında güçlü teokratik devletlere dönüştürmeyi amaçlıyor. Böylece, mutlak iktidara sahip söz konusu dinî kast, kanun (şeriat), din ve Tanrı adına konuşma tekeline sahip olacak, sosyal pratikten, gerçekten İslami saymadığı ne kadar kanun ve ritüel varsa temizleyecek. Eğer bu gerçekleşmezse, yani söz konusu kast İslami meşruiyetin yegâne taşıyıcısı olarak kendini dayatamazsa, pratik yaşamda bu işi kabile reisleri veya çeteler üstlenecektir. Bu da Afganistan'da olduğu gibi sürekli iç savaş demektir.

Bu metni daha İsrael Shahak'ın Yahudiliğin eleştirisini yaptığı kitabını okuduğumda yazmıştım. O kitabı okuyanlar, Yahudilikle İslamiyetin şaşırtıcı benzerliğini göreceklerdir. Her ikisinde de siyasi iktidarın yegâne meşrulaştırıcısı teokrasidir, nitekim bu konuda aynı teokratik anlayışı paylaşıyorlar. Shahak'ın eserinde İsrail'de Yahudi fundemantalizminin [kök-

tenciliğin] yeniden doğuşunu açıklayan nedenler, kelimesi kelimesine İslam fundemantalizmi için de geçerli. Elbette, her iki din pek zorlukla karşılaşılmadan farklı biçimlerde de yorumlanabilir -bu yapılıyor da-.

Hristiyanlık daha baştan teokratik yoldan ayrıldı, daha sonra oraya geri döndü ama Hristiyan halklar yeniden ikinci defa yoldan ayrılmayı başardı.

İlk oluşum aşamasında Hristiyanlık, tarihin sonu konusunda Yahudi mirasından kopmuş görünmüyordu. Şüphesiz ahiret (hesap verme zamanı) ve Mesih'in ikinci gelişinin ahiret bilimiyle [*eschatologie*] ilgili yanları vardır ve bu da kıyamet [*apocalypse*] bahsinde vurgulanmıştır. Zaten bu yüzden tüm Hristiyanlık tarihinde Mesihçi ve Binyıllıkçı hareketler hiç eksik olmadı.

Bununla birlikte mesajının niteliği gereği Hristiyanlık, Yahudilikten fiilen ve radikal olarak kopmuştu. Bu kopuş önemliydi zira İsa'nın dramatik yaşamının verdiği mesaj açıktı: Tanrı'nın krallığı bu dünyada mümkün değildir ve hiçbir zaman da mümkün olmayacak. Eğer bizzat Tanrı'nın oğlu yenik düşüp çarmıha gerilmişse, belli ki, Tanrı (baba) adalet ve mutluluğun ilelebet var olacağı krallığını şu ölümlü dünyada kurmaya niyetli değildir. Ve eğer Tanrı insanların sorunlarının çözme sorumluluğunu üzerine almayı reddederse, o zaman geriye insanların kendi sorunlarını kendilerinin çözmesi dışında bir seçenek kalmaz. Tarihin sonu yoktur, İsa öyle bir şeyin olduğunu, olacağını söylemiyor. Bu yüzden İsa, Yahudilerin beklediği Mesih değildir. Yahudiler onun Mesih olmadığını söylediklerinde haksız değiller. İsa'nın mesajı insanları kendi tarihlerini yapmaya davet olarak yorumlanabilir. Eğer o tarihi, İsa'nın yaşamı ve ölümüyle örnek teşkil eden moral değerlerden -Mesih'ten- esinlenerek ve iyi yaparlarsa, yarattıkları imaj sayesinde Tanrı'ya yaklaşacaklardır. Bu yorumum modern Hristiyanlığa egemen olması, İncil'i farklı okumanın

önünü açtığı gibi, geleceği de insanların yaptığı tarihle kutsal müdahalenin buluştuğu bir şey olarak tasarlamaya imkân verdi. Dolayısıyla, tarih dışı bir müdahaleyle oluşacak ahir zaman fikri de kayboldu.

O zamana kadar kutsal yasa tarafından düzenlenenden kopuş, kendiliğinden tüm alanları kapsar duruma geldi. Şüphesiz İsa, yasayı (Yahudiliğin yasası) altüst etmek için gelmediğini vurguluyordu. Bu da onun temel mesajına uygun bir tavırdı: Zira eski yasaların yerine daha iyilerini ikame etmek için gelmiş değildi. İnsanların yorumuna açık söz konusu yasalar tartışma konusu da yapılabilirdi. İsa bu yasalardan en katı ve acımasız olanına, zina yapan kadınların recim edilmesine karşı çıkarak kendi yaşam pratiğinden bir örnek vermiş: "İlk taşı bugüne kadar hiç suç işlemeyen atsın," demişti. Böylece tartışmanın önünü açmıştı: Eğer bu yasa haksızsa? Ve eğer sadece asıl günahkârların ikiyüzlülüğünü gizlemeye yarıyorsa? Netice itibarıyla Hristiyanlar, Yahudilerin yasasını ve ritüellerini terk ettiler, sünnet ortadan kalktı, bireysel hakları düzenleyen kurallar alanı genişledi, yiyecek yasakları kayboldu, vb. ve bu süreç Hristiyanlık yayılıp yeni alanların gerçeğiyle yüz yüze geldikçe daha derinleşecekti.

Daha dogmatik bir alandaysa Hristiyanlık da aynı biçimde hareket etti: Onun kutsal kitabını [İncil] açıkça reddetmediği için, Yahudilikten kopması mümkün olmadı. Fakat onu "tartışmadan", yeni bir okumaya tabi tutup düzeltmeden, revizyona tabi tutmadan kabullendi. Ama içeriğini neredeyse boşalttı. Ona İncil yazarlarının eseri olan başka kutsal metinler ekledi. Söz konusu İncil yazarlarının teklif ettiği ahlak (ötekini sevme, acıma, affetme, adalet...) Eski Ahit'tekinden belirgin şekilde farklıydı. Üstelik İncil yazarları bireysel hukuk ve ceza hukuku alanlarında sarih ve somut bir şeyler önermiyorlardı. Bu bakımlardan söz konusu İncil metinleri Tevrat ve Kuran'la örtüşüyor.

Artık, "Sezar'ın hakkını Sezar'a verme" ilkesi geçerliyken, meşru iktidarla Tanrı arasında bir karışıklık mümkün değil miydi? Bu kabul edilemez bir ilkeydi zira iktidar üç yüz yıl boyunca mücadele ettikten sonra kamp değiştirip Hristiyan olmuştu. Hristiyanların kiliseler etrafında gizlice örgütlendiği ilk dönemlerde ve daha sonra imparatorun bizzat kendisinin Hristiyanlığın silahlı savunucusu duruma geldiği dönemde "Hristiyan" yeni bir hukuk sistemi oluşturuldu. Önce kişi hukuku alanında, Hristiyan ailesi nedir? Çerçevesini belirleyip bu alanı kurallara bağlamak, bu çileli bir işti, gelgitliydi ve hiçbir zaman da tam bir anlaşma sağlanamadı. Zira şurada burada geçerli eski ve farklı yasa ve âdetler benimseniyordu... Yine de zamanla kutsallık prestijine kavuşacaktı: Katolik din adamlarının kararları (Doğu ve Batı kiliseleri için farklıydı), aynı şekilde Protestan ve Ortodoks kiliselerin farklı hukuk formları da bu yavaş evrimin sonuçlarıydı.

İktidarın örgütlenmesi konusunda da din-siyaset ilişkisinde kutsallaştırma yönünde benzer bir evrim ve dalgalanma (gelgitler) söz konusuydu. Bugünkü dilde ifade edilirse, gizli siyasi partiler şeklinde örgütlenmiş kiliseler "iktidar ele geçirildikten sonra da" öylece kaldılar. Doğası gereği ve kelimenin bayağı anlamıyla demokratik olmak durumunda olan Kilise cemaati o özelliğini kaybetti. İktidara yaklaştılar, gerektiğinde de müminlerden uzaklaştılar, artık Kilise'nin işlevi iktidar hesabına kitleyi "güdüm altına almaktı". Siyasi iktidarsa kiliselerin kendini ehlileştirmesine izin vermedi. Hanedanlık kurallarına sıkıca bağlanıp, –Roma'da, barbar Batı'da feodal, Doğu Bizans'ta emperyal– yeni sistemin ihtiyaçlarına göre kurumlaştı ve kiliseleri olabildiğince kendi mantığına uygun hale getirdi. Netice itibarıyla Kilise'yle siyasi iktidarın bütünleşme süreci yol almaya devam etti ve tıpkı halife gibi, krallar ve senyörler az çok kutsal şahsiyetler haline geldiler.

Hristiyanlık zamanla din adamları ve kendilerini din adamları gibi Hristiyan saymaktan çekinmeyen iktidarın "laikleri" tarafından ortak yönetilen "gevşek" bir teokrasiye benzedi. Aynı İslam dünyasında olduğu gibi, Hristiyan dünyasında da burjuva devrimlerinin ortaya çıkıp değişimi, ebed müddet geçerli (sayılan) Hristiyanlık ilkelerine dayalı sosyal düzeni sarstığında ve bu devrim moderniteye kapıları aralayıp, yeni demokrasiyi keşfettiğinde (uygulamadaki bir dizi eksikliklerine rağmen), Aydınlanma filozofları da, insanlar tarihini yapar (o dönemde buna kadınlar dahil değildi), yasalarını kendileri koyarlar (veya değiştirirler) dediğinde, eski düzenin savunucuları Hristiyanlık adına insanı özgürleştirecek, bu ölçüsüz emellere karşı çıktılar. Restorasyon gericiliği dönemi Fransa'sında Joseph de Maistre'in demokrasinin bir saçmalık, tehlikeli ve canice bir hezeyan olduğunu ilan etmesini anlamak zor değildir, zira ona göre yasaları sadece Tanrı koyabilirdi. Yapılması gereken, daha iyilerini keşfetmek için kafa yormak değil Tanrı'nın koyduğu yasaları uygulamaktır. Öyle bir cümle ki, kelimesi kelimesine aynısını Ayetullah Humeyni veya Şeyh El Ezher de yazabilirdi...

Joseph de Maistre'in bunları yazdığı XIX. yüzyılın başında, Tanrı'nın Hristiyanlık aracılığıyla ilettiği "yasaların" ne olduğu belirsizdir. Musa'nın On Emri mi, yoksa daha kestirme olarak, Hristiyan denilen Avrupa toplumları kültürel dokusunu oluşturan, Roma, Germen ve Slav gelenekleri bütünü mü? Ki bunlar o kadar da Hristiyan sayılmazdı.

Joseph de Maistre bunları yazdığında artık çok geçti. Avrupa halkları Hristiyanlık prensiplerine gönderme yapmadan kendi yasalarını kendileri yapmanın tadını almışlardı. Gerçi şurada burada inançsız bir şekilde hâlâ Hristiyanlık ilkelerine gönderme yapanlar vardı ama bunlar önemsizdi. Kaldı ki, söz konusu toplumlar yeni gereksinmelerle karşı karşıyaydılar ve bu şekilde hareket etmelerinin nesnel koşulları da oluşmuştu. Velhasıl teokrasi tehlikesi kesin olarak sahneden çekiliyordu.

Eski bir tartışmadan: İmanla (dinle) aklı uzlaştırmak; modern tartışmayla sosyal iktidarı laikleştirmek

Yasaları sadece Tanrı yapar demek, teoride güzel görünse de, pratikte durum o kadar kolay değil. Hristiyanlar ve Müslümanlar bunu kendi yaşam alanlarında yaşayarak öğrendiler.

Yüksek düzeyde uygarlaşmış Orta Çağ'ın Müslüman ve Hristiyan toplumları aynı önemli sorunla karşılaşmışlardı: Akılla din (iman) nasıl bağdaştırılacaktı? Daha açık ifade etmek gerekirse, iktidarın meşruluk temelini oluşturan dinle akıl nasıl uzlaştırılacaktı? Zira sadece günlük teknik yaşamın dayattığı sorunları çözmek için değil, yeni ihtiyaçlara cevap verebilmek için de yeni yasalara ve düzenlemelere ihtiyaç vardı.

Müslümanlar, Hristiyanlar ve diaspora Yahudileri bu sorunu aynı yöntemlerle (Aristo skolastiği) aynı şekilde çözdüler ve parlak sonuçlara vardılar, ama bu ne Yahudi ne Müslüman ne de Hristiyandı, fakat Grek'ti. Öncüler, Müslümanlarda İbn-i Rüşd, Hristiyanlarda Saint Thomas Aquinas, Müslüman dünyasında yaşayan Yahudiler için Maimonideler daha da ileri gideceklerdi. Dogmaları görecelileştirdiler, gerektiğinde kutsal metinleri yeniden yorumladılar. Eksikliklerini giderdiler, metne bağlı okumayı terk edip onun yerine daha geniş yorumları koydular ve eğitici bir örnek oluşturdular. En cesurları (İbn-i Rüşd gibi) sapkın sayılıp iktidarın adamları, muhafazakâr yorumcular tarafından mahkûm edildi. Fakat artık bunların bir önemi yoktu. Hareket halindeki Avrupa toplumları bu öncülerin açtığı yolda ilerlerken, aynı şeyi yapmayı reddeden Müslüman dünyası bugün dahi içinden çıkamadığı bir gerileme dönemine girdi. İbn-i Rüşd'ün hasmı, muhafazakâr İslamın sözcüsü Gazali, "devrimci" İran'ın Ayetullahlarının, El Ezher'in ve Suudilerin bugüne kadar her konudaki referansı olmaya devam etti. Hristiyan Batı Avrupa moderniteyle birlikte, özellikle de Aydınlanma felsefesiyle, eski tartışmalardan çıkıp yenisine girdi.

O eşik aşıldıktan sonra artık sorun imanla aklı uzlaştırmak değil, akılla özgürleşmeyi uzlaştırmaktı. Akıl, imana (dine) ait alanı inkâr etmeden bağımsızlığını ilan etti. Artık imanla ilgili değildi... Bundan sonra sorun, yeni gereksinmeleri meşrulaştırmak olacaktı: Bireysel özgürlük alanını genişletmek, yasaları tersinden okuma riskiyle karşı karşıya olan toplumun özgürleşmesi, kendi geleceğini biçimlendirmesi... İşte modernite geçmişten tam olarak böyle bir kopuş anlamına geliyordu.

Bu yeni anlayış gayet açık bir biçimde laikliği gerekli kılar ki, din dahil her türlü sosyal ötesi [*méta-sociale*] referansın terk edilmesini gerektirir. Elbette farklı burjuva toplumları özel durumları gereği, bu alanda farklı mesafeler kaydettiler. Burjuva devriminin radikal nitelik kazandığı durumda radikal bir laiklik söz konusu olacaktı. Burjuvazinin Eski Rejim'le uzlaşma yolunu seçtiği durumlardaysa daha muğlak bir laiklik versiyonu geçerli olacaktı.

Modern Hristiyanlık bu derin sosyal dönüşüme uyum sağladı. Bu amaçla baştan aşağı yeni bir yorum geliştirdi, dinin kendi yasasını dayatmasına karşı çıktı, din karşıtlarıyla inananların, rekabet ortamında ve bir arada yaşaması gereğine vurgu yaptı. Bu önemliydi zira böylece Hristiyanlar ataları tarafından Tanrı'ya izafe edilenin, pek de tevatür edilen gibi olmadığını keşfettiler.

Ve modern Hristiyanlık dogmadan arınmış bir din haline geldi.

İmanla aklı bağdaştırma girişimlerinin katettiği mesafenin güdük kalması kaçınılmazdı. Zaten Müslümanlarda ve Yahudilerde ilerlemenin önü eski sorunsala hapsolup tıkanmıştı, bidayetteki Ortodoksluğa dönüşle de yenilgiye uğradı. Buna karşılık, Hristiyan Batı dünyasında aynı ilerleme –önceden zorunlu olarak tasarlanmamış olsa da– kendi kendini aşmasını sağladı.

Birilerinin başarması ve modernitenin yaratıcısı haline gelmesi, diğerlerinin başarısızlığı nasıl açıklanacak? Bilindiği gibi, tarihsel materyalist gelenek sosyal gelişmeye öncelik tanır ve –birer ideolojik kerte olarak– dinlerin hareket halindeki sosyal

gerçekliğin ihtiyaçlarıyla kendini uyumlandırmak durumunda olduğunu kabul eder. Bu tür bir anlayış ve kalkış noktası, buna karşı olan ve dinlerin verili, değişmez dogmatik, ebed müddet geçerli bütünlükler olduğu görüşüne göre çok daha zengin ve açıklayıcıdır. Şimdilerde pupa yelken yol alan bu ikinci varsayım, bir bütün olarak insanlık tarihinin genel hareketi üzerine düşünmeyi yasaklıyor ve kendini "kültürler arasında olan kaçınılmaz farklılıkların varlığı" anlayışına hapsediyor.

Elbette materyalist anlayış, neden bazı dinî düşüncelerin evrimi kendi yolunu açarken, başkalarının aynı şeyi yapamadığı sorusunu dışlamaz. Zira dinî kerte sosyal realiteyi oluşturan kertelerin (ideoloji, politika, ekonomi) her biri gibi, kendi mantığına göre hareket ediyor. Her kertenin mantığı sosyal değişimi hızlandırarak bunların paralel evrimini kolaylaştırabildiği gibi, onlarla çatışmaya girip söz konusu evrimin önünü kapatabilir de. Peki, bu durumda kim kazanacaktır? Bunu öngörmek mümkün değildir: Ve işte bu alt-belirleyiciliktir ki, toplumların reel tarihini biçimlendiren seçeneklerin (alternatiflerin) yolunu açar. Başka türlü ifade etmek istersek, herhangi bir kertenin başka bir kertenin evriminin dayattığı mantığa tabi olması, evrimin seyrini değiştirmektedir.

Bu son düşünce –ve alt-belirleyicilik varsayımı– yukarıda sorulan soruya cevap vermemizi sağlayabilir.

Yahudiliğin ve İslamiyetin tarihsel oluşumu, toplumun (Yahudi veya Müslüman) gerçek kralının Tanrı olduğu düşüncesine dayanıyordu.

Çağımızın İslam fundamentalistinin yeniden gündeme getirdiği "hâkimiyet" ilkesi, aslında tüm muhtemel sonuçları çıkarmak üzere bu ilkenin daha da aşırı ifadesinden başka bir şey değildir. Daha da ötede, Yahudilik ve Müslümanlık kendi ilk kutsal metinlerine (Tevrat ve Kuran) en katı yorumu yapmayı yeğliyor: Bu katı anlayışa göre orada fazladan bir tek kelime bile yoktur. Oysa Yahudi ve Müslüman din adamları söz ko-

nusu metinlerin (Tevrat ve Kuran) yorumu konusunda oldukça güçlü ihtiyat payı bırakmaktan yanaydılar. Müslüman ve Yahudi halkları yorumcu halklardır. Yahudilikteki Talmud'un ve Müslümanlıktaki Fıkıh'ın Hristiyanlıkta karşılığı yoktur.

Şüphesiz Yahudilik ve Müslümanlıktaki bu ilke ortaklığı, Yahudi ve Müslüman toplumlarının bilinen birçok veçhesini de açıklıyor. Zira kutsal metinler son tahlilde en ince detaylarına varıncaya kadar (kişi hukuku, ceza hukuku, medeni hukuk, dinsel törenlerin usul ve sırası...) günlük yaşamı düzenleyen birer yasa derlemesi –anayasa– sayılabilirler. (Nitekim Suudi Arabistan Kuran'ı devletin politik anayasası sayıyor). Defaten yazılıp söylendiği gibi, bu durumda müminler tamamıyla Tanrı'nın iradesine tabi olmak üzere kendi isteklerinden vazgeçmeye davet edilmiş oluyorlar. Tüm detaylarının bir manastırdaki gibi düzenlenmek zorunda olduğu bir yaşam düşünün...

İşte akılla dinin uzlaştırılması Müslümanlarda İbn-i Rüşd'ün, Yahudilerde çağdaşı Maimonide'in biçimlendirdiği söz konusu iki ilkenin dayattığı sınırlar dahilinde gerçekleşecekti. Azhari ve Gazali'yle Kelam'ın, Judah Halevy'nin Talmudçu yorumunun geri dönüşüyle, her iki durumda da geleneksel tepki galip geldi. Her iki durumda da gerçeğin akılda değil, vahiyde olduğu ilan edilecekti. Artık Müslümanlarda ve Yahudilerde felsefe sayfası kapanmıştı. Müslüman toplumlarında bu duruma önce duraklama arkasından da gerileme eşlik edecekti. Dinde reformun bu şekilde başarısızlığa uğraması, şekilci, yasallıkçı, ayinci bir din yorumunun ön plana çıkmasına neden oldu. Bu tür bir kısırlaşma her iki durumda da mistik tarikatların –Müslümanlarda sufiliğin, Yahudilerde cabbalistlerin– ortaya çıkmasıyla ödünlenme yoluna gidildi ki, bunlar da büyük ölçüde Hindistan kökenli geleneklerden ödünç alınmış yöntemlerdi.

Netice itibarıyla Hristiyanlık daha esnek olmayı başardı ve bu yüzden yukarıda belirtilen nedenlerle de, akıl-iman uzlaşması ufkunun dışına çıkabildi, velhasıl o çemberi yardı.

Şu nedenle ki, Hristiyanlık bu dünyada Tanrı'nın krallığını teklif etmiyordu, aynı şekilde Hristiyan din adamları da bir pozitif hukuk sistemi oluşturmaya yeltenmediler. Ve şu alışılabilir paradoks ortaya çıktı: Her ne kadar Katolik kilisesi oldukça katı örgütlenmiş ve dinin yorumunu dayatacak resmî bir otoriteye sahip olsa da, akılla imanı uzlaştırma yeni sorunsalının baskısına karşı koyamadı. Bu durumda Hristiyanlık aklın yeni özgürleştirici anlayışına adapte olurken, peygamber sonrası dönemde İslamda böyle bir otoritenin mevcut olmayışı, Yahudilikte de Süleyman Peygamber Tapınağının yıkılıp, Sanhédrin'in (Yüksek Yargı Kurulu) dağılmasından sonra bidayetteki Ortodoksluğun devamına engel olunamadı.

Avrupa toprağındaki diaspora Yahudilerinin, toplumdaki radikal dönüşümlerden ve bu dünya görüşüyle din ilişkisinden etkilenmemeleri mümkün değildi.

XVIII. yüzyılda Moise Mendelsohn, Yahudilikte de Hristiyan toplumunun giriştiğine benzer bir devrimle sürece ayak uydurması yönünde bir başlangıç yaptı. Mendelsohn zorunlu bir yasalaştırma değil, sadece herkesin kendince yorumlayabileceği bir esinlenme kaynağı olarak gördüğü Tevrat'ı özgürce yorumlayarak, toplumu laikleşme yoluna soktu. Avrupa toplumunun evrimi de Yahudilerin asimilasyonunu kolaylaştırdı. Zaten Fransız Devrimi "ulusu" artık ölü sayıyor, Yahudilik dinine de mensup olsalar yurttaştan başka bir şeyi tanımıyordu. Bu yüzden, Batı ve Orta Avrupa'daki Yahudi burjuva sınıfının tamamının -Hristiyan burjuva fraksiyonu gibi- kayıtsızlığı, Yahudiliğin tedricen yok olma riskini bile ortaya çıkarmıştı.

İster dinî kökenli ister politik kökenli olsun, sürüp giden antisemitizm -özellikle de Doğu Avrupa'da- Yahudilikte -Hristiyan kökenlilerde de olduğu gibi- reformun başarılı olmasını engelledi. Gettolarda bir karşı reform hareketi başladı ve hasidizm şeklini aldı ki, bu Yahudilere toplumdaki aşağı statülerini Tanrı sevgisine sığınarak ödünleme imkânı sağlıyordu.

Modern dünyanın kültürü artık ne "Hristiyandır" ne de çağdaş medyanın yazdığı gibi Yahudi-Hristiyandır [*judéo-chrétienne*]. Zaten bu tabirin hiçbir anlamı ve kıymeti harbiyesi de yoktur. Öyleyse bu yaygın kullanım nasıl açıklanacak? Bana göre basitçe şöyle: Hristiyan Avrupa ileri derecede Yahudi karşıtıydı [*antijuive*] (XIX. yüzyılda uyduruk dinî referansın yerini uyduruk "ırk" aldığında antisemit deniyordu). Burada bunun tartışmasına girmemiz uygun değil. Epey sonra antisemitizm, Nazi vahşetine vardığında ve Avrupalılar işlediği suçun vahametini kavradığında, kendi antisemitizminden kopmak ve hoş görünmek amacıyla, Yahudi-Hristiyan deyimini benimsediler. Oysa kestirmeden, Avrupa'nın ilerlemesinde çok sayıda "Yahudi" düşünürün önemli katkısı olduğunu söylemek çok daha inandırıcı olurdu. Burada Yahudi tırnak içine alındıysa bu çok basit bir nedenledir: Modern kültür ne Hristiyan ne de Yahudi-Hristiyandır, ama burjuvadır.

Artık eski tartışmayı belirleyen kriter olan dini akılla uzlaştırma yaklaşımı, yerini dini dışlayan bir anlayışa bıraktı. Çağdaş düşünürler artık ne Yahudidir ne de Hristiyan. Burjuva medeniyeti de Hristiyanlığın veya Yahudi-Hristiyanlığın eseri değildir. Tam tersine Hristiyanlık ve Avrupalı Yahudilerin judaizmi burjuva uygarlığına uyum sağlamışlardır. Kendi payına İslamdan da aynı şeyi yapması beklenir. Bu İslam toplumlarının dünyanın biçimlendirme sürecine katılmalarının, kendi kendilerini dışlamaktan vazgeçmelerinin de koşuludur.

4. Reform: Hristiyanlığın moderniteye adapte olmasının muğlak ifadesi

Reform, ister dinî öğretisel boyutu, ister eşlik ettiği sosyal dönüşümlerin muhtevası itibarıyla, son derecede karmaşık bir harekettir. Kaldı ki, kapitalizmin en çok geliştiği İngiltere'nin birleşik eyaletlerinden daha geri bölgelere (Almanya, İskandinavya)

kadar çok farklı Avrupa toprağında ortaya çıkıyor. Bu yüzden "Protestanlıktan" tekil olarak söz etmek tehlikelidir.

Dogmatik planda tüm büyük reformcular "kaynaklara dönüşe" davet etmişler, daha da ileri giderek Katolikliğin ve Ortodoksluğun marjinalleştirdiği Eski Ahit'i yeniden güçlendirmek istemişlerdir. Yukarıda Hristiyanlığın esasen Yahudiliğin bir devamı olarak değil de, ondan bir kopuşun sonucunda oluştuğu tezini ileri sürmüştüm. Bugün (özellikle Amerika'daki) bazı Protestan söylemler tarafından yaygın bir kullanıma ulaşmış olan Yahudi-Hristiyan nitelemesi, bu iki tek tanrılı dindeki vizyon ilişkisini ters yüz etmeyi gerektiriyor. Katolikler (hiçbir zaman Ortodokslar değil) daha sonra pek de inançla olmasa da, daha çok politik oportünizmle ona katıldılar.

Dinî hareket olduğunu iddia edenlerin neredeyse tamamında "kaynaklara dönüş" yöntemi geçerlidir. Fakat bunu söylemenin de pek bir kıymeti harbiyesi yoktur, zira bizzat söz konusu kaynakların yorumu da başlı başına bir sorundur. Reform'daki ideoloji parçacıkları ve onların ifadesi olan değer sistemlerinde, doğmakta olan kapitalizmin meydan okuması karşısında dinî alanda ortaya konan tepkinin en ilkel versiyonlarını görmek mümkündür. Bazı veçheleri itibarıyla Rönesans daha ileriye gitmişti (Machiavelli bunun en çarpıcı tanığıydı). Oysa Rönesans Katolik İtalya toprağında ortaya çıkmıştı. En zengin hissedarlar sendikasının denetimi altındaki ticari şirketlerce yönetilen bazı İtalyan kentleri (ki Venedik bunların prototipidir) kapitalizmin ilk biçimleriyle ilişki halindeydi ve bu ilişkiler kapitalist-Protestanlıktakinden çok daha sarihti. Daha sonra Katolik (Fransa) ve Protestan (İngiltere, Hollanda, Almanya) ülkelerde sahneye çıkan Aydınlanma filozofları dinî reformda değil, Rönesans'ın laik geleneğinde saf tuttular. Nihayet radikal Fransız Devrimi'yle bilinçli olarak dinî yorum alanından çıkıp, büyük oranda kendi eseri olan modern politika alanına yerleştiğinde de laiklik tam kesinlik kazanmıştı.

Özel tarihsel durumlara göre Reform ya monarşik eski rejim ile doğmakta olan burjuvazi arasında uzlaşmaya dayalı ulusal kiliselerin ortaya çıkmasıyla, ya da ezilen kesimlerin kıyametçi [apokaliptik] mezheplere kapanmasıyla sonuçlandı.

Katoliklik, hiyerarşik yapısı gereği modern zamanların meydan okuması karşısında uzunca bir süre katı bir tutum benimsese de, sonuçta kendini dogmaların yorumuna açtı ve kayda değer sonuçlara ulaştı. Doğrusu söz konusu durum dikkate alındığında ve bugünün dünyasında özgürlük (kurtuluş) teolojisinin şimdilerde yaptığı gibi dinî yorumlardaki yeni açılımların Protestanlardan ziyade Katoliklerde uygun bir düşünce zemini bulması benim için şaşırtıcı değil.

Reform'a eşlik eden dinde geri gidiş örnekleri de eksik değildi.

XVII. yüzyılda İngiltere'den göç etmek zorunda kalan Protestan mezhepleri, ne Katoliklerin ve Ortodoksların, ne de – aynı aşırılıkta olmasa da– Avrupa Protestanlarının ve İngiltere egemen sınıflarının dini olan, Anglikanların çoğunluğunun paylaşmadığı çok özel bir Hristiyanlık yorumu geliştirdiler.

Birleşik Amerika'nın Kuzeydoğu eyaletlerine (New England) damgasını vuran Protestanlığın bu özel biçimi, günümüze kadar Amerikan ideolojisini derinden etkiledi. Zira yeni Amerikan toplumu söz konusu özel Protestanlık yorumunu kıtayı fethetmenin aracına dönüştürmüş ve İncil'e gönderme yaparak meşrulaştırmıştı (Amerikan söyleminde vadedilen toprağın İsrail tarafından şiddetle fethi temasının bıkıp usanmadan tekrarlanması gibi...). Amerika Birleşik Devletleri daha sonra Tanrı'nın kendilerine verdiği görevi gerçekleştirme projesini tüm dünyaya teşmil edecekti. Zira Amerikan halkı kendini "seçilmiş halk" sayıyor, aynı Nazi terminolojisindeki "Herrenvolk" gibi. Şimdilerde "Herrenvolk" söyleminin geçerli

olduğu dönemde gibiyiz. Bu yüzden Amerikan emperyalizminin ("imparatorluk" değil) kendinden öncekilerden daha vahşi oluşunu açıklayan budur. Zira onlar hiç değilse kutsal bir misyonun taşıyıcısı olduklarını iddia etmiyorlardı.

Her hâlükârda, ister Katolik veya Protestan, ister şu veya bu dinî ekol olsun, reel iktidarın organizasyonunda ve işleyişinde dinî yorumların belirleyici, bağımsız bir rol oynadığını düşünmüyorum.

Geçmiş, olayların zoruyla babadan oğula geçen bir şey değildir. Değişmeden kaldığı izlenimi verdiğinde bile tarih, toplumları ve dinî yorumları dönüştürür ve her zaman sosyal realiteyle eklemlenen kimi veçheleri değişikliklere uğrar.

İlerleyen dönemde, birincisi Avrupa ile Amerika Birleşik Devletleri'nin tarihsel güzergâhları farklıydı, ikincisi de ister Katolik isterse de Protestan olsun, Avrupa toplumlarıyla Amerikan toplumu bugün farklı politik kültüre sahiptir.

Politik kültür uzun dönemde yaşanmış olanın ürünüdür ve her ülkenin de kendine özgü bir politik kültürü vardır. Bu meyanda Amerikan politik kültürü onu Avrupa kıtasındaki tarihsel kültürden ayıran özelliklere sahiptir: Yeni İngiltere'nin [*Nouvelle Anglaterre*] aşırı Protestan mezhepleri tarafından kurulması, yerlilerin jenosidi, siyahların köleleştirilmesi, XIX. yüzyılda göç dalgalarının birbirini izlemesini eşlik eden "cemaatçilik"...

1789 devrimcilerinin pek övdükleri, şimdilerde daha da ileri gittikleri "Amerikan Devrimi", sosyal içerikten yoksun, güdük bir bağımsızlık savaşıydı. İngiliz monarşisine karşı çıkan Amerikan kolonileri [sömürgeleri], ekonomik ve sosyal ilişkileri asla dönüştürmek niyetinde değillerdi, sadece kârı anavatanın egemen sınıflarıyla paylaşmak istemiyorlardı, daha fazlası değil. İktidarı kendileri için istiyorlardı ama sömürgecilik dönemindekinden başka –farklı– bir şey yapmak için değil, o dönemde yapılanı daha büyük kârlılık ve etkinlikle yapmak, daha çok kâr etmek için istiyorlardı. Hedefleri her şeyden önce Batı'ya doğru

genişlemekti ki, bu yerlilerin jenosidini de içeriyordu. Bu çerçevede kölecilik de hiçbir şekilde tartışma konusu yapılmıyordu. Amerikan Devrimi'nin büyük şeflerinin hemen hepsi köle sahibiydi ve bu alanda sarsılmaz önyargılara sahiptiler.

Peşi sıra gelen göç dalgaları da Amerikan ideolojisinin güçlenmesinde önemli rol oynadı. Elbette göçmenler içine itildikleri sefaletten ve kendilerini göçe mecbur eden baskıdan sorumlu değillerdi. Tam tersine onun kurbanıydılar. Fakat şartlar –yani göç– onların, kendi ülkelerinde ait oldukları sınıfların veya grupların içine itildikleri durumu değiştirmek için kolektif mücadele yapmaktan vazgeçerek, göç ettikleri ülkedeki bireysel başarı ideolojisine katılmaları anlamına geliyordu. Bu katılım – bireysel zenginleşme, kendi başının çaresine bakma– Amerikan sistemi tarafından büyük bir ustalıkla özendirildi. Sınıfın bilinçlenmesini geciktirdi, tam sınıf bilinci oluşmak üzereyken gelen yeni göçler, politik netleşmeyi engelledi. Göçler eş zamanlı olarak Amerikan toplumundaki "cemaatçiliği" de özendirip güçlendirdi. Zira "bireysel başarı" herhangi bir cemaate (İtalyan, İrlanda) güçlü bir mensubiyeti dışlamıyordu, aksi halde bireysel tecrit katlanılabilir değildi. İşte kimliğin bu veçhesinin güçlenmesi –ki Amerikan sistemi bunu kullanmasını iyi biliyordu– sınıf bilincinin ve yurttaşlığın oluşması aleyhine gerçekleşecekti. Paris'te halk "gökyüzünü fethe çıkarken" (burada 1871 Paris Komünü'ne gönderme yaptığımı biliyorsunuz) ABD'de yoksul göçmenler (İrlandalı, İtalyan...) dalgasının oluşturduğu çeteler, egemen sınıfın sinizmiyle birbirlerini öldürmekle meşguldü.

Başlarda Protestan Avrupa'da da –İngiltere, Almanya, Hollanda, İskandinavya– aynı yoğunlukta olmasa da ABD'deki ideolojiye benzer bir "İncil'e dönüş" söz konusuydu. Elbette bu Yeni İngiltere'deki yoğunlukta değildi. Aradaki önemli fark, söz konusu ülkelerde işçi sınıfının durumuyla ilgiliydi. Nitekim Avrupa'da işçi sınıfı belirgin bir sınıf bilincine ulaştığı halde, ABD'de peşi sıra gelen göç dalgaları bunu engellemiş-

ti. Avrupa'da işçi partilerinin ortaya çıkması önemli bir ayrım noktasıydı. Zira Avrupa'da işçi partilerinin mücadelesiyle, liberal ideolojinin farklı versiyonlarını ve farklı değer sistemlerini dayatmıştı. Mesela, eşitlik fikrini dayattı ki, bu sadece liberalizme yabancı, onunla çelişen bir şeydir. Başka türlü ifade etmek gerekirse, Avrupa'da ekonomi karşısında politikanın özerkliğini korumak mümkün oldu.

ABD'de işçi partisi yoktu, hiçbir zaman da olmadı. Cemaatçi ideolojinin işçi sınıfının sosyalist ideolojisinin boşluğunu doldurması mümkün değildi. En radikalleri olan siyahlar için de aynı şey geçerliydi. Zira tanımı gereği cemaatçilik genel ırkçılık çerçevesinde (dahilinde) yer almakta ve kendi alanında mücadele etmektedir.

Amerikan toplumunun tarihsel oluşumuna özgü unsurlar –İncil'e dayalı egemen dinî ideoloji, işçi partisinin olmayışı– fiilen [*de facto*] sermayenin partisi olan benzersiz bir tek parti sistemi yarattı.

Bugün Amerikan demokrasisi denilen, benim "düşük yoğunluklu demokrasi" dediğimin gelişmiş bir modelinden başkası değildir. İşleyişi de, seçim demokrasisi pratiğine dayalı politik yaşamın, sermaye birikimi yasası tarafından belirlenen ekonomik yaşamla birbirinden ayrılmasına dayanıyor. Üstelik bu durum radikal bir sorgulama konusu yapılmadığı gibi, tam bir genel konsensüse dayanıyor. Böylesi bir ayrım da kaçınılmaz olarak siyasi demokrasinin tüm yaratıcı potansiyelini yok ediyor. Temsilî kurumlar (parlamento ve diğerleri) iğdişleştirilip, diktasını kabullendiği "piyasa" karşısında iktidarsızlaşıyor.

Bu yüzden Amerikan devleti sadece ekonominin hizmetindedir (sadece sermayenin, başka hiçbir sosyal kaygı taşımayan sadık hizmetçisidir). Bu böyledir zira Amerikan toplumunun tarihsel oluşumu –emekçi sınıflarda– siyasi bilincin ve gerçek bir yurttaşlık bilincinin oluşup rüştünü ispat etmesini engelledi.

Buna karşılık, Avrupa'da devlet sosyal çıkarların zorunlu hesaplaşma alanı olarak, demokrasi pratiğine reel bir içerik kazandırarak, tarihsel uzlaşmaları mümkün kıldı. Eğer devlet, sınıf mücadelesi ve politik mücadele sonucu bu işlevi yerine getiremez ise ve eğer siyaset sadece sermaye birikimine hizmet ederse, demokrasi de anlamsız bir pratiğe dönüşür ki, ABD'deki durum budur.

Tüm ideolojiler gibi, Amerikan ideolojisi de "zamanın aşındırmasına" maruzdur. Yüksek oranlı ekonomik büyümenin geçerli olduğu, sosyal sorunların da "tolere edilebilir" sınırlar içinde kaldığı "sakin" dönemlerde, egemen (yönetici) sınıfın halk kitleleri üzerindeki baskısı zayıflar. Bir zamandan diğerine ve ihtiyaca göre söz konusu egemen sınıf, Amerikan ideolojisini hep aynı araçlarla şişiriyor: Her zaman adını kendilerinin koyduğu, tanımını kendilerinin yaptığı, tüm araçlar ve imkânlar seferber edilerek yok edilmesi gereken bir dış düşman vardır (Şeytan İmparatorluğu, Şer Ekseni). Eskiden bu komünizmdi, (şimdilerde Amerikan hayranlarının unuttuğu) McCarthy'cilik devreye sokularak soğuk savaşa girişilip Avrupa astlaştırıldı. Şimdilerde "terörizm" (ki, Reichstag yangınına çok benziyor), Amerikan yönetici sınıfının gerçek projesi olan gezegenin militer denetimi için harekete geçmelerine gerekçe gösteriliyor.

Fakat görünüşe aldanmamak gerekir. Zira asıl kumanda mevkiindeki, dinî söylemi olan ve isteklerini gerçek iktidar sahiplerine –sermayeye ve devlet içindeki hizmetkârlarına– dayatan bir fundamentalist değildir. İşine gelen kararları alan, bu amaçla söz konusu Amerikan ideolojisini harekete geçiren, sermayedir. Bu amaçla seferber edilen araçlar –eşi görülmemiş sistematik dezenformasyon– son derecede etkilidir. Böylece, utanç verici bir şantajla çıkışlar tecrit ediliyor. Sonuç itibarıyla iktidar, bir zorlukla karşılaşmadan bönlükle beslenen kamuoyunu maniple edebiliyor.

III

Politik İslam

Modernite, insanların bireysel ve kolektif olarak tarihlerini yaptıkları, bu amaçla yeni şeyler keşfetme ve geleneğe itaat etmeme hakları olduğu ilkesine dayanır. Bu ilkeyi ilan etmek, feodal Hristiyan Avrupa da dahil, tüm pre-modern toplumları düzenleyen temel ilkeden kopmak demektir. İşte modernite, böyle bir iddia ile ortaya çıktı. Bu itibarla, bir yeniden doğuş [*Renaissance*-Rönesans] değil, tamı tamına bir doğuş [*naissance*] söz konusudur. Tarihin o anma bizzat Avrupalıların da Rönesans demesi yanıltıcıdır. Bu İdeolojik bir kurgunun ürünüdür ki, buna göre Eski Yunan-Roma geleneği moderniteyi içeriyordu ama bu "Orta Çağ'da" (yani eski moderniteyle yeni modernite arasındaki dönemde) koyu dinî taassup [*obscurantisme religieux*] tarafından toprağa gömülmüştü... Bu, efsanevi bir İlk Çağ anlayışının ürünüdür ve Avrupa-merkezciliğin bir argümanıdır. Bununla, Avrupa'nın kendi mirasıyla buluştuğu, "kendi kaynaklarına döndüğü" söylenmiş oluyor (yeniden doğuş), oysa asıl söz konusu olan kaynağa dönmek değil, Avrupa'nın kendi tarihinden kopuşu gerçekleştirmesiydi.

Avrupa Rönesansı, o dönem Avrupa'sının kapitalizmi keşfederek kendi çelişkilerine çözüm bulmasını sağlayan bir iç sosyal dinamiğin eseriydi. Arapların XIX. yüzyılda Rönesans'ı taklit ederek Nahda dedikleriyse öyle değildi. Nahda bir dış şoka tepkiydi. Modernitenin güçlü ve fetihçi duruma getirdiği Avrupa, Araplarda karmaşık duygular ve tepkiler ortaya çıkarıyordu: Bir yandan hayranlık ve imrenme, diğer yandan da antipati

(fetihlerin yarattığı nefret) uyandırıyordu. Arap rönesansı nitelemesi kavramın harfi harfine benimsenmesiydi. Esasen şöyle bir akıl yürütme söz konusuydu: Eğer Avrupalıların yaptığının aynısını Araplar da yapar, kendi "kaynaklarına" (özlerine) dönerlerse, kısa zamanda eski haşmetli geçmişlerine kavuşabilirlerdi. Nahda Avrupa'yı güçlü yapan modernitenin muhtevasını, ne olduğunu kavrayabilmiş değildi.

Burası Nahda'nın ortaya çıktığı dönemin farklı veçhelerinin tahlilini yapmak için uygun değil. Kısaca şunu söylemekle yetineceğim, Nahda moderniteyi tanımlayan gelenekten zorunlu kopuşu gerçekleştiremedi.

Avrupalılar kendi "rönesanslarını" oluştururken, –efsane olsa da– geçmişlerini Hristiyanlık öncesi Eski Yunan'a dayandırdılar. Bu tür bir uydurma "özgünlüklerinin" dinî veçhesini görecelileştirmeyi sağladı. Buna karşılık Araplar aynı analojiyi oluştururken, kendi geçmişlerini İslamiyete dayandırdılar. Bunun için de Cahiliye denilen dinsizlik dönemi Eski Ortadoğu medeniyetinin mirasını ve o mirasın katkılarını silmeleri gerekiyordu.

Nahda dinin politikadan ayrılması demek olan laikliğin önemini kavrayamadı. Oysa laiklik, politikanın özgür keşif alanı haline gelerek, modern anlamda demokrasinin ön koşulunu oluşturur. Nahda, dini, karanlıkçı [*obscurantistes*] sapmalardan temizleyip yeni bir okumayla laikliğin yerine ikame edebileceğine inanıyordu. Arap toplumları bugüne kadar laikliğin Batı'ya mahsus bir "özgünlük" değil, modernitenin bir gereği olduğu gerçeğini kavramakta yetersiz kaldılar. Nahda, gelenekten kopma hakkı demek olan demokrasinin önemini de anlayamıyor. Otokratik devletin kavramlarına kendini hapsediyor, "aydınlanmış" bile olmayan bir "adil" despot [*el mustebit el âdil*] dilemekle yetiniyor. Tabii aradaki fark yabana atılabilir gibi değil. Nahda'nın anlamadığı bir şey de, modernitenin kadınların özgürleşmesine de esin kaynaklığı etmesi, bu amaçla yeni şeyler keşfederek gelenekten kopmanın önünü açmasıdır. Nahda moderniteyi onun görünen tezahürü olan "tek-

nik ilerlemeden" ibaret saydı. Elbette Nahda'nın bilinçli olarak bu şekilde aşırı derece basitleştirilmiş sunumu onu ortaya atanın çelişkileri yok saydığı anlamına gelmiyor. Nitekim öncü Nahdacı düşünürlerden bazıları, modernitenin meydan okumasının ne anlama geldiğinin farkındaydı. Mesela kadınların özgürleşmesinin önemi konusunda Kasım Amin, laiklik konusunda Ali Abdürrezzak, demokrasi sorunuyla ilgili olarak Kawakibi, sorunun bilincindeydiler. Fakat bu çıkışların hiçbiri sürdürülemedi, tam tersine Arap toplumu söz konusu düşünürlerin açtığı yolda ilerlemeyi yasakladı. Dolayısıyla Nahda, Arap toprağında modernitenin doğuşu değil, onun boşa çıkarılmasıydı.

Arap toplumları hâlâ moderniteye girebilmiş değiller ama günlük yaşamlarında modernitenin meydan okumasının sonuçlarını açıkça yaşıyorlar ve hâlâ büyük ölçüde otokratik iktidar ilkelerini kabulleniyorlar. O da meşruluğunu garip bir şekilde demokrasi ilkesini tanımamaktan alıyor. Eğer emperyalist saldırıya direnebilirse –en azından o izlenimi verebilirse– eğer kitlelerin maddi refahında gözle görülür bir iyileşme sağlayabilirse –ki, bu durumda aydın despot olur– kitleler nezdinde rağbet görüp seviliyor. Bu sebeple Arap toplumlarının moderniteye girmemiş olması ve modernitenin söylem düzeyindeki kaba reddi, İslam projesinin temelini oluşturuyor ve kitleler nezdinde sanıldığından daha büyük yankı buluyor.

Modernite dışı olma ilkesinin ötesinde otokratik iktidar, meşruiyetini gelenekten alıyor. Kimi yerde, Fas'ta olduğu gibi dinî ve milli bir monarşi, başka yerlerde de Basra Körfezi'nde olduğu gibi, kabile monarşisi biçiminde tezahür ediyor. Fakat Arap dünyasında Irak ve Cezayir'deki gibi oldukça geniş bir alanda Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras başka bir gelenek biçimi daha geçerli ki, ben bunu "Memluk iktidar geleneği" olarak nitelendiriyorum.

Peki, söz konusu olan nedir? Bu, karmaşık bir sistemdir ki, savaş adamları –askeriye–, tacirler ve din adamlarının (az çok hiyerarşik, merkezî veya dağınık) şahsileşmiş iktidarına daya-

nıyor. Adam diyorum zira kadınların herhangi bir iktidar sorumluluğu almaları daha baştan engellenmiş durumdadır. Söz konusu siyasi örgütün üç bileşeni (asker, tacir, din adamı) sadece üst üste gelmiş değildir, tek bir iktidar gerçekliğinde tam bir bütünleşme [füzyon] söz konusudur.

Memluklar, meşruluklarını bir tür Dar-ül İslam ve Dar-ül Harb (İslam yasalarına tabi barış alanı/cihadın –kutsal savaşın– devam ettiği Müslüman olmayan alan) karşıtlığına dayanan bir İslam anlayışından hareket eden savaş adamlarıydı. Bu yüzden, fetihçi ve sömürgeci Selçuklu Türklerinin, daha sonra Osmanlıların kendilerini gazi saymaları ve askerî bir politik yönetim anlayışını dayatmaları boşuna değildir. Aynı şekilde Memluk sisteminin o zamana kadar Haçlıların işgal altında tuttukları bölgeleri kurtaran Selahaddin döneminde oluşması da bir tesadüf değildir. Çağdaş halkçı ve milliyetçi iktidarlar tarafından Selahaddin'in saygı ve hayranlıkla anılmasının da bir tesadüf olmadığı gibi. Fakat onun yarattığı sistemin neden olduğu yıkım, sorgulama konusu olmak bir yana hiçbir zaman akla bile gelmez. Haçlıların bölgeden kovulmasından sonra (Türk-Arap karışımı) Arap dünyası feodal bir militarizasyon sürecine girdi ve kendi içine kapandı. İlk halifelik döneminin parlak uygarlık dönemi geride kaldı, oysa aynı dönemde Avrupa feodalizmden çıkmaya ve moderniteyi keşfetmeye başlamıştı ve dünyayı fethe hazırlanıyordu.

Memluklar İslamın korunması işlevi karşılığında din adamlarına dogmaları yorumlama, kendi adlarına hukuku uygulama, toplumun ahlaki polisi olma tekeli tanıyorlardı. Sadece bildik sosyal boyutuna indirgenmiş din –önemli olan sadece ayinlerdir anlayışı– savaş adamlarının otokratik iktidarı tarafından başarıyla araçlaştırılmıştı.

Ekonomik yaşam askerî-politik iktidarın kaprislerine terk edilmişti. Köylülük mümkün olan her koşulda bu yönetici sınıfın sömürüsüne ve iğdişleştirilmiş özel mülkiyete tabi idi (zaten özel mülkiyet İslamın kurucuları tarafından kutsallaştırılmıştı). Aynı şey ticari kâr için de söz konusuydu.

Memluk iktidarı doğal olarak ufalanmış bir otokratik iktidardan yanaydı. Biçimsel olarak Halife-Sultan'a tabi olsalar da şahsi iktidarlarını dayatmak için kendilerini başkentten (İstanbul) ayıran uzak mesafeden yararlanıyorlardı ve hâkim oldukları bölgede gerçek iktidardılar. Merkeziyetçi devlet geleneği binlerce yıllık geçmişi olan Mısır'da olduğu gibi, askerî aygıtı denetim altına almak için sayısız girişimler söz konusuydu. Bu yüzden Mehmet Ali Paşa'nın ancak Memlukları katlederek iktidarını kurabilmesi bir tesadüf değildir. Onun yerine de bütünüyle kendi iktidarına tabi asker-toprak aristokrasisi ittifakını ikame etmişti. Tunus beyleri aynı şeyi daha mütevazı ölçekte gerçekleştirdiler. Cezayir'deki beylerse bunu asla başaramayacaktı. Osmanlı Sultanlığı da Türk, Kürt, Anadolu Ermenileri ve Suriye'deki tarihsel Arap eyaletlerini ve Irak'ı birleştirerek, "modernleşmiş", benzer bir iktidar oluşturdu.

Modernleşme miydi? Yoksa sadece otokrasinin modernleşmesi miydi? Aydınlanmış despotizm miydi? Yoksa sırf despotizm miydi? Farklılaşmalar ve dalgalanmalar hep bu "alan" içinde kaldı ve asla daha öteye gitmek mümkün olmadı.

Şüphesiz tipik Memluk modeli gerçek yaşamda çok farklı durumlarla yüz yüze geliyordu ve bunlar da onu fiilen sınırlandırıyordu. Dağlara sığınmış köylü toplulukları (Kabililer, Maronitler, Dürziler, Aleviler...), her yerde az çok mevcut sufi tarikatlar, aşiretler, egemen iktidarı, uzlaşmaya [kompromi] ve boyun eğmeyenleri tolere etmeye zorluyordu.

Arap dünyasındaki iktidarların, yeni araçlar ve yöntemlerle yenilendiği, dolayısıyla yukarıda yazılanların artık gerilerde kaldığı, tarihe mal olduğu söylenebilir mi? Otokratik devlet ve ona eşlik eden iktidar biçimleri hâlâ yerinde duruyor. Fakat derin bir krize girmiş bulunuyorlar ki, bu durum söz konusu iktidarların meşruiyetini büyük ölçüde aşındırmış durumda. Artık modernitenin meydan okumasına cevap veremez duruma geliyorlar. Politik İslamın ortaya çıkması, bir yanda politik

çatışma karmaşası, diğer yanda da sosyal mücadelenin yeniden doğuşu bunun göstergesidir.

İslami olduğu ileri sürülen politik hareketlerin geniş kitleleri harekete geçirdiğine bakarak, bunun siyasi ve kültürel olarak geri, kendi karanlıkçı –soyaçekimci– dilinden başka bir dilden anlamayan halkın bir hamlesi olarak görmek, iflah olmaz bir hatadır. Bu, moderniteyi sadece Avrupa'nın keşfedebileceği söylemine dayanan bir hatadır. Buna göre Müslüman halklar, değişmez, hareketsiz bir "geleneğe" hapsolmuşlardır ki, gerekli değişimlerin muhtevasını anlamaktan acizdirler.

Müslüman halkların ve İslamın da dünyanın başka yerlerindeki halklarınki gibi bir tarihleri var. Orada söz konusu olan da akılla din arasındaki ilişkinin farklı yorumları, ortaya çıkan dönüşümlere toplumun ve dinin farklı uyumlarından başkası değildir. Bu tarihsel gerçek, sadece Avrupa-merkezci söylem tarafından değil, İslami olduğunu söyleyen çağdaş hareketler (siyasi İslam) tarafından da inkâr edilmektedir. Her ikisi de aynı kültüralist önyargıyı paylaşıyor. Bu garip anlayışa göre, farklı tarihsel güzergâhları izlemiş halklar ve onların dini ve kültürü kendine özgüdür, değişmez-bozulmaz ve ebed müddet geçerlidir. Politik İslam Batılıların Avrupa-merkezciliğine, tersinden bir Avrupa-merkezcilikle karşı çıkıyor.

Aslında İslamdan esinlendiğini söyleyen hareketlerin ortaya çıkması, gerçekte var olan kapitalizmin ortaya çıkardığı yıkıcı sonuçlara ve ona eşlik eden yarım kalmış, güdük, aldatıcı moderniteye şiddetli bir tepkinin dışa vurumudur. Söz konusu halklara teklif edeceği hiçbir şeyi olmayan bir sisteme karşı tamamıyla meşru bir tepkinin ifadesidir.

Kapitalist moderniteye (aradaki farkı dikkate almadan tarihsel sosyalizm deneyleri de ona dahil edilerek) alternatif olarak sunulan İslami söylem, asla İslami değil, politik niteliktedir. Bozulmazcı [*intégriste*] ve fundamentalist adlandırması –ki, ekseri gülünç durumlara düşüyor– kendi halklarından çok Batı'ya hitap eden bazı Müslüman aydınların dışında pek dikkate de alınmıyor.

Zira teklif edilen İslam, her türlü dinî özgürleşmeye [*théologie de la libération*] düşmandır. Politik İslam, insanları özgürleşmeye değil, tabi olmaya davet ediyor. İslamı, özgürleştirici tarzda yegâne okuma girişimi Sudanlı Mahmut Taha'ya aittir. Taha, Hartum iktidarı tarafından ölüm cezasına çarptırılıp idam edildi. Taha'ya, "radikal" veya "ılımlı" eğilimli hiçbir parti sahip çıkmadı. Sözde "İslami yeniden doğuştan" dem vuran hiçbir entellektüel tarafından da savunulmadı.

Söz konusu "İslami yeniden doğuş"un öncüleri asla teolojiyle ilgili değiller ve hiçbir zaman da kendilerini ilgilendiren temel metinlere gönderme yapmıyorlar. Bu alanda konuştuklarında da kastettikleri şey, ritueller pratiğine şeklen ve külliyen bağlı, İslamın bildik sosyal versiyonundan başkası değil. Oradaki İslam anlayışı tıpkı etnisitede olduğu gibi miras yoluyla dahil olunan güçlü bir bireysel inanç tanımı yapıyor. Bu da "kolektif kimlik"ten söz etmektir, daha fazlası değil. Netice itibarıyla, Arap ülkelerindeki hareketlerin tamamını "politik İslam" olarak adlandırmak çok daha uygun düşüyor.

Politik İslam, Pakistanlı Mevdudi tarafından olduğu gibi kopya edilmeden önce, İngiliz egemenliğinin hizmetindeki oryantalistler tarafından icat edilmişti. Amaç inançlı Müslümanların kendisi de Müslüman olmayan bir devletin otoritesi altına giremeyeceğini "kanıtlamaktı". Bununla Hindistan'ın parçalanması amaçlanıyordu, İslamda dinle devletin birbirinden ayrılması mümkün olmadığına göre... O oryantalistler ki, XIII. yüzyıl İngiltere'sinde yaşayan Hristiyanların da Hristiyanlık dışında bir yaşamın mümkün olmadığını düşündüklerini unutmuşlardı...

Eb'l Â'lâ El Mevdudî, iktidarın sadece Tanrı'dan neşet edebileceği temasından hareketle [Velâyet-i Fakih], yasa yapma hakkına sahip yurttaş kavramını reddetti. Aynı şekilde devlet de sadece ebed müddet geçerli şeriatı uygulamakla yükümlüydü. Joseph de Maistre de vaktiyle buna benzer şeyler söylemiş, Fransız Devrimi'nin moderniteyi ve bireyin özgürleşmesini icat ederek suç işlediğini yazmıştı.

Politik İslam özgürleştirici modernite kavramını reddettiğinde, demokrasi ilkesini de –koyduğu yasalarla kendi geleceğini kurma özgürlüğünü de– reddetmiş oluyor.

Her ne kadar siyasi İslam, İslamdaki şûra ilkesini bir demokrasi ilkesi saysa da bu uygun bir yaklaşım değil. İbda [keşif] yasaklandığı sürece, geriye İçtihad'ın yorumu kalıyor. Öte yandan şûra, pre-modern ve pre-demokratik tüm toplumlarda görülen çok sayıdaki "danışma" biçimlerinden biridir. Elbette içtihat [yorum] da yeni ihtiyaçların dayattığı reel dönüşümlerin aracı olabiliyor. Fakat dayandığı ilke gereği –geçmişten kopuşun reddi– sosyal değişim ve demokrasi mücadelesini çıkmaza sokuyor. Radikal veya ılımlı –ki, bu sonuncu da İslamın sözde "özgüllüğü" gerekçesiyle aynı anti-modernist ilkeleri benimsediği için aralarındaki ayrımın bir kıymeti harbiyesi yoktur– İslami partilerle modern Avrupa'daki Hristiyan demokrat partiler arasında paralellik kurmak uygun değildir. Amerikan yönetimi İslami partilere verdiği desteği meşrulaştırmak için, böyle bir benzerliğe sürekli gönderme yapıyor. Oysa, "Hristiyan Demokrasisi" moderniteye dahildir, laikliğin temeli olan yaratıcı modern demokrasiyi benimsiyor. Anlamını bilmese de söylediği odur.

Sözü edilen İslam, "modern" sıfatını kesinlikle hak etmiyor; "diyalog" dostları tarafından ileri sürülen argümanlar da aşırı derecede yavan. Eğitim düzeyi yüksek kesimlerden –mühendisler, vb.– harekete katılanlarının video kasetlerinin gösterilerek bu bir modernlik gerekçesi olarak sunulmak isteniyor! Zaten bu hareketlerin söylemi de tarihsel İslamla Yunan felsefesi arasındaki etkileşimin sonuçlarının reddeden, buna karşılık İbn-i Teymiye gibi Orta Çağ'ın gerici din alimlerinin eserlerini tekrarlayıp duran Vahhabi İslamdan başkası değildir. Her ne kadar bazı öncüler bu yorumu "kaynaklara (peygamber dönemine) dönüş" olarak sunsalar da, asıl söz konusu olan, birkaç yüzyıldır gelişmesi sekteye uğramış, iki yüz yıl önce geçerli yorumlara geri dönüşten başkası değildir.

Siyasal İslam, maalesef çok sık ifade edilen laikliğin aşırılıklarına tepkinin bir sonucu değildir.

Zira modern dönemlerin hiçbir Müslüman toplumu –çöken Sovyetler Birliği'ndekiler hariç– hiçbir zaman gerçekten laik olmadı. Herhangi bir "ateist" iktidarın zulmüne de maruz kalmadı. Yarı-modern Türkiye devleti, Nasır'ın Mısır'ı, Baasçı Suriye ve Irak, kendi siyasi amaçlarını meşrulaştırmak için, din adamlarını ehlileştirmekle yetindiler (geçmişte de ekseri yapıldığı gibi). Laiklik düşüncesi eleştirel bilince sahip kimi sınırlı aydın çevreler tarafından dile getiriliyordu ama bu tartışmaların devlet üzerinde kayda değer bir etkisi olmadı. Milliyetçi projeye üstün geldiğinde geriye gidişler bile söz konusuydu: Nasır zamanında başlayan tehlikeli evrim sürecinde olduğu gibi, geri gidişler söz konusuydu. Nitekim Wafd'ın 1919'da benimsediği politikadan kopulmuştu. Bu sapmanın açıklaması zor değil: Demokrasiyi reddeden söz konusu rejimler, onun yerine "cemaat homojenliğini" koyuyorlar, o kadar ki, çağdaş Batı'da gerilemekte olan demokrasi bile tehlikeli sayılıyor...

Politik İslam, söz konusu ülkelerde daha şimdiden hayli yol almış durumda ve "Memluk" iktidarı tipi bağnaz bir teokratik düzen kurmak istiyorlar. Her türlü yaşamın üstünde durup (şeriattan başka yasa tanımama ikiyüzlülüğü) iki yüz yıl öncesinin militer kastına gönderme yapan, ekonomik yaşamın meyvelerine el koyan, –realizm adına– kapitalist küreselleşmede bir alt statüye çoktan razı olan, bölgenin Arap milliyetçiliği sonrası perişan rejimlerine bakarak, ikiz kardeşleri politik İslamcılar hakkında fikir sahibi olmak mümkündür.

Bu temel yaklaşım çerçevesinde, "radikaller" denilen politik İslam akımıyla, daha "ılımlı" bir görüntü verme gayreti içinde olanlar arasındaki fark önemsizdir. Her ikisinin de projesi aynıdır.

İslamcı hareketin güçlenmesi ve sosyal planda gerici, politik planda Amerikancı Şah diktatörlüğüne karşı mücadelenin aynı zamana rastlaması, başlarda kafa karışıklığı yaratsa da, bizzat

İran örneği bu genel kuralın bir istisnası değil. İlk başlarda teokratik rejimin aşırı zırvalıkları, ona meşruluk ve İran sınırları dışındaki halklar nezdinde popülerlik ve prestij kazandıran antiemperyalist duruşu tarafından ödünlenmişti. Rejim giderek yenilikçi bir sosyoekonomik kalkınmanın meydan okuması karşısındaki aczini ortaya koydu. O günlerin yaygın bir deyişiyle, sarıklılar (din adamları) diktatörlüğünün, kasketliler diktatörlüğünden (askerler ve teknokratlar) nöbeti devralmasıyla, ülke ekonomisinde müthiş bir kötüleşme ortaya çıktı. Kore gibi olmakla böbürlenirken, artık şimdilerde "dördüncü dünya ülkeleri" arasında yer alıyor. Gerçi iktidarın sertlik yanlısı kanadının halkın sorunlarına duyarsızlığı, kendilerini "reformcu" olarak adlandıranların yıldızını parlattı ama bunlar teokratik diktatörlüğü bir miktar "yumuşatsa" da, anayasadaki velayeti fakih ilkesini reddetmedikleri sürece zira, iktidar tekelini ellerinde tutanların velayeti fakihe bağlılıkları kesin, daha ileri gitme şansları yok. Rejim, giderek antiemperyalist söylemden uzaklaşıp, çevre kapitalizmine özgü kompradorlaşmaya mahkûm. Dolayısıyla, İran'daki politik İslam çıkmazda. Bundan böyle İran halkının yürüteceği sosyal mücadele, eninde sonunda ve açıkça, din adamları kurulunu sosyal ve politik toplumun tüm kurumlarının üstünde tutan velayeti fakihi reddetmeleriyle sonuçlanacaktır. Bu onların başarısının ön koşuludur.

Siyasal İslam, son tahlilde kapitalist kompradorlaşmaya uyum sağlamaktan başka bir şey değil. Bu yüzden siyasal İslamın "ılımlılık" iddiasındaki versiyonu Müslüman halklar için asıl tehlikeyi oluşturuyor. "Radikallerin" şiddeti devleti istikrarsızlaştırarak "yeni komprador" iktidara zemin hazırlıyor. ABD'nin başını çektiği üçlü'nün (ABD, Avrupa, Japonya) ılımlı İslama verdiği "ince destek", hâkim büyük sermayenin küreselleşmiş neoliberal düzen projesiyle de uyum halindedir.

Küreselleşmiş liberal kapitalizmle politik İslam ikilisi arasında çelişki değil, tam bir uyum ve tamamlayıcılık söz konu-

sudur. Günümüzde pek revaçta olan Amerikan tarzı cemaatçilik ideolojisi, sınıf bilincini ve sosyal mücadeleyi aşındırıp yok sayarak, onun yerine sözde "kolektif kimliği" ikame etmeyi amaçlıyor. Bu ideoloji, sermayenin egemenlik kurma stratejisi tarafından bütünüyle araçlaştırılmış durumdadır. Büyük sermayenin ideolojisi, gerçek dünyadaki reel sosyal çelişkilerin yerine, muğlak, ebed müddet geçerli hayalî kültürleri koymaktadır. Sonuç itibarıyla politik İslam bir cemaatçiliktir.

G7 ülkeleri, özellikle de ABD diplomasisi politik İslamı destekleme tercihi yaptığında ne istediğini gayet iyi biliyorlar. Afganistan'da İslamcılara boşuna "özgürlük savaşçısı" denmemişti. Oysa İslamcıların Afganistan'da korkunç komünist diktatörlük sayıp mücadele ettiklerini söyledikleri, aslında kızları okula yollamayı başaran modernist-halkçı aydın despotlardı. Mısır'dan Cezayir'e yaptıkları da aynı şeydir. Muhtemelen Irak'ta da Baas diktatörlüğünün yerine, "dost" İslamcıları yerleştirmeye hazırlanıyorlar... Politik İslamın eninde sonunda söz konusu halkları güçsüz ve iktidarsız bırakıp, bir zorlukla karşılaşmadan kompradorlaştıracak "fazilete" sahip olduğunu biliyorlar.

Amerikan yönetimine özgü hayasızlık, politik İslamdan ikinci bir yarar sağlamayı da başarıyor. Taliban türü rejimlerin sapkınlığı (aslında sapkınlık da sayılmaz, zira ortaya çıkan durum doğrudan programlarının bir gereğidir) gerektiğinde emperyalizmin hoyratça saldırılarının gerekçesi de yapılabiliyor. Aslında politik İslamın asıl kurbanları olan halklara izafe edilen vahşet de, İslam düşmanlığını ("İslâmofobi") sürekli kaşıyıp canlı tutuyor. Bu da, her seferinde daha da kutuplaştırıcı olmak durumunda olan dünya ölçeğindeki bölünmüşlüğü [*aparheid*] kabullendirmeyi kolaylaştırıyor.

Bölgesel nesnel konjonktürün de bir sonucu olarak, sadece iki antiemperyalist İslamcı hareketin (Lübnan'da Hizbullah ve Filistin'de Hamas) G7 ülkeleri tarafından fark gözetilmeden mahkûm edilmesi bir tesadüf değildir.

IV

Tarihsel Materyalizm ve Tarihsel Marksizmler

Avrupa-Merkezcilik adlı kitabımda ve burada ileri sürdüğüm görüşler, tarihsel Marksizmdeki hâkim anlayıştan farklılıklar içeriyor. İleri sürdüğüm görüşlerin genel anlayıştan hangi noktalarda ayrıldığına burada kısaca açıklık getirmem gerekiyor.

1. Marksizm "(kapitalist) piyasaların işleyişinin bilimsel tahlili" değildir. Ondan fazlası ve bütünüyle farklı bir şeydir.

Marksizmi kapitalizmin ekonomi politiğine indirgemek, burjuva ekonomizmi alanına hapsolmaktır. Esasen bayağı ekonomi de güya piyasanın işleyişini yöneten "yasaları" keşfetme iddiasındadır. Şu "saf iktisat" dedikleri... Bu yasaları keşfettiğini, dahası idari, yapay müdahalelerle söz konusu "kendiliğindenliğe" dokunulmadığı zaman, piyasanın "kendi kendini düzenlediğini" ileri sürüyor. Bu "saf iktisat, ekonomik, sosyal ve politik, bütünlüklü bir sistem olan gerçekte var olan [*réellement existant*] kapitalizmle değil, gerçek yaşamla bir ilgisi olmayan, hayalî bir kapitalizmin yasalarıyla ilgilidir...

Marx'ın yapmak istediğiyse bambaşka bir şeydir. O, özellikle tarihsel gelişmenin bir aşaması olarak kapitalizmin özgüllüğüyle [*spécifité*] ilgili başka sorular sorar. Bu anlayıştan

hareketle, "bir fetiş olarak metayı" (meta yabancılaşması) kapitalizmin özgünlüğü sayar ve tahlilinin merkezine yerleştirir. Bu yabancılaşma, toplumun ekonomik kerte tarafından yönetildiği, dolayısıyla, ekonomik kertenin son kertede değil, basbayağı belirleyici olması demektir. Böyle anlaşılınca, ekonomiyi yöneten yasalar "doğa yasaları" gibi toplumun dışında nesnel yasalar gibi görünür. Önceki sistemler böyle değildi, orada belirleyici kerte ekonomik olan değildi.

Kapitalizme özgü bu yabancılaşmayı, değer kavramı ifade eder. Marx'ın gerçekçi değişim değeri eleştirisi (fiyatların değerden farklı olduğu, aynı şekilde, fiyat olarak hesaplanan kâr oranının da değer olarak hesaplanandan farklı olduğu tespitine bakarak, Marksist değer teorisinin "yanlış" olduğunu ileri sürmek) Marx'ın ortaya attığı soruyu anlamamaktır. İki kâr oranı arasındaki fark gereklidir, aksi halde sermayenin emeği sömürüsü (kapitalizm öncesi dönemlerdeki gibi) saydam hale gelir ki, sömürü saydam hale gelirse kapitalizm de kapitalizm olmaz. Kapitalizm demek sömürünün saydam olmaması demektir ki, ancak o zaman ekonomik "yasalar" kendilerini birer doğa yasası gibi dayatabilirler. Değer yasası sadece kapitalist ekonomik sistemi yönetmekle kalmıyor, bu sistemde değer sosyal yaşamın tüm veçhelerini belirliyor. Netice itibarıyla, piyasa ekonomisi, piyasa toplumu halini alıyor.

Bu yüzden Marx, piyasanın işleyişinin doğal sonucu olan bir (anlamsız) "genel denge" varsayımında bulunmuyor. Tam tersine Marx'a göre piyasalar (tabii kapitalist piyasalar da) doğası gereği istikrarsızdır. Sistem her zaman, herhangi bir dengeye ulaşmadan bir istikrarsızlık durumundan diğerine savrulur.

O zaman asıl yapılması gereken, her bir dengesizlik durumunu açıklamaktır. Bunu da sosyal güç ilişkilerini (sınıf mücadelelerini, sermayenin egemenlik biçimlerini, somut olarak bu egemenliğin gerektirdiği hegemonik sınıf ittifaklarını, yani siyaseti) dikkate almadan yapmak mümkün değildir. İşte, ger-

çekte var olan kapitalizmin tarihini belirleyen bu ilişkiler, onlardaki değişimlerdir (başka türlü söylenirse sosyal düzenlemelerdir). Ekonomi ve politika birbirinden ayrılabilir, koparılabilir değildir. Gelecek belirsizdir zira sınıf mücadelesinin seyri tarafından belirlenmektedir.

Marx'ın projesi ekonomik olanla değil, tarihsel materyalizmle ilgilidir.

2. Gerçekte var olan kapitalizm, aynı rotada ilerleyen, az çok gelişmiş kapitalist sosyal formasyonların bir bütünü olarak tahlil edilebilir mi? Yoksa onu, karmaşık ve kutuplaşmış bir bütün olarak mı ele almak gerekir?

Bu soru Marx ve Engels'te açık bir cevap bulmaz. Onların yazdıkları, kapitalizmin dünya ölçeğinde yayılmasının dünyayı "homojenleştireceği" ["tektipleştireceği"], başka türlü söylenirse, geri kalmış ülkelerin diğerlerini "yakalayarak" aradaki farkı kapatacağı, sonuç olarak da ileri ülkelerin suretinde kendilerini yaratacakları biçimde yorumlanabilir. Metne bağlı böylesi muhtemel bir yorum, Marx'ın dünya ölçeğindeki kapitalist yayılmaya içkin kutuplaştırıcılığı hafife alma (dahası yok sayma) hatasına düştüğü sonucuna varabilir. Marx'ın daha dikkatli bir okuması bu yargıyı nüanse etmeyi [inceltmeyi] gerektirir.

Marx, sisteme içkin kutuplaştırıcı sosyal eğilimle, sermaye birikimini yöneten temel mantık arasında bağ kuruyor. Sınıf mücadelesi bu kutuplaştırıcı eğilimle sürekli mücadele halindedir ki, zaten sermaye birikiminin çerçevesini belirleyen de bu mücadeledir. Bu, kutuplaştırıcı eğilim/kutuplaşmaya karşı mücadele eğilimi diyalektiği anlayışının (piyasanın "kendiliğinden" ve "doğal" olarak genel denge arayışı anlayışına dayanan) bayağı ekonominin yöntemiyle bir ilgisi yoktur. Tam da onun karşıt zemininde yer alır.

Gerçek yaşamda karşılaşılan durum nedir? Uzun vadede kapitalist dünya sisteminin merkezindeki ülkeler (sistemin %20'si) dikkate alınırsa, kutuplaşma-yoksullaşma eğiliminin gerçek olmadığı söyleniyor. Üstelik bu tespit Marksizme "karşı" en büyük argüman olarak ileri sürülüyor... Buna karşılık dünya kapitalist sistemi bir bütün olarak dikkate alındığında, kutuplaşmanın tartışma götürmez bir gerçek olduğu konusunda en ufak bir kuşku yoktur.

Bu ikili tespitten bir sonuç çıkarmak gerekirse: Kapitalizmde (ve ekseri tüm kompleks sistemlerde) bütün (dünya) parçaları belirler, parçalar (uluslar) bütünü değil. Öte yandan bütün, parçaların toplamı değil, onların bir bileşimidir [*combinaison*]. Buradan şu sonuç çıkar: Birincisi, kutuplaşma dünya kapitalizmine içkindir; ikincisi ve onun bir sonucu olarak, "azgelişmiş ülkeler" onların gelişmiş kapitalist ülkeleri "yakalamalarını" sağlayacak bir yolda ilerlemiyorlar, "yakalama" mümkün değildir.

Bu sonuç, bizi Marx'ın açtığı yolda ilerlemeye, onu tamamlamaya, sistemin bir dünya sistemi olduğu gerçeğine dikkat çekerek onu pekiştirmeye davet eder. Tabii, karakteristiklerini ve eğilimlerini açığa çıkarmaya da. Bunun için de kapitalist sistem çerçevesinde anlaşıldığı biçimiyle üst düzeyde bir soyutlama olan "değer yasasının" ötesine geçmek ve onu reel varlığı olan "küreselleşmiş değer yasası" olarak kavramak gerekir. Bu da kapitalizmin birbirini izleyen aşamalarının dikkatli tahlilini ve her bir aşamanın ayrıksı özelliklerini, oradan hareketle de küreselleşmiş değer yasasının aldığı özel biçimleri kavramayı gerektirir.

İşte (Marx sonrası) tarihsel Marksizmin bu "meydan okumaya" cevap vermesi gerekiyor. Bunu yaptı mı? Batı Marksizmine içkin [mündemiç] güçlü Avrupa-merkezci eğilim yüzünden buna karşı hep yüksek bir direnç vardı ve hâlâ da var. Bu zaaf, gerçekte var olan kapitalizmde geçerli emperyalizmin hayati

önemini kavramayı engelledi. II. Enternasyonal'in (Kautsky dahil) Marksizmi emperyalizm yanlısıydı [*pro-impérialiste*] bu yüzden doğrusal, evrimci ve neredeyse pozitivist bir Marksizm anlayışını temsil ediyordu. Lenin ve daha sonra Mao daha ileriye giden yolu açtılar. Lenin bunu kısmen "zayıf halka" teorisiyle yaptı ki, buna göre sosyalist (dünya) devrimi çevrede (Rusya'da) başlamıştı, ama bu devrimin peşinden merkez ülkelerdeki devrim gelmeliydi. Gerçek bu beklentiyi yalanladı ama bu sefer de (1920 Bakü sonrasında) başka çevre ülkelerdeki devrim umuduna ertelendi ve bu beklenti Çin Devrimi'nin başarısıyla olaylar tarafından doğrulandı.

Bu sefer de ortaya başka sorular çıkmıştı: Kapitalizmden kopan (veya kopmayı amaçlayan devrimler) geri kalmış çevre ülkelerde ne yapılacaktı? Tek ülkede sosyalizm mi kurulacaktı?

Sorun da, meydan okuma da yerli yerinde duruyor: Gerçekte var olan kapitalizme içkin kutuplaşma, sistemin çevresinde yer alan çoğunluk için (burjuva ideolojisi tarafından ama büyük ölçüde Batı Marksizmi tarafından da unutulmuş insanlığın %80'i) isyanı-devrimi hep gündemde tutuyor, ama aynı zamanda merkezde radikalleşmeyi geciktiriyor. Bu da benim "dünya kapitalizminden dünya sosyalizmine uzun geçiş" dediğim yeni bir vizyon gerektiriyor. Öyle bir vizyon ki, ne II. Enternasyonal'in (Avrupa-merkezli) vizyonuyla ne de III. Enternasyonal'in (tek ülkede sosyalizm) vizyonuyla bir ilgisi yok.

Sorun yerli yerinde durmaya devam ediyor, zira devrimler sonrası ortaya çıkan iktidarların tarihsel Marksizmi tamı tamına "meşrulaştırma Marksizmiydi". Şüphesiz kavram muğlak ve tehlikeli. Zira gerçeğin eleştirel düşüncesi de olsalar, her türlü organik ideoloji kaçınılmaz olarak "meşrulaştırıcıdır". Meşrulaştırdığı gerçek dışlanmak durumundadır: Düşünce konusu olan tarihsel Marksizm neyi iddia ediyordu? Ortaya attığı tezler ve ilan ettiği hedefler ne idi? İddia ettiğini mi meşrulaş-

tırıyordu? Yoksa ileri sürdüğünden bambaşka bir şeyi mi meşrulaştırıyordu?

Hiç şüphesiz Stalinci Sovyet Marksizmi, Sovyetler Birliği'nin yönetici sınıfının iktidar pratiğinin ve onun dış politikasının *tartışmasız meşrulaştırıcı* ideolojisiydi. Bu pratikte –iyi veya kötü– gerçek nedenler ve beklentiler ideolojik söylem tarafından yok sayıldı.

İkinci Dünya Savaşı sonrası bazı Üçüncü Dünya "tarihsel Marksizmleri" de (eleştirel olduklarında bile) benim ulusal-popülist-antiemperyalist dediğim iktidarların politik hedeflerini meşrulaştırma işlevi gördüler. Bunu neden, nasıl, hangi çerçevede, nereye kadar yaptılar, uzun vadede sonuçları ne oldu? Bunlar, peşin onaylama veya mahkûm etme tuzağına düşmeden, sükûnetle tartışılması gereken sorular/sorunlardır. Aynı şekilde, kaydetmek gerekir ki, "çağdaş Üçüncü Dünya Marksizmlerinden" bazıları –kimi zamanda sert olmak üzere– antiemperyalist bile olsalar, söz konusu ulusal-popülist sistemlerin eleştirisi üzerine kuruldu. Oradan hareketle de "Sovyet devletinin Marksizminin" eleştirisine yöneldi.

3. Tarihsel materyalizm bir ekonomik determinizm değildir.

Üst-belirleyicilik [*sur-détermination*] kavramı, doğrudan yapısalcı [*structuraliste*] sosyal sistemler anlayışından kaynaklanıyor. Zımni veya açık ifade ettiği de şudur: Sosyal realitenin değişik veçhelerini şekillendiren/etkileyen determinizmler paralel etki yaratıyor. Zira bunlar sistemin yeni durumlara uyum sağlamasında yeniden üretiminde veya onu dönüştürecek krizlerin ortaya çıkmasında ve aşılmasında aynı yönde ve eş zamanlı belirleyiciliğe sahiptir. Politik, ideolojik, kültürel olanı yönetenle ekonomik determinizm aynı yönde hareket ediyor ve sistemi üst-belirliyor. Bu da şu an-

lama gelecektir: Eğer bir dönüşüm ekonomik olarak gerekli hale gelmişse, politik, ideolojik, kültürel olarak da gerekli hale gelmiştir ya da bunun tersi. Eğer ekonomik olanın son kertede belirleyici olduğu kabul edilirse, o zaman diğer belirleyiciliklerin bu üst-belirleyiciliğe dayandığı gibi (ekonomici) bir tarih anlayışına varılır.

İki nedenden dolayı benim tarihsel materyalizm anlayışım bu değil.

Birincisi şu ki, farklı kerteler arasındaki belirleyicilik ilişkisini farklı tarihsel dönemler için aynı saymanın doğru olmadığı görüşündeyim. Ekonominin özerkliği kapitalizme özgü bir şey, oysa yukarıda da ifade ettiğim gibi, haraca dayalı [*tributair*] sistemlerde ekonomi, politikaya tabidir.

İkincisi, yapısalcılıktan ve oradan hareketle de üst-belirleyicilik kavramından tamamen farklı. Benim savunduğum teze göre, söz konusu kertelerin her birinin kendine özgü mantığı vardır ve son kertede belirleyicilik de farklı durumlarda farklı bir şekilde tezahür etmektedir. Kapitalist toplumda ekonomik kerte, haraca dayalı toplumlarda politik kerte belirleyicidir. Geleceğin komünist toplumunda da kültürel kertenin belirleyici olacağı düşüncesindeyim. Söz konusu kertelerin her biri özerk [*autonome*] mantığa sahiptir ve zorunlu ve kendiliğinden bir tamamlayıcılık ilişkisi söz konusu değildir. Birbirleriyle ekseri çatışma halindedirler ve hangisinin üstün geleceğini öngörmek de mümkün değildir. Bana göre Marx kapitalizmin ekonomik (sermaye birikimi) mantığını, onun hâkim belirleyici karakterini çok iyi tahlil etti. Başka türlü ifade edersek, bu mantığın nasıl ve hangi kanallardan politik, ideolojik ve kültürel olana kendini dayattığını büyük bir yetkinlikle ortaya koydu. Buna karşılık, ne Marx ne de tarihsel Marksizm, diğer kertelerin mantığına dair aynı derece güçlü tahliller ortaya koyamadı. Bu alanda Marksizm dışında önemli bir ilerleme kaydedildiğini de sanmıyorum.

Her kertenin tezahürünün ifadesi olan farklı kertelerin belirleyicilikler çatışması tarihe kendine özgü bir belirsizlik marjı kazandırıyor ki, bu da onu doğa yasalarına tabi olandan ayırıyor. Ne toplumların tarihi ne de insanların tarihi "programlanmış"tır. İşte özgürlük, tam da bu farklı alternatifler arasında seçim yapmayı mümkün kılan söz konusu kertelerin mantığının çatışmasının bir tezahürü olarak tanımlanıyor. Üst-belirleyicilik kavramının yerine alt-belirleyicilik kavramını öneriyorum.

Bu, toplumların iç tutarlılıktan yoksun oldukları anlamına mı gelir? Asla öyle değil: Şu anlamda tutarlıdırlar ki, söz konusu mantıkların (alt-belirleyicilikler) çatışması (bu mantıklardan birinin diğerine tabi olmasıyla) mutlaka bir çözüme ulaşır ama o, birçok muhtemel çözümden sadece biridir. Sosyal, politik, ideolojik ve kültürel mücadeleler şu veya bu uyum seçeneğini dayatarak toplumu biçimlendirir.

Fransızcadan Çeviren:
Fikret Başkaya

ORTADOĞU'DA "SOSYAL HAREKETLERİN" MUĞLAKLIĞI VE ÇEŞİTLİLİĞİ ÜZERİNE

1. Sorgulanması gereken çeşitlilik

Şüphesiz, "sosyal hareketlerin" çeşitliliği yaşadığımız dönemin bir özelliği değil. Bu, hiç değilse modern tarihin bir kuralı ki, zaten tarihin yörüngesini belirleyen de, bu dönüşümlerin gerisindeki sosyal mücadeleler ve bunlar arasındaki çatışmalardır. Kaldı ki, tarihte sosyal mücadelelerin bu tarz formülasyonu, sıradan bir şey söylemektir ve bu haliyle de önemsiz sayılabilir. Her birinin niteliğinden, amaçlarından, mücadele alanlarındaki stratejik tercihlerinden bağımsız olarak "sosyal hareketlerden" söz etmek, yöneldikleri veya reddettikleri ittifakları yok saymak, boşlukta konuşmaktır. Eğer, bugünün dünyasında sosyal hareketlerin "çeşitliliği" bir başına temel bir değer olarak sunulmasaydı, sözünü etmeye bile gerek olmazdı. Öyle bir anlayış ki, herhangi bir hareketin niteliğine dair soru sormayı yasaklıyor... Yaklaşım da özetle şöyle: "Her hareket var olma hakkına sahip olduğuna göre (elbette bu kendi başına itiraz edilemez bir şeydir), kimse bunların niteliğine dair söz söyleme hakkına sahip değildir," deniyor. Üstelik söz konusu hareketlerin "politika dışı olmaları", "politika yapmamaları" da olumlu bir şey sayılıyor.

Elbette her hareketin kendine özgü bir stratejisi, kendine özgü hedefleri vardır ve bu onun hakkıdır. Önemli olan, buradan giderek çıkarılan sonuçtur: Bunlar arasındaki her türlü muhtemel ortak hareket olanağı, ortak bir şeyler yapma arayışı gereksiz sayılıyor (tarihin yoluna devam etmesi için bu tür iddialara gerek yoktur safsatası). Bu anlayış, söz konusu hareketlerle ilgili bir değerlendirmeyi, değer yargısını da insan haklarına aykırı sayıyor. Dolayısıyla sözde "anti-totaliter" söylem, her türlü politik eleştiriden muaf olmakla övünüyor. Böyle bir anlayış mutlak özgürlükçülük sayılacak mıdır? İstenirse neden olmasın.

İlerleyen sayfalarda yapacağım analiz, çağımızın önemli politik tartışmalarına bir katkı yapmayı amaçlıyor: Ezilen, sömürülen, hâkimiyet altında tutulan halkların ilerlemesinin önünü açacak, çeşitlilik içinde bir birliktelik nasıl sağlanabilir? Böyle bir birliktelik [ittifak] kimlerle oluşturulmalıdır? Hangi hareketler ortak amaçlar için bir araya gelebilir? Böyle bir tartışma (her örgütün kendi mantığı doğrultusunda yol alması gereği) zorunlu olarak somuttur (Somuttur, zira bir duruma özgüdür, bir ülkeye özgüdür, bir bölgeye özgüdür, velhasıl bir döneme özgüdür).

Tahlilin başında ifade etmek gerekir ki, bugünün dünyasında iktidardaki sınıfların tamamının neoliberal projesi sürdürülebilir değildir.

Söz konusu proje, her türlü kısıttan arınmış ekonomik piyasanın işleyişiyle toplumsal yönetimin mümkün ve arzulanır bir şey olduğunu ileri sürüyor. Bunun mümkün olduğu düşünülüyor; zira düzenlenmemiş, kendi haline bırakılmış piyasanın eğilimsel arz-talep dengesini sağlayacağı varsayılıyor. Böyle bir şeyin gerekli ve arzulanır olduğu söyleniyor; çünkü böyle bir genel dengenin sonuçta ekonomik etkinliği de sağlayacağı varsayılıyor (buluşların yarattığı yenilikçi dinamizm sayesinde). Üstelik bunun sosyal planda da optimal olduğu söyleniyor (tüm toplum kesimlerinin genel ilerlemeden yarar sağlayacağı varsayıldığı için). Giderek daha da karmaşık hale gelen konvansiyonel ekonomik düşüncenin ne tür bir formülasyonu olursa olsun, bu çocuksu ufkun ötesine bir türlü geçemedi. Bu öyle bir düşünce ki, ne bu dünyanın gerçeğiyle ne de bilimsel tahlilin gerektirdiği tutarlılıkla bir ilgisi var. Aslında söz konusu olan bayağı anlamdaki ideolojiden başka bir şey değildir. Öyle bir ideoloji ki, bu tür bir sosyal yönetimin yegâne "rasyonel" yönetim tarzı olduğunu, dolayısıyla da en iyisini gerçekleştirdiğini iddia ediyor. Söz konusu ideoloji "apolitik" [depolitize] bir ekonomik yönetim varsayıyor ki, orada devlet sadece bir "gece bekçisi" rolü oynamalıdır. Oysa –hayalî olmayan– gerçek

tarih, ekonomiyle devletin karşılıklı çatışma ve tamamlayıcılık ilişkisine dayanır. Her birinin yeniden üretimi, ancak çatışmalı tamamlayıcılık koşullarında mümkün olabilir. Dolayısıyla devlet, kaçınılmaz olarak, farklı sosyal çıkarların uzlaşmasının somutlandığı yerdir. Elbette bunların bir kısmı çatışmalı bir kısmı da yöneşiktir. Söz konusu uzlaşma da her zaman tarihseldir, belirli bir ana ve belirli bir duruma özgüdür.

Sorun, küreselleşmiş neoliberal projenin saçma/anlamsız olup olmadığı değildir. Saçmadır ve sürdürülebilir de değildir. Fakat bir vakıadır. O zaman ister istemez şu soru akla gelecektir: Nasıl oldu da söz konusu neoliberal ideoloji bu kadar güçlü bir biçimde kendini dayatabildi? Bir sürü gerici kavramın ortalığı kaplaması, önceki dönemde dünyanın farklı bölgelerinde geçerli sosyal uzlaşma [*kompromi*] sistemlerinin potansiyellerini tüketmesi, böylesi bir tablonun ortaya çıkmasını kolaylaştırdı. Bununla, İkinci Savaş sonrası dönemde geçerli üç modeli kastediyorum (refah devleti, Sovyetizm ve ulusal-popülizm). Bu üç modelin önce aşınıp, arkasından da çökmesiyle sermayenin tek yanlı dayatmaları mümkün hale geldi, eski modellerin inandırıcılığı ve meşruluğu da ortadan kalktı. Bu yeni durumun yeni kurbanları olan ezilen sınıflar, tam bir belirsizlik ve istikrarsızlık ortamına itildiler. Sadece sermayenin tek yanlı çıkarına işleyen bu dengesizlik de, sürecin kurbanlarına kabul etmeleri gereken zorunlu bir durum olarak takdim edildi. Velhasıl onlardan kaderlerine razı olmaları isteniyor. Medyanın akıllıları dur durak bilmeden, işçilerin ücretlerinin düşürülmesini kabullenmeleri gerektiğini söylüyorlar. Hiç bunun tersinin söylendiği duyuluyor mu? "Kapitalistler kârlardaki düşüşü kabul etmek zorundadırlar," diyen var mı?

Gerçek dünyada hayata geçirilen küresel neoliberal politikalar, acı meyvelerini verecekti: Sosyal gerileme, büyüyen sosyal eşitsizlik ve yoksullaşma (ki, "yoksulluğa" dair söylem naif bir tarzda bunun kabulü demeye geliyor), eğretilik ve ona eşlik

eden kaygı ve korku, demokrasi pratiğinin inandırıcılığını yitirmesi (seçilmiş iktidarların işlevsizliği), nihayet istikrarsızlık ve siyasi kaos...

İşte, "sosyal hareketlerdeki" patlamanın, örgütlenme tarzlarındaki ve kendilerini ifade ediş tarzlarındaki çeşitliliğin gerisinde sözünü ettiğimiz böyle bir konjonktür var. Savaş sonrası dönemin üç modelinin ve ona eşlik eden sosyal hareketlerin çökmesi, kafa karışıklığını derinleştirdi. Her ne kadar tüm hareketlerin tepkinin ifadesi olduğu söylense de, bu tepkilerin tamamının yıkımın sorumlularına karşı olduğunu söylemek mümkün değildir.

2. İlerici ve gerici sosyal hareketler

Her zaman, ilerici "sosyal hareketler" olduğu gibi gerici "sosyal hareketler" de oldu (Bunun tipik örneği faşist hareket-tir). Bir hareketin karakterini belirleyen, dayandığı sınıfsal temel veya destek aldığı toplum sınıflarının niteliği değildir. Bir toplumsal hareketin emekçi kitleler nezdinde taraftar bulması, onun ilericiliğinin garantisi değildir. Zaten bazı hareketler de doğrudan ve açıkça belirli sosyal çıkarların hizmetinde değildir. Birçoğunun kendilerini ifade ettikleri alanlar –ki, dinî hareketler buna örnektir– açıkça sosyal ve ekonomik çatışma alanlarının dışındadır.

Söz konusu hareketlerin sosyal çatışma gerçeğinin neresinde yer aldığını ve hangi sosyal çıkarları temsil ettiğini anlamak için, bunların ne tür bir toplum projesine sahip olduklarına bakmak gerekir. Bu bağlamda tartışmaya açıklık getirmek için ve ilerici stratejik ittifakların oluşturulmasına dair bazı kriterler önereceğim.

Başlangıçta kriter basittir: Eğer bir "hareket", toplumu ileriye taşıyıp, dönüştürme perspektifine, koşulsuz ve ikircikli olmayan bir tarzda sosyal ilerleme perspektifine sahipse ve öyle hareket

ediyorsa, o hareket ilericidir. Bu da, savunduğu "ekonomik büyüme" veya kalkınmanın mutlaka sosyal amaçlar içermesi gerektiği anlamına gelecektir. İstihdam, işçilerin gelirinin artması, herkesin yararına etkin kamu hizmetleri, vb. Fakat buna hemen bir şey daha eklemek gerekiyor. Söz konusu sosyal ilerleme amaçları, aynı zamanda sosyal yönetimin demokratik yöntemlerinin güçlenmesini ve yaygınlaşmasını da amaçlamalıdır. Böyle ilave bir koşul, daha baştan ve açıkça, antidemokratik, toplumun geleceğini "karizmatik" şahsiyetlere emanet eden hareketleri dışlar. Buna ikinci bir koşul daha eklemek gerekir ki, o da sosyal mücadelenin gerçekleştiği "ulusal" alanla ilgilidir. Sorunların ancak ulusal sınırların ötesinde çözülebileceği gerekçesiyle, sosyal ve demokratik kazanımları savsaklayan, feda eden bir hareket, mümkün ve gerekli bir amacı gerçekleştirme şansını kaybedip, çözümü çıkmaz ayın on beşine bırakmış demektir. Bu anlayış, sorunun çözümünü Avrupa arenasında belirlenen çerçeveye tabi kılma tercihi yapan sosyal hareketler için de geçerlidir.

Bu temelde ve geniş anlamda "Dünya Sosyal Forumu'na" dahil hareketlerin çoğunu, özellikle de kendi faaliyet alanlarında etkili olanlarını ilerici hareketler kategorisine dahil etmek mümkündür. Elbette aynı derece olamasa da, fazla tereddüte yer olmadan bunları ilerici hareketler saymak mümkündür. Neoliberal küreselleşme tarafından tehdit edilen çıkarları savunan, o yolda mücadele eden tüm sosyal hareketler (sendikalar ve diğerleri), özel veya genel amaçlar için mücadele edenler (kadın hakları, göçmenler, ekolojik hareketler, vb.) bu anlayış içinde ister "radikal" ister "reformist" ya da "ılımlı" olsunlar, ilerici hareketlerdir.

Karşı karşıya olduğumuz durumu aşmak için üç veçheyi (sosyal ilerleme, demokrasinin derinleşmesi ve ulusal özerkliğin güçlenmesi) kapsayan hareketlerin oluşturulması gerekiyor ki, ben bunun bir parti örgütlenmesi şeklinde somutlanmasını arzu ediyorum. Elbette oluşmasını, ortaya çıkmasını arzuladı-

ğım böyle bir partinin "öncü parti" türü bir nitelemeye ihtiyacı yoktur. Sadece böylesi bir gruplaşmayı, bir "küçük partiyi" tasavvur ediyorum.

İlerici olanları da dahil (sosyal) hareketlerin bağımsızlıklarını korumaları gerekir. Bu sadece onların hakları olduğu için gerekli değildir; bağımsızlıklarını korumaları arzu edilir bir şeydir; zira bağımsızlık, yürüttükleri mücadelelerin başarısı için de gereklidir. Elbette söz konusu bağımsızlık asla yeni sol parti oluşumlarını dışlamaz. Aksi halde, saldırıya tutarlı ve kapsamlı cevap vermek ve gerekli alternatifleri yaratmak mümkün olmaz. Her ne kadar bu ikisi arasında (bağımsızlık ve bir siyasi örgüt oluşturma gereği) herhangi bir çelişki olmasa da, "partizan" bir örgüt oluşturma fikri bazı "dünya sosyal hareketi" aktörlerini ürkütüyor. Dillendirdikleri korku da şu: Eğer öyle bir süreç başlarsa, bu, forumların sonu olur ve "açılımlar" tehlikeye girer... Bu konuda benim görüşüm tam da bunun karşısında yer alıyor: Yeni partilerin oluşması ya da sosyal hareketlerin "yeniden siyasallaşması", sadece sosyal dönüştürücü aktörleri daha da güçlendirecektir. Eğer söz konusu forumlar, "apolitik" kalmaya devam ederlerse, bu onların potansiyel etkinliğini yok edecektir.

Bu perspektifle yer alan, benim "ilerici" saydığım hareketlerin amaçlarının, temalarını ve hasım sınıfa karşı yürütülen "mücadeleyi" iyi belirlemeleri gerekir.

İlke olarak, hasım cephe (küreselleşmiş neoliberal sistemin egemen büyük sermayesi), emekçi sınıfları ve ezilen halkları somut mücadele alanının dışına atıp, onun yerine başka "mücadele alanlarını" ikame etmek istiyor. Bu sinsi stratejik tercih de Washington ve Brüksel'in hizmetindeki (düşünce kuruluşları) "*think-tanks*" tarafından oluşturuluyor. Elbette, bunu söylemekle herhangi komplocu bir tarih anlayışına katıldığım sanılmamalıdır. Bunun hayata geçirilebilmesi de bir sürü aracı gerektiriyor ki, işte bu amaçla sosyal hareketler araçlaştırılıyor.

Daha baştan gerici olarak tanımladığım hareketler, tam da bu amaca hizmet ediyor ve kitleleri gerçek mücadele alanından başka yerlere çekerek, mücadele alanını boşaltıyor. Emperyalizmin merkezinde, ABD'deki "*neo-cons*"lar ve onlar tarafından sosyal hareketler içinde örgütlenenler, on milyonlarla ifade ediliyor... Aynı şekilde, "tele-vaizcileriyle" bir dizi tarikat da sözünü ettiğim devasa gerici hareketlere örnektir. Bu hareketler soru sormuyorlar (sormamaları gerekiyor), sadece niyetlerini açığa vuruyorlar: Washington'un emperyalizmini savunmak, aynı zamanda Dünya Sosyal Forumlarında gündeme gelen pozisyonlara (homoseksüel hareket gibi) karşı çıkmak... Durum böyle olduğu halde, söz konusu örgütler kendilerini büyük sermayenin hizmetine adanmış olarak görmüyorlar. Bazen "tekellere düşman olduklarını" söyledikleri bile oluyor... Fakat yalanı sürdürmek mümkün değil. Çok eski zamanlardan beri devlet politikalarının mahiyeti biliniyor. Her ne kadar milyonlarca "seçmen" için durum o kadar açık olmasa da.

Fakat asıl trajedi, bu tür saçmalıkların gerçekte var olan kapitalizmin ezilen ve sömürülen geniş kitleleri etkisi altına aldığında başlıyor. Politik İslam, politik Hinduizm ve Politik Budizm bu tür gerici sosyal hareketlerin başlıcalarıdır. Görünüşteki çeşitlilik ve farklılığa rağmen, söz konusu hareketler ve partiler, Batılı siyaset bilimcilerin ve politikacıların at koşturduğu alandır. Bazılarını "terörist" sayıp mahkûm ediyorlar, diğerlerini de "ılımlı" olarak nitelendirip kabulleniyorlar... Ne olursa olsun, bütün bu hareketlerin paylaştıkları ortak bir şey var ki, onları tartışmasız gerici hareketler saymaya yetiyor: Küreselleşmiş neoliberal projeye ve emperyalizme verdikleri destek.

3. Emperyalist yayılmanın hizmetindeki politik İslam

Daha önce defalarca üzerinde durduğum gibi, İslamcı olduğunu söyleyen tüm akımlar, Hristiyanlığa özgü olan politikanın din-

den ayrılmasının, İslam için mümkün olmadığını iddia ediyorlar. XIX. yüzyılda Aydınlanma felsefesinin ve Fransız Devrimi'nin Batı Hristiyan dünyasında yarattığı kopuşu mahkûm etmek için, Avrupalı gericilerin (Bonald ve de Maistre gibi) kelimesi kelimesine aynı şeyleri söylediklerini hatırlamak gerekir.

Bu yaklaşımdan hareketle, tüm İslami akımlar mücadeleyi kültür alanına taşıyorlar ki, bu da bilinen İslami mirası tekrarlamanın ötesine geçemiyor. Zaten politik İslamın militanları, dini oluşturan dogmaları bile tartışmaya yanaşmıyorlar. Şeklen İslama dahil olduklarını söylemek onlar için yeterli oluyor. Elbette modern dünyaya bu tarz bir bakış sadece üzücü ve rahatsız edici değil, aynı zamanda bu kesimlerin nasıl bir düşünce çoraklığına hapsolduklarının da bir göstergesidir. Egemen merkez-egemenlik altındaki çevre çatışmasının yerine kültürü koyarak, emperyalizmin stratejisini meşrulaştırıyorlar. Bir kere kültürel özgünlük [teklik-benzemezlik] yaklaşımı benimsenince, emekçi sınıfları kendilerini ezen ve sömüren, dünya kapitalist sistemiyle karşı karşıya getiren çatışma gündem dışına atılıyor. Politik İslamın militanları hiçbir zaman gerçek mücadele alanında değiller ve yöneticileri de durmadan yürüttükleri mücadelenin "çıkar peşinde olmadığını" söylüyorlar...

Asıl sosyal çatışma alanındaysa, politik İslam, bağımlı kapitalizm ve egemen emperyalizm safında yer alıyor. Politik İslam, mülkiyetin kutsallığı ilkesini savunuyor; eşitsizlikleri ve kapitalist yeniden üretimin tüm gereklerini meşrulaştırıyor. Müslüman Kardeşler'in Mısır Parlamentosu'nda küçük çiftçiler (çoğunluğu küçük köylü) aleyhine büyük toprak sahiplerinin durumunu pekiştiren gerici yasaya olumlu oy vermesi, bu alandaki yüzlerce örnekten sadece biridir. Herhangi bir Müslüman devlette kabul edilen –emperyalist patronların da istekleriyle uyumlu– tek bir gerici yasa örneği yoktur ki, politik İslam karşı çıkmış olsun... Militanları kendilerini öyle görseler de, politik İslam "antiemperyalist" değildir. Tam tersine emperyalizmin

değerli bir müttefikidir ki, emperyalizm de zaten bunun farkında... Daha baştan politik İslamın saflarındaki en büyük destekçilerin Suudi ve Pakistanlı yönetici sınıfın adamları oluşu boşuna değildir. Yerel komprador burjuvazilerin, bölgede emperyalist küreselleşmeden beslenen "yeni zenginlerin" politik İslamın destekçileri arasında olması da bir tesadüf değildir. Politik İslam, antiemperyalist perspektifi reddedip, onun yerine, "anti-Batı" (neredeyse anti-Hristiyan) bir pozisyon benimsedi. Böylece söz konusu toplumları bir çıkmaza hapsediyor ve küresel emperyalist sistemin yayılması ve dünyayı denetim altına alması karşısında bir engel oluşturmuyor.

Politik İslam sadece bazı konularda (toplumda kadının statüsü gibi) gerici değil, aynı zamanda Müslüman olmayanlara karşı yürüttüğü fanatik "aşırılıklardan" da (Mısır'da Koptlara karşı olduğu gibi) sorumlu. Politik İslam temelde gericidir; dolayısıyla, toplumların ilerleme ve kurtuluş mücadelesine katılabilmesi mümkün değil.

Yine de, "sosyal hareketlerin" politik İslamcı Hareketlerle diyaloğa girmesi gerektiğine dair üç argüman ileri sürülüyor.

Birincisi şu: Politik İslam geniş kitleleri harekete geçiriyor; dolayısıyla, bu durum yok sayılamaz, talepleri küçümsenemez. Bu anlayışı güçlendirmek üzere imajlar da devreye sokuluyor. Fakat soruna soğukkanlı yaklaşmak ve söz konusu "mobilizasyonun" gerçek anlamını gözden uzak tutmamak gerekir. Tutarlı bir analize tabi tutulduğunda, seçim başarılarının pek de tevatür edildiği gibi olmadığı görülecektir. Bu vesileyle seçimlerde oy kullanmayanların çok yüksek oranlara çıktığını hatırlamak gerekir. Mesela, Mısır seçimlerinde sandığa gitmeyenlerin oranı %75'lere kadar yükselmişti! Aslında İslamın sokaktaki gücü, büyük ölçüde örgütlü solun zaafının, asıl sosyal mücadele alanında yer alamayışının bir sonucudur.

İslam önemli bir kitleyi örgütlemeyi başarıyor diye, solun İslamcı akımlarla ittifak arayışı içine girmesi mi gerekir? Elbette

İslamın geniş kitleleri örgütleyip harekete geçirmesi bir vakıadır ve her türlü politik stratejinin de bu durumu tahliline, düşüncesine ve hedeflerine dahil etmesi gerekir. Bu durum karşısında "ittifak" arayışı herhalde yapılması gereken en iyi şey değildir. Kaldı ki, böyle bir şey yapmalı mı? Dahası yapılabilir mi? Mesela "Ortak Cephe"ye faşistleri de dahil etmek gerekir miydi? Kaldı ki, politik İslami hareketler –özellikle de Müslüman Kardeşler– böyle bir ittifak arayışı içinde değiller. Daha da ötesi onu reddediyorlar. Tesadüf eseri bazı sol örgütler böyle bir ittifaka kabul edileceklerine inansalar ve kabul edilseler, muhtemeldir ki, iktidara gelen politik İslamın alacağı ilk karar, ayak bağı olan müttefiğini en aşırı şiddetle yok etmek olacaktır. İran'da Mücahidin ve Fedayin örgütlerinin yaptığı gibi...

Diyalog yanlılarının ileri sürdüğü ikinci argüman da şöyle: Her ne kadar politik İslam sosyal öneriler planında gerici olsa da "antiemperyalisttir", dolayısıyla diyalog gereklidir... Sanki bir hareketin ilericiliğinin kriterleri arasında saydığım (sosyal gelişme için mücadeleyi koşulsuz destekleme) "ekonomist" bir yaklaşım olduğu, Güney halklarının karşı karşıya olduğu politik boyutu ihmal ettiğinin söylendiğini duyar gibiyim... Bu eleştirinin kabul edilebilir olduğunu sanmam. Zira ileri sürdüğüm "demokratiklik" ve "ulusallık" kriterleri dikkate alınmadan meydan okumaya karşılık vermek mümkün değildir. Kaldı ki, meydan okuma karşısında söz konusu güçler tutarlı bir görüş ortaya koymuyorlar, zira sorunun politik ve sosyal veçhesini dikkate almıyorlar. Sosyal planda gerici ama antiemperyalist bir politik İslam tasavvur edilebilir. Ve hemen akla İran, Filistin (Hamas), Lübnan Hizbullah'ı, Irak'ta mücadele eden bazı hareketler gelecektir. Bu özel durumları ileride tartışma konusu yapacağım; ama iddia ettiğim şudur: Bir bütün olarak alındığında politik İslam antiemperyalist değildir; antiemperyalist değildir ama bütünüyle dünya ölçeğindeki egemenlerin arkasında saf tuttuğuna da şüphe yoktur.

Üçüncü argüman da, solun dikkatini İslamofobiyle [İslam korkusu] mücadele gereğine çekmekle ilgili. Şu varoşlar [banliyöler] sorunu ki, çağdaş kapitalizmin merkezindeki metropollerde yaşayan göçmen kökenli emekçi kitlelere nasıl davranılacağı sorunu, elbette adına layık hiçbir sol hareketin görmezlikten geleceği bir şey değildir. Bu sorunun nasıl tahlil edileceği, ne tür çareler önerildiği (göçmenlerin durumu, Avrupa'da seçimlere katılan sol partiler ve radikal sol) bu makalenin ilgi alanı dışındadır. Bu vesileyle sadece kendi ilkesel yaklaşımımı ifade etmekle yetineceğim. Bir kere soruna ilerici bir cevap, asla "cemaatçiliğin" kurumsallaşması üzerine oturamaz. Zira cemaatçilik doğası gereği ve kaçınılmaz olarak eşitsizlik ve ırkçılık esasına dayanır. Cemaatçilik Amerikan politik kültürünün ürünüdür ama daha şimdiden İngiltere'de de etkindir ve tüm Avrupa politik yaşamını da kirletmektedir. İslamofobi politik merkezlerde ve medyada sistematik olarak peydahlanmaktadır. Sözde "çeşitliliği yönetme" söylemiyle pazarlanıyor. Fakat asıl önemli olan, İslamofobinin sermayenin lehine araçlaştırılmasıdır. Aslında "çeşitliliğe saygı" söylemi, emekçi sınıflar arasında bölünmeyi derinleştirme işlevi görüyor.

Şu "varoşlar" sorunu özel bir durum ve bazen kafaları bulandıracak şekilde antiemperyalizmle de ilişkilendiriliyor. Başka bir ifadeyle, emperyalist egemenliğin çevre-merkez ilişkisiyle bağ kurmak, bu sorunun anlaşılmasına hizmet etmez; zira orada söz konusu olan tamamen farklı bir durumdur. Öyle bir kafa karışıklığı ki, doğrudan gericiliğe gönderme yapıyor. Aslında İslamofobi, hem merkezde emekçi kitlelere hem de çevrenin ilgili halklarına yönelik saldırıyı güçlendiriyor. Bu kafa karışıklığı ve İslamofobi, aynı zamanda gerici politik İslama da değerli bir hizmet sunuyor; onun anti-Batı söylemini meşrulaştırıyor. Irkçı Batı sağının ve politik İslamın bu iki gerici kampanyası, aynı cemaatçiliği desteklediği gibi, birbirini destekleyip yeniden üretiyor.

4. Modernite, demokrasi, laiklik ve İslam

Müslüman-Arap bölgesinin görüntüsü, sosyal ve politik yaşamın tüm alanlarına dinin (İslamın) damgasını vurduğu izlenimi veriyor. O kadar ki, başka türlü olabileceğini tasavvur etmek yersiz... Yabancı gözlemcilerin çoğunluğu (politik yetkililer ve medya) buradan hareketle, modernitenin ve demokrasinin, İslamın bu baskın varlığına uyum sağlaması, bunun için de fiilen laikliği dışlaması gerektiği sonucuna varıyorlar... Ya da, eğer böyle bir uzlaşma mümkünse, desteklemek gerektiğini söylüyorlar. Eğer o da mümkün değilse, bu bölgeyi olduğu gibi kabul etmek ve ona göre davranmak gerektiğini ileri sürüyorlar. "Gerçekçi" denilen bu görüşü asla paylaşmıyorum. Bölge halklarının ve başka yerlerdeki halkların geleceği laiklik ve demokrasidedir (geniş bir perspektifte de dünya sosyalizmindedir). Böyle bir gelecek hem söz konusu bölgede hem de başka yerlerde mümkündür; ama asla "kesin" ve "garanti" de değildir.

Modernite, XVI. yüzyılda Avrupa'da uç veren evrensel tarihte bir kopuş demektir ve modernite insanın bireysel ve kolektif olarak kendi tarihinden sorumlu olduğunu vazeder. Oradan hareketle de modernite, öncesinin egemen ideolojilerinden kopuşu temsil eder. Modernite, demokrasiyi; dinin siyasetten ayrılması anlamında laikliği mümkün varsayar ve gerekli kılar. XVIII. yüzyılda Aydınlanma filozofları tarafından formüle edilip Fransız Devrimi'yle de hayata geçirilen modernite, bir tür modernite, demokrasi, laiklik "bütünlüğüdür". Ondaki ilerleme ve gerilemeler modern dünyayı biçimlendiregelmiştir. Fakat modernite sadece bir kültürel devrim değildir; kapitalizmin doğuşu ve gelişmesiyle sıkı ilişki içinde oluşu onu biçimlendirmiş, dolayısıyla "gerçekte var olan" modernitenin tarihsel sınırlarını da belirlemiştir. Şurada burada görülen somut demokrasi ve laiklik biçimleri, kapitalist gelişmenin aldığı somut biçimlerle doğrudan ilgilidir. Başka türlü söylersek,

sermaye egemenliğinin aldığı somut biçimler, siyasi rejimlerin niteliğini doğrudan etkilemiştir. Hegemonik tarihsel kompromiler [uzlaşmalar], benim "politik kültürün tarihsel güzergâhı" dediğimi biçimlendirmiştir.

Burada özet olarak yaptığım sunuş, tarihsel materyalist yöntem anlayışımı hatırlatmakla yetinecek (başka yazılarımda daha geniş tahlillere ulaşılabilir). Burada sadece kapitalist modernite/demokrasi/laikliğin farklı eklemlenme biçimlerine dair teorik çerçeveyi özetlemekle yetineceğim.

Aydınlanma filozofları ve Fransız Devrimi radikal bir laiklik modeli önermişlerdi. Ate [tanrıtanımaz] veya agnostik [bilinmezci] veya mümin [inançlı], dolayısıyla Hristiyan olsun, birey seçmekte özgürdür ve devlet bu işin dışındadır; ona burnunu sokmaz, sokmamalıdır. Avrupa kıtasında –ve Restorasyon dönemi Fransa'sında– geri adımlar ve burjuvaziyle modernite öncesine ait egemen sınıflar arasında uzlaşmalar [kompromiler] bir döneme damgasını vurdu. Böyle bir kompromi de laikliğin "yumuşatılmış versiyonu" demekti. Kilise'nin sosyal işlevi politik yapıda yer almasa da bu, bir tür tolere etmek olarak algılandı. Öte yandan, ABD'de tarihsel güzergâhın oluşturduğu politik kültür temelli gericiydi; laikliği tanımıyordu. Din, toplumda önemli sosyal işlevi olan bir aktördü ve orada laiklik, resmî dinlerin çokluğu olarak anlaşıldı (orada tüm dinler hatta tarikatlar bile resmîdir).

Kabul edilen laikliğin radikallik düzeyiyle, laikliğin toplumsal dönüşümdeki işlevine dair anlayış arasında doğrudan ilişki vardır. Sol hareket (radikal veya ılımlı), toplumun istenen istikamette biçimlendirilmesinde politikanın önemli olduğunu düşünür, bu yüzden radikal bir laikliği savunur. Muhafazakâr sağ, ister ekonomide (ki, orada sermaye için işleri piyasaya havale etmek her zaman arzulanır bir şeydir) ister "düşük yoğunluklu demokrasinin" kural haline geldiği politikada, değişim, alternatifin yerini alıyor, politikanın aktif bir laikliğe ihtiyacı

olmadığı, bu alanda devletin boşluğunu "cemaatlerin dolduracağı" söyleniyor. Piyasa ve temsilî demokrasi tarihi yapar ve yapmasına izin verilmelidir. Şimdilerde sol hareketin geriledi-ği dönemde, söz konusu muhafazakârlar, sosyal düşüncedeki egemenliklerini artırmış durumdalar. Tourain'den Negri'ye bu tür formülasyonları görmek mümkün. Politikanın sorumluluğunun yadsınması hususunda Amerikan siyasi kültürü daha da ileri gidiyor. Sürekli tekrarlanan Tanrı'nın Amerikan ulusuna ilham verdiği inancı ve bu "inanca" çoğunluğun teveccühü, laiklik kavramını yok saymak demeye geliyor. Bu, tarihi yapan Tanrı'dır, demektir... Söylem öyle olsa da bu, gerçek dünyada bu işi yapan bir başına piyasadır, demeye gelir. Ve böyle bir toplumda herhangi bir kiliseye veya bir tarikata mensup olmayan özgür düşünceli biri "sapkın", değilse "asosyal" sayılır. Nitekim uzun zaman boyunca homoseksüellik tolere edilmiş değildi (Salem büyücülerini unutmadan...). Eğer sapkınsa Amerikalı değildir... (McCarthy Komisyonu ve şimdilerde oğul Bush hep o dönemleri hatırlatmıyor mu?) Yakın zamanlarda artık "sapkınlara" da var olma hakkı tanındı; ama bir şartla: Söz konusu sapkınların kendi gettolarında kapalı kalma kaydıyla...

Bu bağlamda, Ortadoğu bölgesindeki halklar nerede duruyor? Secde eden sakallı kalabalıklar ve peçeli kadınlar bölüğünü yansıtan imajlar, orada bireylerin dine yoğun bir şekilde teveccüh ettikleri kestirme sonucuna götürebiliyor. Fakat bu sonuca varmak için yapılan sosyal baskıdan hiç söz edilmiyor; kadınlar peçeyi kendileri istemedi, onlara büyük bir baskıyla dayatıldı. Dışarıda peçesiz yakalanmak sadece işinden olmak değil; kimi zaman hayatından da olmak anlamına geliyor. İnanç özgürlüğüne saygıyı öneren "kültüralist" Batılı dostlar, oradaki iktidarların böylesi bir "görüntüyü" nasıl başardıklarını asla sorgulamaya yanaşmıyorlar. Şüphesiz "Allah'ın delileri" eksik değil... O görüntülerdekiler oran olarak Paskalya'da İspanya'da yürüyüşe geçen Katoliklerden daha mı fazladır? Ya

da ABD'de tele-vaizleri izleyen devasa kalabalıklardan daha mı fazla dersiniz?

Her hâlükârda din kendiliğinden hiçbir zaman böyle bir görüntü vermedi. Ülkeden ülkeye değişse de, tüm Arap halklarını kapsayan; Fas'tan Afganistan'a uzanan bölgede Türkler, İranlılar, Afganlar ve eski Sovyetler Birliği Orta Asya'sında (Arap Körfezi hariç), laikliğin gelişme potansiyeli önemsiz değildir. Diğer komşu ülkelerde, Körfez Arapları ve Pakistan'daysa durum farklıdır.

Söz konusu bölgede politik gelenek, modernitenin radikal versiyonundan büyük ölçüde etkilendi: Aydınlanma felsefesi, Fransız Devrimi, Rus Devrimi, III. Enternasyonal komünizminin bölgedeki insanların bilincine Westminister parlamenterizminden daha çok yerleştiğini bile söylemek mümkündür. Bölgede yönetici sınıfların esinlendiği politik dönüşümlerin arkasında bir tür "aydın despotluk" olduğu söylenebilir.

Mısır'da Muhammed Ali veya Hidiv İsmail, bunun tipik örnekleriydi. Türkiye'de Kemalizm, İran'daki modernleşme de az çok benzer yöntemlerle gerçekleşmişti. Yakın döneme ait ulusal-popülizm de aynı "modernist" politik proje ailesine dahildir. Bu modelin varyantları da çoktur (Cezayir Ulusal Kurtuluş Cephesi (FLN) ve Tunus'ta Burgibacılık, Mısır Nasırcılığı, Suriye ve Irak'ta Baasçılık aynı yönde hareketlerdi. "Komünist görüntüsü" veren daha radikal rejimler olan Afganistan ve Güney Yemen deneyimleri de özde diğerlerinden farklı değildi). Tüm bu rejimler önemli şeyler başardılar ve bunun sonucunda da geniş bir kitle desteğine sahip oldular. Her ne kadar demokratik olmasalar da, o yönde muhtemel gelişme potansiyeline sahiptiler. Bazı durumlarda –1920-1950 döneminde Mısır'da olduğu gibi– çoğulcu demokrasi denemeleri de söz konusu oldu ama egemen emperyalist güçler (İngiltere) ve yerli müttefikleri (monarşi) tarafından püskürtüldü. Laiklik uygulamaları –ılımlı versiyonları demek daha uygun– halkın

itirazıyla karşılaşmadı: Halkın gözünde asıl karanlıkçı olarak görülenler din adamlarıydı ve gerçekten de büyük çoğunluğu öyleydi.

Modernist deneyler –aydın despotluktan ulusal-popülizmlere kadar– tesadüf eseri ortaya çıkmış değillerdi. Modern küreselleşmede eşit ve etkin aktörler (ortaklar) olmak isteyen güçlü politik hareketler tarafından empoze edilmişlerdi. Söz konusu politik hareketler orta sınıfların özlemlerini dile getiren hareketlerdi. "Burjuva demokrat" denilebilecek bu hareketler; modernist, laiklikten yana ve potansiyel olarak da demokratik evrimin taşıyıcısıydılar. Fakat bu projeler egemen emperyalizmin çıkarlarıyla çatışıyordu ki, emperyalizm her yola başvurarak bunları etkisizleştirmek üzere aralıksız mücadele etti; bu amaçla da güç kaybına uğrayan karanlıkçı odakları destekleyip harekete geçirdiler.

Müslüman Kardeşler'in tarihi biliniyor: Bu örgüt Mısır'da 1920'lerde tam anlamıyla İngilizler ve monarşi tarafından; demokrat ve laik Wafd'ın önünü kesmek için kuruldu. Nasır'ın ölümünden sonra CIA ve Enver Sedat tarafından kitleler halinde Suudi Arabistan'dan Mısır'a nasıl getirildikleri biliniyor. Aynı şekilde Taliban'ın durumu da bir sır değil. Taliban da CIA tarafından, kız çocukları da dahil tüm çocuklara okulun yolunu açan "komünist" rejimle mücadele etmek üzere Pakistan'da kuruldu. Başlarda, Filistin direnişinin laik ve demokratik akımlarını yok etmek için, Hamas da İsrailliler tarafından desteklenmişti.

Eğer ABD'nin güçlü ve kararlı desteği olmasaydı, politik İslamın Suudi Arabistan ve Pakistan sınırlarını aşması kolay olmazdı. Şüphesiz topraklarının altında bir petrol denizi olduğu keşfedilince, Suudi Arabistan gelenekten kurtulmak için hiçbir girişimde bulunmadı. Geleneksel egemen sınıfla emperyalizm arasındaki ittifak hemen tasdik edildi ve bu bir tür Vahhabi politik İslama taze kan nakli demeye geliyordu. İngilizler de kendi

paylarına, Müslüman liderleri kendi devletlerini kurmaya ikna ederek; Hindistan'ın birliğini engellediler ki, bu daha baştan nüfus cüzdanını politik İslama kaptırmak anlamına geliyordu. Aslında Mevdudi'ye atfedilen "teori" önceden ve bütünüyle İngiliz oryantalistleri tarafından majestelerinin adına kaleme alınmıştı.

Bandung Konferansı'nda (1955) başlatılan, Asya ve Afrika halklarının birliğini oluşturmayı amaçlayan girişimi etkisizleştirmek, önünü kesmek üzere ABD, Suudi Arabistan ve Pakistan'ın başını çektiği bir "İslam Konferansı" başlatılmıştı (1957) ki, bölgeye politik İslamın yerleşmesi bu yolla gerçekleşecekti...

Yukarıdaki gözlemler en azından şu sonucu çıkarmayı mümkün kılıyor olmalıdır: Politik İslam, ilgili halkların kendiliğinden hareketinin ve dinî inançlarının gerçek gücünün sonucu olarak ortaya çıkmış bir şey değil. Politik İslam, emperyalizmin sistematik faaliyeti sonucu oluşturuldu. Elbette gerici, karanlıkçı güçler ve bağımlı komprador sınıflar tarafından da desteklendi. Bu tartışmasız gerçek karşısında sol hareketler ne yapacağını, ne yapması gerektiğini ne gördü ne de bildi. Ki, asıl sorumluluk da onlara aittir...

5. Cephe çizgisindeki ülkelere dair sorunlar (Afganistan, Irak, Filistin, İran)

ABD'nin astlaştırdığı [*subalternes*] müttefikleri Avrupa ve Japonya tarafından da farklı derecelerde desteklenen projesinin amacı, dünyanın tamamında askerî denetimi tesis etmektir (Ben buna, "Monreo Doktrini'nin tüm gezegeni kapsaması projesi" diyorum). İşte bu perspektifte Ortadoğu, ilk "vurulacak" bölge olarak görülüyor. Bunun da başlıca üç nedeni var: (I) Ortadoğu en zengin petrol rezervlerine sahip, dolayısıyla bu bölgenin Amerikan silahlı güçleri tarafından denetim altına

alınmasının Washington'a ayrıcalıklı bir pozisyon kazandıracağı düşünülüyor. Zira böyle bir durumda hem rakipleri AB ve Japonya hem de bölge petrolüne bağımlı muhtemel rakipleri (Çin, vb.) karşısında önemli bir koz ele geçirmiş olacak; (II) Eski Dünya'nın merkezinde konumlanmış olan Ortadoğu, Çin, Hindistan ve Rusya'yı askerî tehdit altında tutmaya elverişli; (III) Nihayet bölge tam bir zayıflık döneminden geçiyor ve karmaşa hâkim ki bu durum kısa vadede zafer kazanmaya müsait bir ortam sunuyor.

Cephe çizgisindeki ülkelere yönelik saldırı sonucu bölge ülkelerinden üçü çökertilmiş durumda (Afganistan, Irak, Filistin) ve İran topun ağzında.

Afganistan

Afganistan tarihinin en iyi dönemini, "komünizm" denilen cumhuriyet rejimiyle yaşadı. Bu, karanlıkçılığa karşı kız ve erkek çocuklara birlikte okulun kapısını açan; bu niteliğinden ötürü de halkın desteğini alan bir aydın despotluk rejimiydi. Giriştiği toprak reformunun asıl amacı, aşiret reislerinin zorba [*tyranniques*] iktidarını etkisizleştirmekti. Köylü kitlesinin rejime verdiği hiç değilse "zımni" destek başlatılan sürecin başarı şansını artırıyordu. Batılı medya ve politik İslamın yürüttüğü yıkıcı propaganda, rejimi "dinsiz komünist totalitarizm" olarak sunuyor ve Afgan halkı tarafından da reddedildiği yaygarası yapılıyordu. Oysa oradaki rejim, yaşadığı dönemde Atatürk'ün rejimi gibi halkın gözünde kabul edilebilir sayılıyordu.

Fiiliyatta, Afganistan Halk Partisi'nin her iki fraksiyonunun (Halk ve Perşam) kendilerini komünist olarak tanımlamaları şaşırtıcı değildi. Her ne kadar demokratik olmamakla eleştirilse de, Orta Asya Sovyet Cumhuriyetlerinin gerçekleştirdikleri, İngiliz emperyalizminin bölgenin diğer ülkelerinde yarattığı yıkımla karşılaştırıldığında (Pakistan, Hindistan dahil), yurt-

severleri orada ve başka yerlerde her türlü modernleşmeye düşman emperyalizme karşı önlemler almaya itiyordu. Bir kesimin diğerlerinden kurtulmak için Sovyetler'i müdahaleye çağırması, ulusalcı-popülist-modernist projenin başarısını olumsuz yönde etkileyecek, rejimin geleceğini ipotek altına alacaktı.

Başta ABD olmak üzere Avrupa ve Japonya, komünist olsun ya da olmasın her zaman Afgan modernleşmesinin iflah olmaz düşmanıydılar. Pakistan'daki karanlıkçı politik İslamcıları (Taliban) harekete geçirenler, emperyalist üçlü [ABD, Avrupa, Japonya] ile komünist denilen rejim tarafından etkisizleştirilen savaş ağalarıydı. Sadece gerici güçleri mobilize etmekle de kalmadılar; aynı zamanda söz konusu gerici unsurları eğittiler ve silahlandırdılar. Eğer Pakistan askerî saldırısı, Taliban'ın yardımına gelip kaosu derinleştirmeseydi, savaş ağalarının yeniden güçlenmesini sağlamasaydı, Sovyetler çekildikten sonra bile Necibullah'ın direnişi başarıya ulaşabilirdi.

Afganistan, Amerika ve müttefiklerinin ve özellikle de onların İslamcı ajanları tarafından yerle bir edildi. Artık Afganistan bu sonuncuların sopası altında kalmaya devam ettikçe ülkeye dışarıdan ithal edilmiş uşakların, soytarıların iktidarı altında asla toparlanamaz. Texas'tan ithal adamların misyonu bellidir. Esasen Washington, NATO ve BM'nin Afganistan'a demokrasi için geldiklerini söylemek sadece büyük bir yalan değil; kocaman bir münasebetsizliktir, tam bir güldürüdür...

Afgan "sorununun" bir tek çözüm yolu var: Tüm yabancı güçlerin derhal ülkeyi terk etmesi ve tüm güçlerin oradaki "müttefiklerini" silahlandırıp, finanse etmekten vazgeçmesi... Kimi "iyi niyetli" çevreler Afgan halkının Taliban diktatörlüğüne (ve savaş ağalarına) katlanacağını düşünüyor. Buna verilecek cevap şudur: Bugüne kadar diktatörlüğün asıl destekçileri oradaki yabancılardı! Ne zaman Afgan halkı daha iyi sonuçlar vaat eden bir rotaya girse, Batılılar yakasını bırakmadı. "Komünistlerin" aydın despotluğuna karşı uygar Batı her zaman karanlık despotizmi tercih etti, çıkarları onu gerektirdiği için...

Irak

Silahlı Amerikan diplomasisi daha karşısına iki bahane çıkmadan çok önce, Irak'ı çökertmeyi gündeme almıştı. Bahanelerden biri 1990'da Kuveyt'in işgali, diğeri de 11 Eylül'ün Bush tarafından Goebbels'vari yalan ve sinsilikle kullanılmasıdır (Bir yalan bin defa tekrarlanırsa gerçek olurmuş). Amaç gayet açıktı ve asla Irak halkını Saddam Hüseyin'in kanlı diktatörlüğünden "kurtarmak" değildi. Irak, topraklarının altında dünyanın en kaliteli petrolüne sahip ama hepsi bu kadar değil; Irak yetiştirdiği bilimsel ve teknik kadroları sayesinde ulusal bir projeyi hayata geçirebilecek potansiyele ulaşmıştı ve bu tehlike "önleyici bir savaşla" bertaraf edilmeliydi. ABD böyle bir şeye hakkı olduğunu düşünüyordu ve bunun için uluslararası "hukuka" en ufak saygısı yoktu.

Bilinen bu gerçekler dışında birkaç önemli soruyu cevaplamak gerekiyor: (I) Washington'un planı nasıl bu kadar kolay başarı kazanmış görüntüsü verebildi? (II) İşgal, Irak halkının bugün üstesinden gelmesi gereken nasıl bir yeni durum ortaya çıkardı? (III) Bu meydan okuma karşısında Irak halkının farklı bileşenleri nasıl bir cevap verecek? (IV) Irak'takiler de dahil uluslararası ilerici ve demokratik güçler bu durum karşısında nasıl bir çözüm geliştirebilirler?

Saddam Hüseyin'in yenilgisi bir sürpriz değildi. Hava bombardımanıyla jenosit yapma avantajına sahip (ama cezalandırılmayan, nükleer silah kullanma olasılığı da gündemde olmak kaydıyla) bir düşman karşısında halkın yapabileceği yegâne şey, direnişi işgal edilmiş topraklarına taşımaktır. Fakat Saddam rejimi, halkın kendini savunmasına yarayan her türlü örgütü ve örgütlülüğü sistematik olarak yok etmişti. Modern Irak'ın tarihinde önemli roller üstlenmiş tüm siyasi partiler (ki buna Komünist Parti ve aynı şekilde bizzat önemli bir aktör olan Baas Partisi de dahildir) işlevsiz hale getirildi. Elbette şaşırtıcı olan "Irak halkının" neden savaşmadan ülkenin işgaline razı

olduğu ya da bazı davranışlarıyla (işgalcilerin tezgâhladığı seçimlere katılmak veya Kürtler, Sünni ve Şii Araplar arasındaki mezhep çatışması) yanılgının kabullenildiği izlenimi veriyor; (kaldı ki, zaten Washington da hesabını bunun üzerine yapıyordu) ama durum öyle değil. Direniş günden güne güçleniyor (elbette zaafları da var) ve bu direniş ülkede "düzen kurulduğu" görüntüsü verecek bir kukla rejimin kurulmasını engelleyerek, Washington'un projesini başarısızlığa uğrattı.

Yine de, yabancı askerî işgalle birlikte yeni bir durum ortaya çıkmış durumda. Irak ulusu gerçekten tehdit altında. Zira Washington'un projesinin bir tek amacı var: Ülkenin petrol kaynağını yağmalamak. Dolayısıyla, orada düzeni sağlaması mümkün değil. Sözde "ulusal" bir rejim aracılığıyla da bunu yapması mümkün değil. Böylesi bir uydu hükümetle yönetme macerası ülkenin parçalanmasıyla sonuçlanır. Bu da Kürtler, Sünni ve Şii Araplar olmak üzere en az üç devlet demektir... Belki bu daha baştan bir Washington-İsrail ortak projesiydi. (Herhalde gelecekte arşivler bunu gösterecektir...) Bugüne kadar Washington "iç savaş" kartını oynadı ve onu sadece ülkeden çekilmemenin değil, işgali sürdürmenin de gerekçesi yapmaya devam ediyor. Zira sürekli işgal amaçtı –ve öyle kalmaya devam ediyor– bu Washington'un petrolü denetlemesinin yegâne yoluydu. Dolayısıyla, Washington'un, "düzen sağlandığında ülkeyi terk edeceğiz," türü "beyanlarının" hiçbir inandırıcılığı yok. İngilizler de 1882'deki Mısır işgalinin hep "geçici" olduğunu söylemişlerdi ama 1956'ya kadar orada kaldılar. Bu arada ABD her türlü canice yöntemle ülkeyi harabeye çeviriyor; okullarını, fabrikalarını, bilimsel kapasitesini yok ediyor.

Şimdilik Irak halkının saldırıya verdiği karşılık, –durumun vahameti ortadayken– olması gereken düzeyde değil. En azından bu kadarı söylenebilir. Peki, neden böyle? Batı medyasının bıkkınlık derecesinde tekrarladığı şu: Irak "yapay" bir ülkedir. Saddam'ın Şiiler ve Kürtler üzerinde kurduğu baskı rejimi iç

savaşa zorluyor (eğer böyleyse, iç savaşı önlemenin yolu işgalin uzatılmasıyla mümkün...). Direniş, "Sünni üçgen" denilen bölgedeki İslamcı direnişle sınırlı kalacaktır. Herhalde bu tür safsatalara itibar etmek ahmaklara özgü bir şey olabilir...

İngilizler, Birinci Dünya Savaşı ertesinde Irak halkının direnişini ezmekte zorlanmıştı. Emperyal geleneklerini çağrıştırırcasına İngilizler, bir "ithal monarşi" ve büyük toprak sahipleri sınıfı oluşturup, Sünni İslama da üstün bir statü vererek, Irak'taki iktidarlarını sürdürmeyi amaçlamışlardı. Sistematik çabalarına rağmen başarısız oldular. İki siyasi örgüt, Komünist Parti ve Baas Partisi önemli birer örgütlü güç oluşturarak, herkes tarafından (Sünniler, Şiiler, Kürtler) nefret edilen Sünni monarşiyi devre dışı bıraktılar. Fakat, 1958-1963 yılları arasında bu iki siyasi formasyon arasındaki şiddetli rekabet, Baas'ın baskın gelmesiyle sonuçlandı. Bu durum Batılılar tarafından "memnuniyetle" karşılandı, yüreklerine su serpilmişti... Oysa Komünist Parti'nin projesi muhtemel bir demokratik açılım istidadı taşıyordu; ama Baas için aynı şey söz konusu değildi. Milliyetçi, pan-Arap Baas Partisi üniter devletten yana, Alman Birliği'nin kurucusu Prusya modeli hayranı, modernist, laiklikten yana, dinin karanlıkçı yorumuna karşı, küçük burjuvaziye dayanan bir partiydi. İktidara geldikten sonra, tahmin edilebileceği gibi, diktatörlüğe dönüştü. Devletçiliği de yarı-antiemperyalistti. Konjonktürün durumuna göre ve gerektiğinde, iki taraf arasında (Baas ile bölgede hâkim durumda olan ABD) uzlaşma mümkün oluyordu. Bu durum liderin megalomanik saplantılarını da cesaretlendirdi ve sandı ki ABD onu bölgedeki başlıca müttefiki olarak kabul edecek... Irak'ın 1980-1989 arasında İran'a karşı yürüttüğü saçma ve canice savaşta Washington'un Bağdat'a verdiği destek (kimyasal silah sevkiyatı da dahil) Saddam'ın hesabına inandırıcılık kazandırıyor gibiydi...

Saddam, Washington'un hile yaptığından habersizdi. Irak'ın modernleşmesi emperyalizm için kabul edilebilir bir şey değil-

di ve ülkeyi çökertme kararı çoktan alınmıştı. Saddam kurulan tuzağa düştü (Kuveyt'i işgal etmesi için yeşil ışık yakılmıştı; zaten Kuveyt, emperyalist İngilizler tarafından aslında Irak'a dahil olan bir bölgeyi petrol kolonisi yapmak üzere ondan ayrılmıştı...) Sonuç malum, Irak, on yıl boyunca ülkeyi ve toplumu takatsiz, kansız bırakacak yaptırımlara maruz kaldı; artık Amerikan ordusunun "şanlı" istilası için koşullar oluşturulmuştu...

Tüm Baas yönetimleri –son zayıflık dönemi Saddam rejimi de dahil– suçlanabilir ama mezhep çatışmalarını körüklediklerini asla söylenemez. Bugünlerde iki mezhep arasındaki kanlı çatışmalardan kim sorumludur? Bir gün gelecek bu katliamların çoğunun CIA'nin (ve tabii MOSSAD'ın) örgütlediğini öğrenmek şaşırtıcı olmayacak. Fakat, bir şey daha var: Saddam rejiminin miras bıraktığı siyasi çoraklık ve onun ilkesiz-oportünist yöntemleri, her türlü odağı iktidar adayı haline getirmiş durumda. Elbette işgalcilerin desteğiyle buna cüret edebiliyorlar. Kimi zaman da işgalcilere en iyi hizmeti kendilerinin sunabileceği naif düşüncesiyle hareket ediyorlar. Söz konusu iktidar adayları, (Sünni ve Şii) dinî şefler olsun ya da aşiret şefleri veya ABD'den ihraç edilmiş çürümüş işadamları olsun, hiçbiri ülkede bir siyasi tabana dayanmıyor. Irak halkının gözünde güvenilir sayılmıyorlar. Eğer Saddam'ın yarattığı siyasi boşluk olmasa, bunların esamesi bile okunmayacak; kimse bunların adını bile anmayacaktı. Neoliberal küreselleşme tarafından bu yeni politik model karşısında gerçekten halkçı ve ulusal, muhtemelen demokratik başka güçler bir varlık olarak kendilerini dayatabilecekler mi?

Bir zamanlar Komünist Parti Irak'ta çok önemli bir odak haline gelmeyi başarmıştı ve Irak toplumunun en iyi unsurlarını temsil ediyordu. Komünist Parti ülkenin her yanında örgütlüydü ve çoğunlukla Şii aydınlar dünyasını bünyesinde barındırıyordu. (Şiiler özellikle devrimciler ve dinî liderler, istisnai olarak da bürokrat ve komprador çıkarıyor!) Komünist Parti gerçekten halkçı ve antiemperyalistti; demagojiye pek iti-

bar etmiyordu, potansiyel olarak demokratikti. Artık kesinlikle tarihten siliniyor mu? Baasçı dikta rejimi tarafından en seçkin militanları katledilen, Sovyetlerin çökmesi (ki, öyle bir şeye hazırlıklı değillerdi) ve ülkeye Amerikan ordusunun furgonunda dönmeyi içine sindiren aydınlarının tavrına rağmen varlığını sürdürebilecek mi? Bu imkânsız değil, tam tersine "kaçınılmaz" da değil. Maalesef durum böyle...

Türkiye'de ve İran'da olduğu gibi Kürt sorunu Irak'ta da reel bir sorun. Fakat Batılı güçler bu konuda da her zaman tam bir kinizmle hareket ettiler ve soruna tam bir ikiyüzlülükle, "çifte standartla" yaklaştılar. İran ve Irak'ta Kürt taleplerinin ezilmesi için uygulanan şiddet, hiçbir zaman Türkiye'de süreklilik arz eden askerî, polisiye, politik ve moralman şiddet düzeyine çıkmadı. Ne Irak'ta ne de İran'da Türkiye'de olduğu gibi Kürtlerin varlığı inkâr edilmedi. Bununla birlikte NATO üyesi olan Türkiye hoşgörüyle karşılandı. Çünkü Türkiye, medyanın demokratik dediği uluslaın örgütü olan NATO'nun üyesiydi. Öyle bir demokratik ülkeler örgütü ki, en büyük demokrat Salazar söz konusu örgütün kurucu üyesiydi. Bu arada cuntacı Türk ve Yunan generallerin demokrasisinin de aynı gruba dahil olduğunu hatırlamamak olmaz...

Çalkantılı tarihinin en iyi dönemlerinde, Komünist Parti'yle Baas'ın oluşturduğu halk cephesi dönemlerinde, Komünistlerin hükümette sorumluluk aldıkları her zaman, belli başlı Kürt partileriyle bir uzlaşma yolu bulunuyordu ki, zaten her zaman onların müttefikiydiler.

Saddam rejiminin anti-Kürt ve anti-Şii sapkınlığı bir vakıaydı. 1990 Kuveyt yenilgisi sonrasında Saddam ordusunun Basra bölgesini bombalaması, Kürtlere karşı zehirli gaz kullanması akla gelen örneklerdir. Bu sapkınlıklar silahlı Washington diplomasisinin manevraları sonucu, durumdan yararlanmak isteyen büyücü çıraklarına verilmiş bir cevaptı. Elbette bu onun sapkın bir canilik ve saçmalık olduğu gerçeğini ortadan kaldırmaz. Fakat Saddam gibi bir diktatörden başka ne beklenebilirdi ki?

Böylesi koşullarda direnişin "beklenmeyen" gücü bir mucize midir? Asla değil. Çok iyi bilinen husus şudur ki, bir bütün olarak Irak halkı (Araplar, Kürtler, Şiiler, Sünniler), işgalcilerden nefret ediyor. Her günkü cinayetleri, işkenceleri, bombardımanları, katliamları yaşıyorlar. Bu koşullarda bir Ulusal Direniş Birliği (adını ne korsanız koyun) tasavvur edilebilir ki, böyle bir birlik, kendini, bileşenleri ve ortak programıyla dünyaya ilan eder. Fakat şu ana kadar bu yönde bir gelişme emaresi yok ve bu da anlaşılır bir şey. Zira daha önce değindiğimiz nedenlerden ötürü, Saddam rejiminin daha sonra da işgalcilerin, sosyal ve politik dokuda yarattıkları tahribat ve sosyal dokuda ortaya çıkan yıkım maalesef çok derin. Sonuç itibarıyla sebepleri ne olursa olsun bu durum önemli bir handikap oluşturuyor ve bölünmeleri kolaylaştırıyor; oportünistleri cesaretlendiriyor; onları işbirlikçiler haline getiriyor; tabii kurtuluşun hedefleri hakkında da kafa karışıklığı yaratıyor.

Bu handikapı kim aşacak? Komünistler bu iş için uygun durumdalar. Daha şimdiden militanları, şimdilerde kimlerle dans ettiklerini bilmedikleri "liderlerinden" uzaklaşıyor. Zaten o liderlerin kimler olduğunu da egemen medya dışında pek bilen yok... İşbirlikçi hükümete destek vererek, direnişe katkı sunduklarını sanıyorlar... Sonuç itibarıyla Iraklı komünistler, başka siyasi güçlerle bir cephe oluşturma yolunda önemli inisiyatifler alabilirler.

Zaaflarına rağmen; Irak halkının direnişi daha şimdiden Washington'un (politik ve militer) projesini bozguna uğratmış durumda. İşte Amerika'nın sadık Avrupalı (Atlantist) müttefiklerini endişelendiren de bu. ABD'nin astlaştırdığı ortakları (Avrupa ve Japonya) ABD'nin yenilgiye uğramasından korkuyorlar. Zira bu, Güney halklarının gücünü artırarak üçlü'nün [ABD, Avrupa, Japonya] transnasyonal küresel sermayesini zorlayıp; onları Asya, Afrika ve Latin Amerika halklarının haklarına saygı göstermeye mecbur edecektir.

Irak direnişi, ABD'yi kapandan kurtaracak, ülkeyi çıkmazdan çıkaracak şu önerileri sundu: (I) BM Güvenlik Konseyi'nin desteğiyle geçici bir hükümet kurulması; (II) İşgal ordusunun ve direnişçilerin saldırısına karşılıklı son verilmesi; (III) Altı ay içinde sivil-asker tüm işgal güçlerinin ve otoritelerin ülkeyi terk etmesi. Bu önerilerin detayları Beyrut'ta yayınlanan saygın Arap dergisi *El Müstakbel El Arabi*'de (Ocak 2006) yayınlandı.

Avrupa medyasının bu mesajı yayınlamaktaki mutlak sessizliği, emperyalist ortaklar arasındaki dayanışmanın bir kanıtı sayılmalıdır. Avrupa'nın ilerici ve demokratik güçlerinin görevi, emperyalist üçlü'nün [ABD, Avrupa, Japonya] bu politikasını mahkûm edip, Irak direnişinin önerilerini desteklemek olmalıdır. Irak halkını düşmanla bir başına bırakmak kabul edilebilir değildir; aksi halde bu, Batı'dan ve Batılı halklardan bir şey beklemek boşunadır görüşüne de haklılık kazandırır. Daha da ötede bu tavır, bazı direniş hareketlerinin kabul edilemez olduğunu, üstelik canice pratiklerini de onaylamak sonucunu doğurur...

İşgal güçleri ülkeyi ne kadar çabuk terk ederse, dünyadaki ve Avrupa'daki demokratik güçlerin desteği de o ölçüde güçlü olacaktır, büyük acılar çeken Irak halkı için daha iyi bir gelecek ihtimali de böylece güçlenecektir. İşgal ne kadar uzarsa sonuç itibarıyla mutlaka sonlanması gereken savaşın faturası da o ölçüde ağır olacaktır.

Filistin

Filistin, Birinci Dünya Savaşı'ndaki Balfour deklarasyonundan beri, yabancı sömürgeci yerleşimin kurbanı olmaya devam ediyor. İster kabul edilsin isterse ikiyüzlüce yok sayılsın, Filistin halkına reva görülen akıbet "Kızılderililerinkinden" farklı değil. Bu proje, ta baştan bölgedeki hâkim emperyalist güçler (dün İngiltere, bugün ABD) tarafından koşulsuz desteklendi. Desteklendi, çünkü bölgede bu şekilde oluşturulmuş

yabancı bir devlet, onların koşulsuz müttefiki olabilirdi. Bu bakımdan İsrail, Arap Ortadoğu'sunu emperyalist kapitalizmin hâkimiyeti altında tutmanın, bölgeyi emperyalist saldırılara açık hale getirmenin bir aracı olmaya devam etti.

Bu durum tüm Asya ve Afrika halkları için bariz bir gerçekliktir. Bu yüzden de her iki kıtada Filistin halkının haklarının savunusu kendiliğinden ortaya çıkıyor. Buna karşılık "Filistin sorunu" Avrupa'da siyonist ideolojinin propagandasının yankı bulması sonucu bölünmelere neden oluyor.

Bugün, Büyük Ortadoğu Projesi'nin gündeme gelmesiyle birlikte, Filistin halkının hakları hiçbir zaman olmadığı kadar yok ediliyor. Oysa, Filistin Kurtuluş Örgütü, Oslo ve Madrid planlarını ve ABD tarafından kaleme alınan "yol haritasını" kabullenmişti. Asıl İsrail, imzasını inkâr etti ve çok daha cüretkâr bir yayılma planını devreye soktu! Bu durum, Filistin Kurtuluş Örgütü'nü zayıflattı; zira kamuoyu haklı olarak onları düşmanın samimiyetine kolayca inanmakla suçlayabilirdi. Hiç değilse başlarda siyonist işgalci güçlerin rakibi İslamcı güçlere (Hamas) verdiği destek, Filistin yönetiminin de yolsuzluk batağına iyice saplanması, ki bu konuda "finansörleri" (Dünya Bankası, Avrupa, sivil toplum örgütü denilen NGO'lar) eğer işin içinde değillerse en azından susuyorlar; seçim Hamas'ın zaferiyle sonuçlanacaktı ki, bu da İsrail politikalarına "her ne olursa olsun" teslim olmanın ilave bir gerekçesi yapılmıştı!

Siyonist sömürgeci proje, Filistin'den başka komşu Arap halkları için de her zaman bir tehdit demekti. Mısır'ın Sınai bölgesini ilhak etme arzusu, Suriye'nin Golan yöresini fiilen ilhak etmesi bunun kanıtıdır. Büyük Ortadoğu Projesi'nde İsrail'e önemli bir rol düşüyor. Bir kere bölgede nükleer silah tekeline sahip yegâne ülke olması isteniyor; ikincisi, İsrail teknolojik olarak hiçbir Arap halkının sahip olmadığı yetkinliğe sahip olduğu için "zorunlu müttefik" sayılıyor! Buna mecburi ırkçılık deyin!

Burada siyonist sömürgeci yayılmaya karşı sürdürülen mücadeleler ve Suriye ile Lübnan arasındaki politik çatışmaların tahliline girmemiz uygun değil. Suriye'nin Baas rejimi kendi tarzına göre, İsrail'in ve emperyalist güçlerin taleplerine direndi. Fakat bu direniş aynı zamanda (Lübnan'ın kontrolü gibi) bazı tartışmalı istekleri de meşrulaştırdı ki, bu tartışmasız öyledir. Bu çerçevede Suriye, Lübnan'daki "müttefiklerini" "en az zararlı olanlar" arasından seçmeye özen gösterdi. Komünist Parti, Güney Lübnan'a yönelik baskınlara (su yatağının da değiştirilmesi dahil) karşı bir direniş hattı oluşturmuştu. Yoğun bir işbirliğiyle İran, Suriye ve Lübnan iktidarları bu "tehlikeli üssü" çökertip onun yerine Hizbullah'ı ikame ettiler. Refik El Hariri'nin katledilmesi de emperyalist güçlere (ABD ve arkasındaki Fransa) bir müdahale fırsatı verdi ki, bunun iki amacı vardı: Suriye'ye nihai olarak yasallaşmış Arap devletleri (Mısır, Suudi Arabistan...) safında yer almayı kabullendirmek ve eğer bu gerçekleşmezse bile çürümüş Baas'tan kalan ne varsa yok etmek; Hizbullah'ın silahsızlandırılmasını dayatarak, siyonist akınlarına karşı son direniş odaklarını da yok etmek. İşte demokrasi söylemini bu bütünlük içine yerleştirmek gerekiyor...

İran

Aynı şekilde buradaki amacım "İslam Devrimi'nin" gerektirdiği tahlili yapmak değil. Söz konusu devrim, gerçekten kendini ilan ettiği gibi miydi; politik İslam çevrelerinin ve yabancı gözlemcilerin ekseri ileri sürdükleri gibi, tüm bölgeyi, daha da ötede tüm İslam âlemini kapsayacak bir evrim sürecinin başlangıcı mıydı? Yoksa Şii'lere ve İran milliyetçiliğine özgü bir duruma mı denk geliyordu?

Burada sadece sorunun bizi ilgilendiren yanıyla ilgili iki gözlem yapmakla yetineceğim. Birincisi şu: İran'daki İslami politik rejim, kapitalist sisteme entegre olmaya engel değil,

küreselleşmiş kapitalizmle bütünleşmesine mani bir şey yok. Rejimin dayandığı temel, liberal ekonomik yönetimle çelişmiyor. İkincisi, bu haliyle İran ulusu "güçlü bir ulus", onu oluşturan unsurlar, emekçi sınıflar ve yönetici sınıflar, ülkelerinin küreselleşmiş kapitalist dünya sistemiyle tabi [bağımlı] bir pozisyonda bütünleşmesini istemiyorlar. Elbette İran gerçeğinin bu iki boyutu arasında çelişki var ve yabancı dayatmaları karşısında direnme arzusuna dayanıyor.

Her zaman olduğu gibi İran milliyetçiliği –güçlü ve bana göre tarihsel olarak da pozitif– birbiri ardından gelen Şah ve Humeyniciliğin giriştiği bilimsel, endüstriyel, teknolojik kapasitenin modernleşme başarısını da açıklıyor. İran, Güney'in "milliyetçi burjuva" bir projeye sahip (Çin, Kore, Brezilya, belki başkaları...) ender ülkelerinden biri. Elbette uzun vadede böyle bir proje mümkün mü değil mi, (ki, bana göre değildir) o ayrı bir tartışma konusu ve bizim buradaki sınırlı amacımızı aşıyor. Lakin böyle bir proje mevcut ve yerli yerinde duruyor.

İşte İran, uluslararası camiada saygıdeğer bir taraf olarak var olma niyetini ortaya koyduğu, eleştirel bir tavır geliştirme basiretine sahip olduğu içindir ki, ABD onu bir "önleyici savaşla" yıkmaya karar verdi. Bilindiği gibi çatışma, İran'ın geliştirdiği nükleer kapasitesiyle ilgili. Neden bu ülke de –diğerleri gibi– nükleer kapasiteye, dahası nükleer bir askerî güç olma hakkına sahip olmasın? Hangi gerekçeyle emperyalist güçler ve onların oyuncağı İsrail, kitle imha silahına sahip olmayı kendilerine ait bir hak sayıyorlar? Demokratik ulusların onu asla kullanmayacağı; ama "haydut devletlerin" kullanacağına dair görüşe itibar edilebilir mi? Üstelik söz konusu "demokratik" ulusların modern zamanlarda en büyük jenositleri yaptıkları biliniyorken –kaldı ki, buna Yahudi jenosidi de dahildir–. Daha da ötesi, ABD daha önce atom bombası kullanmış bir devletken ve bugün nükleer silahların mutlak ve genel kullanımının yasaklanmasına da karşı çıkmaya devam ediyorken!

6. Demokrasi için mücadelenin muğlaklığı

Politik İslamı dinî bir hareket olduğu için gerici saymıyorum. Kaldı ki, Polonya'da Papalığın yaptığı gibi, bilinen anlamda dinî kesimleri belirli politik amaçlar için harekete geçirmek gibi bir durum da söz konusu değil.

Buna karşılık, gerçekten dinî ama açıkça ilerici hareketler de var. "Kurtuluş Teolojisi" [Özgürlük Teolojisi] bunun en canlı örneğidir. Söz konusu hareket, hiç tereddüt etmeden tüm sosyal mücadelelerde emekçi sınıfların yanında yer alıyor. Bu nitelikte bir İslami solu tasavvur etmek elbette mümkündür; ama şimdilik ortada öyle bir hareket yok. İslam dünyasında böyle bir hareket Mahmut Taha tarafından başlatılacaktı; ama civciv daha yumurtadayken ezildi. Mahmut Taha'nın ortaya attığı fıkh el tahrir, kurtuluş teolojisinin Arapçadaki eşanlamlısıydı [*synonyme*]. Mahmut Taha İslamcılar tarafından öldürüldü (asıldı) ve İslamcı olduğunu söyleyen hiçbir eğilim, hiçbir örgüt ve şahsiyet bu duruma en ufak bir tepki göstermedi...

Geride kalan sayfalarda politik İslamla ilgili dile getirilen görüşler *mutatis mutandis*, politik Hinduizm ve politik Budizm için de geçerlidir. Hindistan'da liberalizm yanlısı komprador sağ, oylarını eski Kongre Partisi'yle Politik Hinduizm arasında bölüştürüyor! Bush kliği tarafından harekete geçirilen Dalay Lama'nın zırvalıkları "iyiler kampında" sayılıyor ve Şeytan'a karşı harekete geçiriliyor, "ilerici" örgütlerin çoğunluğu tarafından da teveccühle karşılanıyor.

Gerici hareketler sadece dinî bir görüntü altında ortaya çıkmıyorlar. Yalancı bir parlaklığın gerisindeki uyduruk bir "gerçek etnisite" söylemiyle de arzı endam ediyorlar. Hırvatlar, Bosna Müslümanları, Kosovalılar, Baltıklılar kendilerini aynı Afrika'dakiler gibi ulusal bağımsızlık hareketleriyle ortaya çıkan ulus-devletin yerine, bir etnik veya cemaatçi aidiyetle yetinme yolunu seçiyorlar. Tüm bu milliyetçilikler milliyetçilik değil; zira ABD'nin sopasıyla dayatılan neoliberal küresel-

leşme saldırısına karşı duruşu temsil etmiyorlar. Tam tersine transnasyonal denilen şirketlerin yaptıkları her şeyi, ABD'nin ve NATO'nun silahlı diplomasisini koşulsuz destekliyorlar. Onların milliyetçiliği; sadece komşularına karşıdır ki, o da zaten emperyalizmin halkları bölme ve zayıflatma stratejisinin hizmetindedir. Bu tür hareketleri kendilerine haksızlık edenlere karşı seferber oldukları için desteklemek, çeşitliliği kötü yönetmektir. Elbette söz konusu talepler haklı olabilir ve ekseri öyledir de, ama bu tarz yaklaşımlarla çıkmazdan kurtulmak mümkün değildir. Antidemokratik ve etnokrasiye dayalı bu tür hareketler, sadece emperyalizmin aktarma kayışı [*courroies de transmission*] işlevi görüyor, daha fazlası değil.

Sosyal hareketler ekseri çok boyutlu değil ve sadece mücadele ettikleri alanlara hapsolmuş durumdalar. Kendi ilgi alanları dışındaki dünyaya gözlerini kapıyorlar. Bir sendika, bir feminist örgüt, bir ekoloji derneği ne ise öyle kalıyor. Üstelik bu durumdan rahatsızlık da duymuyorlar. Oysa bir başlarına ve yaptıkları veri iken bunların herhangi bir başarı şansı yoktur. Mesela kapitalist yeniden üretim mantığının dışına çıkmadan kadın-erkek eşitliği diye bir şey mümkün müdür? Kısa vadede kâr güdüsü dışında hiçbir kaygı taşımayan finansal mantık olduğu yerde durdukça, herhangi bir ekolojik hareketin gerçekten bir şeyler başarması mümkün müdür?

Bunun ötesinde, seçilen mücadele alanının özgüllüğü de söz konusu aktörler için bir stratejik tutarsızlık anlamına geliyor. Bu koşullarda yürütülen bir hareketin ilerici olup olmadığı sorusu tartışmayı gerektirir. Nitekim bu bağlamda "demokratik siyasi talepler" için mücadele ettiğini söyleyen çok sayıda örgütün toplumlarını demokratik dönüşümler istikametinde ilerletmesi mümkün değil. Bunların daha çok geriletici bir işleve koşulduklarını kaydetmek gerekir. Hemen aklıma Gürcistan ve Ukrayna gibi eski Sovyetler Birliği ülkelerindeki (gül, turuncu, vb. türde) sözde devrimlerin tetikleyicisi hareketler geliyor.

Elbette bu hareketlerin, insanları ayaklanmaya çağırdıkları rejimlere yönelttikleri eleştiriler haklı eleştirilerdir. Dolayısıyla yaptıkları eleştiri tamamıyla doğru. Fakat bu hareketler demokratik taleplerini neoliberal küreselleşmeye mutlak katılım çerçevesinde dillendiriyorlar. Bu trajik deneyler bize, sosyal mücadele ile demokratik mücadele hedefinin asla birbirinden ayrılamayacağını bir defa daha hatırlatıyor. Buradan şu sonuç çıkar ki, tüm "demokratik" etiketine rağmen söz konusu hareketler tartışmasız gerici hareketlerdir.

Elbette bu tür "demokratik hareketlerin" varlık nedeni kolayca ortadan kalkacak gibi değil. Birçok Asya ve Afrika ülkesindeki aşırı demokrasi zaafı ortadayken, bu tür hareketler de var olmaya devam edecektir. İşte bu koşullarda ABD ve astlaştırdığı Avrupalı müttefikleri "demokrasiyi geliştirme" yanılsamasını canlı tutmayı başarıyorlar. Hiçbir asgari demokrasi inancına sahip olmayan Asya ve Afrika'daki komprador burjuvaziler nasılsa ve birdenbire "liberal demokratlığa" terfi ettiler ve tabi Washington'dan alkış aldılar. Artık "değişim" için harekete geçilebilirdi. (Mısır'da düşüşteki tekno-bürokrasinin yerini yükselen politik İslamın alması gibi...) Bu liberaller daha baştan ekonomik ve sosyal neoliberalizme sadakatlerini beyan ettiler ve Washington'un silahlı diplomasisi safında yer aldıklarını ilan ettiler...

7. Sonuç: Ortadoğu ve başka yerlerdeki gerçek ve sahte çatışmalar

Tüm modern çağı belirleyen temel çatışma, (sömürülen, ezilen, hâkimiyet altında tutulan) emekle (sömürücü egemen) sermayeyi karşı karşıya getiren çatışmadır. Elbette politik ve sosyal arenadaki tüm çatışmaların doğrudan bu temel çatışmadan kaynaklandığı, sadece ona "indirgendiği" söylenemez. Aynı şekilde, tarihsel aktörlerin bu bütünlüğü (eklemlenmeyi) kapsayıcı-kavrayıcı bir yaklaşım içinde oldukları, öyle bir mis-

yona cevap verdikleri, hatta ona ilgi duydukları da söylenemez. Söz konusu emek-sermaye çatışması gerçekte var olan kapitalizmde, egemenlik altındaki çevre-egemen merkez çelişkisi şeklinde tezahür ediyor. Elbette bu, çevre ve merkez toplumlarının homojen bloklar olduğu anlamına gelmez, tam tersine her ikisi de aynı temel çelişkiyi kendi tarzlarında yaşıyorlar, o kadar. Benim anlayışıma göre, tarihsel materyalizmin amacı tüm bu eklemlenmelerin [*articulations*] işleyişini tahlil etmek ve oradan hareketle de uzun erimli bir sosyalist, hümanist, enternasyonalist, üniversalist perspektif için ne tür olumluluk ve olumsuzluklar içerdiğini ortaya koymak olmalıdır.

Sahnede gerçekleşen çatışmalar, ileri sürüldüğü gibi gerçek çatışmalara tekabül etmiyor. Bunlardan önemli gördüğüm üçüyle ilgili şunları söyleyebilirim:

Birincisi: Lider ABD tarafından formülasyonu yapılan kolektif emperyalizm üçlü'sünün sistematik olarak geliştirdiği politik stratejiden başka bir şey değildir. Ezilenler kampındaki sosyal hareketler onun temalarını benimseyip de ete kemiğe büründüğünde, söz konusu politik strateji tartışmasız bir gerçeklik haline geliyor.

İkincisi: Her türlü otokrasiye ve zulme karşı yürütülen demokrasi mücadelesi, ne sömürünün kurbanı işçilerin ve halk sınıflarının ne de ezilen halkların mücadelesinden asla ayrılabilir değildir. Oysa bugün böyle bir ayrımdan doğan ve ayrıma rağmen bir şeyler başaracaklarını sanan sosyal ve politik hareketler var. Benim iddiam odur ki, böyle bir yaklaşım içinde olan ilgili sosyal hareketler egemen sermaye tarafından maniple ediliyorlar ve bizzat demokrasi davasına bile hizmet etmeleri mümkün değildir. Her ne kadar ABD ve Avrupa kamuoyu ülkelerinin "demokrasi lehine" müdahalelerinin samimiyetine inansalar da, Asya ve Afrika'da bu demokrasi retoriğine kimse itibar etmiyor.

Üçüncüsü: Kulağımızı sağır edercesine tekrarlanıp duran "terörist" ve "uygar" çatışmasına gelince, aslında bu emperya-

[redacted]le emperyalizmin egemen olmak istediği halklar arasındaki asıl çatışmayı yok sayma ve gizleme işlevi görüyor. Amerikan yönetimi yaklaşık 20 yıldan beri bu "yeni düşmanı" peydahlamaya çalışıyor. Öyle bir "teorik" söylem oluşturuluyor ki, kimi "özel" örgütler kitle imha silahına sahip olabilir ve "haydut devletlerin" olası desteğiyle de bunları kullanabilir... Bu söylem gerçekten de fiilen terörist grupların ortaya çıkmasını sağlıyor (CIA tarafından aşırı İslami fundamentalistlerin desteklenmesi, ya da bu örgütlerle "pasif" işbirliğiyle 11 Eylül'deki gibi saldırının ve yasal düzenlemelerin gerekçesi oluşturuluyor. Yasal düzenlemelerin ne kadar hızlı yapıldığına bakarak, bu iş için çoktan hazırlanmış olduklarını söylemek mümkündür).

Modern dünya sisteminin (Batılı güçlerin) 1492'den beri üç kıtayı oluşturan çevreye müdahaleleri, ileri sürülen saikler ne olursa olsun, emperyalizmi dayatmak içindi. Şimdilerde "demokrasi ihracı", "terörle mücadele" gibi saikler de eski "uygarlaştırıcı misyon" söyleminden daha inandırıcı değil. Bugün Büyük Ortadoğu Projesi çerçevesinde yapılan müdahalelerin dramatik sonuçları ortadayken, isterse BM'nin bir kararının arkasına gizlensin; ABD'nin ve NATO'nun herhangi bir müdahalesi nerede olursa olsun (Avrupa'daki Yugoslavya dahil), gerekçesi ne olursa olsun (insani, vb.) kabul edilebilir değildir. Avrupa'nın demokratik güçlerinin yapması gereken, NATO'nun lağvedilmesini, Amerikan üslerinin sökülüp atılmasını ve işgal güçlerinin derhal Afganistan, Irak ve Filistin'den çekilmesini talep etmek olmalıdır. Bu bağlamda Bamako Çağrısı'na (18 Ocak 2006) bakılabilir.

Elbette Avrupa'nın demokratik güçlerinin sorumluluğu ne kadar önemli olursa olsun bu, Güney ülkelerinin özellikle de Arap ülkeleri, demokratik güçlerinin kendi sorumluluklarını unutturmamalıdır.

Bugün Ortadoğu bölgesinde "politik çatışma" üç grup gücü karşı karşıya getiriyor: Milliyetçi geçmişi ihya etmek isteyen-

ler (aslında ulusal-popülist dönemin kalıntıları, çürümüş, yoz bürokratik unsurlar); politik İslamcı olduğunu söyleyenler; bir de liberal ekonomik yönetimle "uyumlu" demokratik taleplerle ortaya çıkmaya çalışanlar. Ulusun ve emekçi sınıfların çıkarlarına dair kaygı duyan bir sol hareket için bunların hiçbirinin iktidarı arzulanır bir şey değildir. Aslında bu üç "eğilim" de emperyalist sisteme yamanmış komprador sınıfın çıkarlarını temsil ediyor. Amerikan diplomasisi de bu üçünü birbirlerine karşı kullanarak aralarındaki "çatışmaları" kendi lehine kullanmak üzere sürekli "demiri sıcak tutuyor".

Biriyle veya diğeriyle ittifak yapıyor, birini diğerine karşı kullanıyor (mesela politik İslamdan çekindiğinde mevcut rejimin ayakta kalmasını tercih ediyor, ya da birinden kurtulmak için diğerini ona karşı destekliyor, başarısız olacağını anladığında o rejimden kurtulmak için diğerini destekliyor). Solun mücadele alanında kendini var edip dayatarak; emekçi sınıfların ekonomik ve sosyal haklarını, demokrasiyi ve ulusal egemenliği savunması gerekiyor ki, bunlar ayrılmaz bir bütünlüktür.

Bugün "Büyük Ortadoğu" bölgesi, emperyalist liderleri dünya halklarıyla karşı karşıya getiren çatışma için merkezî bir öneme sahiptir. Washington'un projelerini boşa çıkarmak, nerede olursa olsun dünya halklarının ilerlemesinin koşuludur. Bu gerçekleşmediği takdirde tüm olumlu gelişmeler aşırı derecede tehlikeye girecektir. Elbette bu, dünyanın başka yerlerindeki (Avrupa, Latin Amerika ve başkaları) mücadeleleri hafife almak değildir. Bu sadece şu anlama geliyor, Washington ilk canice vuruşunu bölgeye yöneltmiş durumdadır ve soruna global bir perspektiften bakıldığında son derece önemlidir...

Fransızcadan Çeviren:
Fikret Başkaya

ARAP DÜNYASI

Arap toplumlarının demokratik modernite ile muğlak bir ilişkisi vardır. Geleneksel hiyerarşiler üzerine kurulu otokratik yönetimler ve kutuplaştırıcı kapitalizmin etkilerine karşı vahşi bir başkaldırıyla beslenen siyasal İslam bu muğlaklığın iki temel ifadesidir. Bu bağlamda binlerce STK'nın ve diğer sivil toplum örgütlerinin egemen söylemden etkilenen faaliyetleri çelişkilerle doludur. Finansman kaynakları ve devletin otokratik yapısı onları bağımlı kılar ve kontrol altına alır, hedef kitleleri görece sınırlıdır, hak sahiplerinin katılımı şüphe götürür ve hepsinden öte, faaliyetleri toplumsal ihtiyaçlar karşısında devletin kamusal sorumluluklarının altını çizer, yani depolitize edici etkileri vardır. Bu toplumlarda gerçek anlamda tek demokratikleşme imkânı ortak çıkarları temel alan etkili politik ve toplumsal mücadelelerde bulunabilir.

Bugünkü mücadelenin tarihsel arka planı: Modernite tehdidi karşısında otokratik devlet

Arap dünyasında demokratik devlet yoktur. Sadece otokratik olanlar vardır. Ne var ki, otokratik de olsalar Arap siyasi rejimleri kendi toplumlarının gözünde bugüne değin –ve bugün de– meşruiyetten hep uzak olmamıştır. Hashem Sharaby'ye göre, modern devleti tanımlayan hukukun üstünlüğüne karşı, burada devlet iktidarı kişisel iktidarla eşanlamlıdır. Bu Weber'ci bir tanımlamadır, bir düzeltme: Bu kişisel iktidarlar ancak kendilerini geleneklere (özellikle de şeriata) bağlı gösterdikleri ve öyle görüldükleri ölçüde meşrudur. Sharaby otokrasi ile ataerkil toplumsal değerler sistemi arasında daha da derin

bir bağ kurar. Ataerkillik burada banal maçoluk (kadınların toplumda geri planda kalması gerektiği inancı ve bu yöndeki faaliyetler) kavramıyla ifade edilenden çok daha farklı bir anlam içeriyor. Ataerkillik her seviyede, itaat ödevine önem atfeden bir sistemi ifade eder: Okul ve aile eğitimi eleştirel yaklaşımı köreltir, hiyerarşiler ailede (kadının ve çocuğun tabiyeti), işyerinde (işçilerin işverene tabiyeti) ve idarede (amirlere mutlak tabiyet) kutsanır, dinî yorumlar katiyetle yasaklanır, v.s.

Avrupa Rönesansı'nı doğuran, iç sosyal dinamiklerdi; o zamanın Avrupa'sında kapitalizmin icadıyla oluşan çelişkilere çözüm getirmişti. Arapların taklitle kendi rönesansları olarak adlandırdıkları, bir dış şoka reaksiyon olarak doğan XIX. yüzyıldaki Nahda'dan farklıydı.

Nahda'nın farklı veçhelerini ve nasıl yayıldığını tartışmanın yeri burası değil. Modernitenin, tanımladığı anlamda gelenekten gerekli kopuşu sağlayamadığını belirtmekle yetinelim. Laikliğin anlamını, yani politikanın yenilik yapma özgürlüğüne kavuşmasını, böylelikle modern anlamda demokrasi olması için gerekli olan din-politika ayrımını kavrayamadı. Nahda, bir yeniden yorumlamayla dini, karanlık yönünden arındırarak laikliğin yerine koyabileceğini sandı. Ve bugüne kadar Arap toplumları hâlâ laikliğin Batı'ya özgü bir fenomen değil, modernitenin bir koşulu olduğunu anlayamadı. Nahda hâlâ, gelenekten kopma hakkı anlamına gelen demokrasinin anlamını kavrayamıyor. Dolayısıyla otokratik devletin kavramlarına mahkûm kalıyor; bir despotu –"aydınlanmış" olduğu için bile değil– "adil" (*el müstabid el adil*) olduğu için methediyor. Buradaki nüans önemlidir, modernitenin aynı zamanda kadınlara özgürleşme, yenilik yapma haklarını kullanarak gelenekten kopma hevesi verdiğini anlamıyor. Aslında Nahda moderniteyi, bir sonuç olarak ortaya çıkan şeye, teknolojik ilerlemeye indirgiyor.

Bu son derece basite indirgenmiş sunumla, Nahda içindeki çelişkilerin farkında olmadığımız ya da bazı avangart düşü-

nürlerin modernitenin gerçek tehditlerinin farkında olmadığı sanılmasın: mesela Kasım Amin kadın özgürleşmesinin önemi konusunda; mesela Ali Abdürrezzak laiklik konusunda; mesela Kawakibi demokrasinin tehdidi konusunda. Ama bu anlayışların hiçbirinin etkisi olamadı; aksine Arap toplumunun tepkisi onların hedeflerinden vazgeçmek oldu. Dolayısıyla Nahda Arap topraklarında moderniteyi doğurmuyor; durduruyor.

Tehditlerini tüm şiddetiyle her gün yaşamalarına rağmen Arap toplumları henüz moderniteye ulaşmadığından, Arap halkları –meşruiyetini koruduğu veya kaybettiği alan, demokrasinin prensiplerini tanımamasından etkilenmeyen– otokratik iktidarın prensiplerini hâlâ büyük ölçüde benimsiyor. Eğer emperyalist saldırıya karşı koyabilirse veya öyle bir izlenim verebilirse, tüm halkın değilse de çoğunluğun yaşam koşullarında gözle görülür bir ilerleme sağlayabilirse –artık aydınlanmış despotizm haline gelmiş olan– otokratik iktidarın popülerliği garantidir. Bu aynı zamanda Arap toplumlarının hâlâ moderniteye girmeyişindendir ve onun neden şiddetle ve belagatle reddedildiğini açıklar. İslami projenin bağrında ideolojik bir tema olarak yer alan bu ret, uygun ve güçlü bir karşılık buldu.

Bu modernite-dışılık prensibi bir yana, otokratik iktidar meşruiyetini gelenekten alır. Bazı durumlarda bu milli ve dinî monarşi geleneğidir, Fas'ta olduğu gibi (hiçbir Fas siyasi partisi bu monarşinin zarif mottosunu –"Allah, Millet, Kral"– sorgulamaz); bazen de Arap Yarımadası'nda olduğu gibi kabile monarşisidir. Ama Cezayir'den Irak'a uzanan topraklarda – yani Arap dünyasının büyük kısmında– hüküm sürmüş olan Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras, "Memluk iktidarı" olarak bilinen bir gelenek daha vardır.

Memluk iktidarı askerlerin, iş adamlarının ve din adamlarının kişiselleşmiş iktidarını bir araya getiren (az çok hiyerarşik ve merkezî veya tam tersi, dağınık yapıda) karmaşık bir

sistemdir. Bunların hepsi de erkektir tabii, zira kadınlar herhangi bir sorumluluğun uzağında tutulur. Bu üç grup insan ayrı ayrı durmazlar, tek bir iktidar oluşturmak üzere tamamen kaynaşırlar.

Arap dünyasındaki iktidar uygulamaları yukarıdaki tarifin artık geçerliliğini kaybettiği ölçüde yenilikçi midir? Otokratik devlet ve ona bağlı siyasi yönetim yapıları göreceğimiz gibi, yerli yerinde duruyor. Ama derin bir kriz içindeler, gitgide modernitenin meydan okumalarına cevap veremez hale geliyorlar. Bu da siyasal İslamın doğuşundan ve siyasi ihtilafların karman çorman olmasından, ama aynı zamanda da toplumsal mücadelelerin yeniden filizlenmesinden anlaşılabileceği gibi, büyük ölçüde meşruiyetlerinin altını oydu.

Politik İslam

Kendisini İslamla özdeşleştiren çok sayıda insanı harekete geçiren siyasi hareketlerin ortaya çıkışının, kültürel ve siyasi olarak geri, kendi -neredeyse kalıtımsal olarak- karanlık dillerinden başkasını anlamaktan aciz halkların aniden sahneye hücum etmesinin kaçınılmaz sonucu olduğuna inanmak vahim bir hatadır. Akıl ile kader arasındaki ilişki ve toplumla din arasındaki karşılıklı değişim ve adaptasyonun farklı yorumlarından biri olan İslamın ve Müslüman halkların da dünyanın diğer bölgelerindekiler gibi, bir tarihi var. Ama bu gerçeklik hem Avrupa-merkezci söylemler, hem de bugün İslamcı olduğunu iddia eden hareketler tarafından inkâr ediliyor. Aslında her ikisi de aynı kültürel önyargıyı taşıyor; yani halkların ve dinlerinin tarihsel ilerleme hatlarının, öznel karakterinin doğası gereği görülemez, ölçülemez ve tarih-üstü olduğu önyargısını. Batı'nın Avrupa-merkezciliğinin karşısına günümüz politik İslamı bir başka ters yüz olmuş "Avrupa-merkezciliği" çıkartıyor.

İslam üzerinde hak iddia eden hareketlerin doğuşu, aslında var olan kapitalizmin yıkıcı etkilerine ve ona eşlik eden ulaşılmaz kadük ve ışıltılı moderniteye karşı vahşi bir başkaldırıdır. Söz konusu halklara verecek hiçbir şeyi olmayan bir sisteme karşı pekâlâ meşru bir başkaldırıdır.

Kapitalist moderniteye (çeşitli tarihsel sosyalizmlerin modernite deneyimleri tamamen onun içinde erimiştir.) alternatif olarak öne sürülen İslam söylemi siyasidir ve teolojiyle bir alakası yoktur. Genellikle birlikte mahkûm edildikleri köktendinciliğin nitelikleri kesinlikle bu söyleme uygun değildir; zaten siyasal İslamcılar da ondan –bu terimleri kendi insanlarına değil de Batılılara hitap eden yazılarında kullanan birkaç Müslüman yazar bir yana– pek bahsetmezler.

Bu tür İslam her türlü özgürlük teolojisinin düşmanıdır. Siyasal İslam özgürlüğü değil itaati vazeder. Özgürleştirici bir İslam okuması girişiminde bulunan sadece Sudanlı Mahmut Taha oldu. Hartum'daki yöneticiler onu ölüme mahkûm edip idam ettiklerinde, Taha'yı İslami hareket içinde ne "ılımlı" ne de "radikal" hiçbir parti sahiplenmedi, "İslami rönesansı" ilan eden ve hatta bu hareketler arasında "diyalog" arzulayan hiçbir entelektüel savunmadı.

Modern siyasal İslamı Hindistan'daki İngiliz iktidarına hizmet eden oryantalistler icat etti ve daha sonra Pakistanlı Mevdudi devraldı. Özgürleştirici modernite kavramına karşı çıkarak, bizzat demokrasi ilkesini –bir toplumun kendi yasalarını belirleme özgürlüğü aracılığıyla geleceğini kurma hakkı– reddetti. Tabii ki, özgürlükçü ulusal hareketlere karşı Batılı güçlerce desteklenmekteydi.

Günümüzdeki siyasal İslam talihsiz bir şekilde, çoğunlukla söylendiği gibi laikliğin sözde suistimali karşısındaki bir reaksiyonun sonucu değildir. Modern çağda –eski Sovyetler Birliği hariç– hiçbir Müslüman toplum gerçekten laik olmamıştır, agresif ateizmin saldırısına da maruz kalmamıştır. Kemal'in

Türkiye'si, Nasır'ın Mısır'ı, Baasçı Suriye ve Irak gibi yan modern devletler din adamlarını –daha önce de yapıldığı gibi– sadece kendi siyasi duruşlarını meşrulaştıran bir söylemi dayatsınlar diye ehlileştirdikleri için hallerinden memnundular.

Bu temel bakış açısıyla yaklaşıldığında, siyasal İslamın sözde radikal akımlarıyla, ona "ılımlı" damgası vurmak isteyenler arasında fark görmek zordur. İki grup da tıpatıp aynı projeye sahiptir. İslami hareketteki büyüme ile sosyal olarak gerici ve politik olarak da Amerikan yanlısı olan şah diktatörlüğüne karşı mücadelenin çakışması dolayısıyla başarısının kökenine ilişkin kafa karışıklığı olmasına karşın, İran da buna bir istisna teşkil etmez.

İki söylem küresel liberal kapitalizminkiyle siyasal İslamınki, çelişki içinde değildir. Tam aksine birbirlerini mükemmelen tamamlarlar. Amerikan tipi "cemaat" ideolojisi toplumsal bilinci ve mücadeleyi silip yerine halkın bilmediği sözde kolektif "kimlikleri" koymak için kullanılan popüler bir ifadedir. Bu ideoloji sermayenin egemen stratejisi tarafından son derece kurnazlıkla kullanılır, zira toplumsal mücadelelerin gerçek dünyasındaki mücadeleyi kültürel, tarih-üstü ve mutlak olduğu söylenen hayalî dünyaya kaydırır. Siyasal İslam tam da böyle bir cemaatçiliktir.

Alışıldık şüpheciliğiyle Amerikan yönetimi siyasal İslamdan bir fayda daha sağlamayı beceriyor. Esin verdiği "sapmalar" (örneğin Taliban –bırakın bir sapma olmayı programlarının asli unsurlarındandır–) emperyalizmin müdahaleyi gerekli gördüğü durumlarda kullanılabilir, üstelik, gerektiğinde vahşice. İslami olduğunu iddia eden siyasi hareketler içinde G7 iktidarlarının kayıtsız şartsız mahkûm ettikleri yalnızca –nesnel yerel şartları yüzünden– antiemperyalist mücadelenin parçası olanlardır: Lübnan'da Hizbullah, Filistin'de Hamas. Bu bir tesadüf değil.

Siyasi ihtilaflar ve sosyal mücadeleler. Nahda ve popülist milliyetçilik

Bugünkü duruma hızlı bir bakış hiçbir şeyin değişmediği izlenimini verecektir. Memluk iktidarı hâlâ yerli yerinde duruyor. Memlukların otokrasisiyle olan benzerliklerden ilki iş dünyasıyla siyasi iktidarın iç içe geçmişliğidir. Aslında kelimenin tam anlamıyla bir "özel sektör" mevcut değildir; sadece işleri üzerindeki mülkiyetleri garanti altında olan birkaç bağımsız kapitalist kendi işlerini yürütmekte.

Bir diğer benzerlik geleneksel ve tutucu dini meşrulaştırma yöntemlerinin kullanılmasıdır. Memluk-komprador iktidarı egemen emperyalist çıkarlara ne kadar boyun eğip uzlaşırsa ve liberal küreselleşmeye ne kadar ayak uydurursa, sözde "dini" söyleminde daha sert bir çizgi izleyerek, bu boyun eğmenin yol açtığı ulusal meşruiyet kaybını o kadar telafi etmeye çabalıyor.

Aslında "otokratik, militer, merkantilist (Memluk-komprador-hissedar) ve kültürel ve dinî olarak tutucu" olan bu modeli "azgelişmişliğin" bir ürünü olarak görmek gerekir ki, azgelişmişliği de "geri kalmışlık" veya kalkınmanın bir "safhası" olarak değil, daha ziyade sermayenin dünya çapında kutuplaştırıcı yayılmasının bir veçhesi olarak anlamak uygun olur. Sermaye, modernleşmeyi (ve dolayısıyla potansiyel demokratikleşme) değil tam tersini yaratıyor: otokrasi ve yoksulluğu modernleştiriyor. Hakiki modernleşme ve demokratikleşme dünya sisteminin egemen güçlerine kafa tutmakla elde edilebilir, onların dümen suyunda giderek değil.

Her hâlükârda Arap dünyasında Memluk otokrasisinin günümüzde yaşadığı diriliş bundan yüz hatta elli yıl önce düşünülemezdi bile. Zira miadı sonsuza kadar dolmuş gibiydi. İlk dönemde Arap dünyası –en azından Mısır ve Suriye merkezleri– tam anlamıyla bir burjuva modernleşmeye girmişlerdi. Muhammed Ali ve sonra XIX. yüzyılda Nahda, yolu döşemişti.

İlk doruk noktası 1919 Mısır Devrimi idi. Bu devrimin altında toplandığı bayrağın Arap dünyasında o güne değin görülen laikliğe en yakın bayrak olması, "din Tanrı'ya aittir, ülke herkese" diye ilan etmesi, üzerinde hem hilal hem haç bulunan bir flama seçilmesi tesadüf değildir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat, Arap vilayetlerinin miras aldığı ve İmparatorluk dağıldıktan sonra geliştirdiği benzer bir süreci başlattı. Anayasalar, medeni kanunlar, burjuva-"liberal" partiler, parlamento seçimleri tüm zayıflık ve eksikliklerine rağmen toplumun doğru yönde ilerlediği umudunu yarattı. Gerçek anlamda ekonomik ve siyasi açıdan cılız sonuçlara ulaşılmış olması, kolaya kaçarak, yerel gerici güçleri müttefik belleyen emperyalistlerle ilişkilerinde yerel burjuvazinin zafiyet göstermesiyle açıklanıyordu. Sonuç olarak, yükselen bir toplumsal kriz Arap dünyasındaki bu ilk erken doğan modernleşme momentini sona erdirdi.

İkinci dönem 1950'lerin, 60'ların ve 70'lerin popülist milliyetçiliğiydi. Nasırcılık, Baasçılık, muzaffer Cezayir Devrimi hem (Sovyet desteği sayesinde) emperyalizmin karşısında daha sağlam durarak hem de aktif, ekonomik ve toplumsal politikalar takip ederek, toplumsal krizle başa çıkabileceği izlenimini verdi. Tüm bunlar geçmişte kalmıştır ve burada sebeplerine girmek doğru olmaz; sistemin iç çelişkileri ve sınırları ile dünya ekonomik ve siyasi konjonktüründeki ters rüzgârın bir bileşimiydi.

Bugünkü toplumsal kriz bundan yüz veya elli yıl öncekiyle kıyaslanmayacak kadar keskindir. Sorun bir bütün olarak toplumun "daha yoksul" olması değil, tam tersine ortalama reel gelir bazında ilerleme olduğu inkâr edilemez. Zenginlik eskiden olduğundan daha eşitsiz dağılıyor da değildir. Aslında gerçek değişiklik şu alanda olmaktadır: Mısır'da orta sınıfların varlığı, üst katmanları itibarıyla elli yılda nüfusun %5'inden %30'una tüm kategorileri itibarıyla ise %10'undan %50'sine

yükseldi (Galal Amin'e göre). Ama modernleşme de yoksulluğun modernleşmesi oldu.

Krizin derinliği en kolay Arap dünyasının şehirleşme oranındaki artıştan anlaşılabilir. Arap nüfusunun yarısından fazlası şu an şehirde yaşamaktadır. Ama bu devasa nüfus transferi gelişkin, kapitalist Batı veya Sovyet dünyasını yaratan ya da Çin'in son yarım yüzyıldır içinden geçtiğine benzer bir ikili tarım-sanayi devriminin sonucu değildir. Aksine, tarım ve sanayi devrimlerinin eksikliğinden kaynaklanmakta. Büyüyen kırsal yoksulluk, sanayi ve modern faaliyetler tarafından emilemeyeceği şehirlere transfer edilmiş oldu. Toplumsal sınıfların bugünkü yapısının ve bu krizin yansıttığı insan kategorisinin yüz hatta elli yıl önceki Arap dünyasıyla alakası yoktur. O zamanlar kriz, ifadesini siyasi hayatın, ideolojilerin ve örgütlerin biçimlerinde, farklı türden toplumsal mücadelelerde buluyordu.

Bir kez ulusal-popülizm dönemi sona erince, gözden düşen tek parti sistemi yerini, partiler patlamasına bıraktı ve bu da dünya medyasınca demokratik gelişmenin alameti sayıldı. Bu, diyorlardı, moda dogmanın önerdiği gibi, pazarların açılmasının doğal ve bariz sonucudur. Paradoks şurada: Bu parti patlaması Memluk türü bir otokrasiye doğru büyük bir geri adımla eş zamanlı idi.

Toplumsal gerçekliğin "üçüncü sektörü"

"Üçüncü sektör" günümüzdeki söyleme egemen olan modalar tarafından tedavüle sokulan ifadelerden biridir. Bir sözcüğün, yerini eşanlamlısına bıraktığı bu tür ifadelerde (mesela "sivil toplum") hep olduğu gibi müphem ve muğlaktır ve de gerçekliğin hiç de yeni olmayan veçheleriyle yeni olanlarına, aralarında ayrım yapmaya zahmet etmeksizin atıfta bulunur.

Arap ve İslam toplumlarının tarihleri çok benzerdir ve bu eski sistemlerin kalıntıları bugün hâlâ hayattadır. Din kurumu

–Katolik ve Ortodoks kiliseleri gibi kendi örgütlenmesini gerçekleştiremeyerek– büyük oranda devletin (halifenin ve yerel sultanların) iktidarına tabi oldu. Bu kurum kiliselerinkine benzer bir biçime büründüğü noktada –Şii İran– Şah'ın devletinin yakın takibine girdi (XVIII. yüzyıl Safevileri gibi). İran İslam Devrimi'nin yaptığı sadece bu ilişkiyi tersine çevirip devleti din kurumunun emrine sunmaktan ibaretti.

Sünni dünyasında din kurumunun kendi bağımsız örgütlenmesi yoktu, bu da her zaman devlet iktidarı karşısında bağımsız kalmaya çalışan "kardeşliklerin" –Sufiler ve diğerleri– gelişimini destekleyen bir durum oldu. Devlet onlarla savaşıyordu ya da mümkün olduğunca sistematik biçimde etkisizleştiriyordu. Laik kabul edilen Kemal'in Türkiye'sinde dahi, din kurumu devlet kontrolü altına sokulmuştu. Hiçbir şekilde çoğunlukla söylendiği gibi bastırılmış veya "göz ardı edilmiş" değildi. Bu anlamda Kemalizmin hedefi Osmanlı İmparatorluğu'nun hedefiyle aynı idi: Dini kendi amaçları doğrultusunda araçsallaştırmaktı.

Bugün sermayenin kendine yeni sahalar kazanmak için başlattığı bir saldırıya şahit oluyoruz; özellikle de ya devletin mülkiyetinde bulunduğundan ya da birlikte yaşama kriterine tam anlamıyla uymayan din ve cemiyet kurumlarının etkisinde olduğundan günümüze kadar pazarın erişiminin dışında bulunan sahalara. Öyleyse –din kurumu içinde veya dışında var olan– bu oluşumların (devlet dışı örgütler) piyasa ekonomisinin değer ve kriterlerinin yayılmasıyla bağlantısı ne olabilir? Kamu hizmeti ve piyasa rasyonalitesi nasıl iç içe geçecek veya birbirlerini dışlayacak? İşte "devlet karşıtı" retoriğin işlediği ve bizim samimiyetle yüzleşmemiz gereken sorular bunlardır.

Liberal teorinin savunucularının bu konuda gücünü basitliğinden alan iki görüşü vardır. Ne var ki hiçbir bilimsel veya ampirik argümana dayanmazlar. Onlara göre (toplum yaşamı-

nı belirleyen) topluluklar ve özel sektör, toplumun ihtiyacı olan hizmetleri sağlamada kamu sektöründen daha yeteneklidir. Devletin aslında saçma bir bürokrasinin, hatta zulmün eşanlamlısı olduğuna inanırlar; hizmet maliyetleri ulusal bütçeye yansıdığından, devlet her zaman, sorumsuzca yapılan bir israfın kaynağıdır. Buna karşılık, cemaatler ve daha da fazlasıyla özel sektör, para kendisine ait olduğundan hesabını iyi yapmalıdır ve bunu da iyi becerir. Esnek bir doğaları olduğundan, çeşitli ihtiyaçlara nasıl adapte olacaklarını iyi bilirler. Yani kuruluşlar ve özel sektör devlete kıyasla demokrasiyi, şeffaflığı ve hesap verilebilirliği hayata geçirmede daha etkililer. Bu demokrasinin hedefi ise özgürlüktür, ama bu biricik değere von Hayek'in atfettiği anlamla, yani en güçlünün özgürlüğü. Eşitliği göz ardı eder; halbuki onsuz demokrasi olamaz.

Gerçek hayatta, kuruluşların ve özellikle özel sektörün sunduğuna kıyasla kamu hizmetleri çok daha üstün niteliktedir (aslında aynı toplum içinde veya genel gelişkinlik ve refah düzeyi olarak denk toplumlar arasında olmadıkça karşılaştırma anlamsızdır). Ayrıca şeffaflığı ve hesap verilebilirliği sağlamak kamu sektöründe özel sektöre göre daha kolaydır; zira kamu sektörü parlamento aracılığıyla sorgulanmaya ve teftişe açıkken, özel sektörde bu özellik iş mahremiyetine kurban gider.

Kuruluşlar dünyası: Sabun köpüğü mü, sis perdesi mi?

STK'ların katlanması

Son yirmi yılda başka yerlerde olduğu gibi Arap dünyasında da toplumsal ilişkilerin pıtrak gibi çoğaldığı inkâr edilemez. Son derece kaba tahmine dayanan ve hep düşük sayı bildiren istatistikler, Cezayir'de; tescilli 55.000, Mısır'da 15.000, Fas'ta 18.000 ve bütün Arap dünyasında muhtemelen 100.000'in üs-

tünde sivil toplum kuruluşu olduğunu bildiriyor. Bu sayılar ülkeye göre değişerek son yirmi yılda 5 ila 10'a katlanmıştır.

Bu STK'ların yarısı kendi devletlerinden yardım almaktadır; ya yıllık katkılar şeklinde ya projelerin finansmanı olarak ya da kamu sektörünün çalışanlarından ve binalarından yararlanarak (Arap ülkelerindeki vaka analizlerinin beşte biri). Bu yardımlar toplam kaynaklarına oranla asla küçümsenecek miktarda değildir ve sosyal hizmet (ailelere yardım, eğitim, sağlık) sunan ve kentte ve kırda "kalkınma projeleri" yürüten bazı büyük STK'ların harcamalarının yarısını oluşturur.

STK'ların büyük çoğunluğu (istatistiğe konu olanların neredeyse hepsi) yerel kaynaklı (yani yurtdışından gelmeyen) "özel" yardım da almaktadır. Bu yardımlar eğitim, sağlık ve diğer sosyal hizmetler alanında çalışan veya öyle varsayılan en büyük kuruluşlar için önemli seviyelere ulaşmaktadır. Yardımlar (Fas'ta camilerin mülkiyetinde olan) vakıflardan, İslami ekonomik kuruluşlar ağından (İslami bankalar dahil) ve aslında devlet-iş dünyası ağının İslami kanadının trilyonerler olan "hayırseverler"den gelmektedir. Desteğin bir kısmı da, İslamla bağlantılı kuruluşların imtiyaz sahibi olduğu yegâne yer olan Basra Körfezi'nden akmaktadır.

Üçüncü finansman kaynağı ise STK'ların üçte birinin özellikle eğitim ve sağlıkta faaliyet gösterenlerin yararlandığı hizmet satışıdır. Her ne kadar kendilerini "hayır kurumları" olarak gösterseler de birçok STK gerçekte tamamen ticari faaliyet de yürütmektedir. Burada da İslami damgayı taşıyan çeşitli siyasi ve ideolojik faaliyetin birbirine karıştırılması söz konusudur.

Ve son olarak, yabancı hükümetlerden (ya da kurumlardan) veya uluslararası organizasyonlarla ilişkili kurumlardan (özellikle Dünya Bankası, UNDP ve BM Kalkınma Programı ve Avrupa Kalkınma Yardım'ları) gelen dış yardım var. Bunların kaydı da diğer finansman kaynaklarından daha iyi tutulmaz. STK'ların üçte biri bu yardımlardan faydalanır. Arap ülkele-

rinde devlet yetkililerinin kontrolü kılı kırk yarar şekildedir ve ilkesel olarak, hemen her yerde yabancı yardımların kabulünden önce onay gereklidir. Ancak –en azından Mısır için– asıl bağışta bulunan Mısır'la "özel" bir anlaşması olan USAID'dir ve yardımlarının çoğu hem resmî otoritelerin(devlet sübvansiyonundan da yararlanırlar) hem de İslami akımın (çoğunun bu akımlarla göbek bağı vardır) sıcak baktığı hizmetleri ve kalkınma projelerini üreten bir grup orta büyüklükte STK'ya gitmektedir. Avrupa ülkelerinden (özellikle Hollanda'dan) bağış sahiplerinin de Kuzey Afrika, Lübnan ve Filistin'de etkin olduğu gözlenmektedir.

Şeffaflık ve hesap verilebilirlik kesinlikle STK'ların finansman yollarının tipik bir özelliği değildir. Genellikle söylendiğinin aksine, onlar –en azından bütçeleri yayımlanan ve ulaşılabilir olan– kamu sektörü kurumlarına ve onların faaliyetlerine göre çok daha ulaşılmaz bir kurumlar ve faaliyetler bütünüdür.

Yukarıda bahsedilen ülkelerin her birinde STK'lar, –Lübnan ve Filistin'de tam anlamıyla olmasa da– devletin yakın takibi altındadır. Kurum oluşturmanın serbest olmasını, devletin –kanunda ifade edilmiş ve yargının kontrol ettiği sebepler hariç– karışma hakkı (yasaklamaya kadar gidebilir) olmaması gerektiğini söyleyen demokrasi prensibi, Arap dünyasında geçerli değildir. Aksine genel kural had safhada bir onay ilkesidir.

STK ağları çok faklı alanlarda çalışır ama faaliyet alanlarını beş ana kategoride sınıflandırmak zor değildir.

İlk kategori normalde devletin uzmanlığında olan alanlara (eğitim, sağlık, sosyal hizmetler) yönelik bir dizi müdahaledir. Kuruluşlara ayrılan fonların büyük kısmı (toplam fonların üçte ikisinden fazlası) buraya akar. Bir bütün olarak Arap dünyasında yürütülen araştırmalar toplumsal yaşamın bu "üçüncü sektör"ünün sağladığı sosyal hizmetlerin önemi hakkında bir fikir verir. Listede başı ilkokuldan üniversiteye eğitim ve muhtelif mesleki eğitimler çekmektedir. Onların hemen ardından

da sağlık, çocuklar, aile planlaması ve diğer benzer sosyal hizmetlerle alakalı faaliyetler gelir.

Kamu yardımları ve dış bağışlar bu alanda eğitim ve sağlıktan daha sık görülür. Bunun sebebi bu programların genellikle –sadece destek bulmak için olsa dahi– "yoksullukla savaş" vazeden güncel modaların ortaya koyduğu ilkelere göre hazırlanmasıdır. İslami hareketlerin desteği –ve çoğunlukla kontrolü– de aynı derecede aşikârdır: Aslında bunu saklamaz hatta ilan ederler.

İkinci kategoride, kayıtlı kuruluşların yaklaşık %15'ini oluşturan ve özel kalkınma projeleriyle ilgilenen STK'ların faaliyetleri vardır. Bunların yarısı şehirlerdeki projeleri (küçük ölçekli zanaatkâr işleri, kooperatifler ve mesleki eğitim), diğer yarısı da köylerdeki projeleri destekler. Burada da kamunun ve yabancı ülkelerin yardımları belirleyiciyken, İslami hareketlerinki marjinal kalmış görünmektedir.

Üçüncü bir kategori de halkın haklarını –hem genel olarak insan haklarını, hem de özel olarak işçi haklarını veya kadın hak ve taleplerini– savunan kuruluşları içermektedir.

Dördüncü kategori genellikle uluslararası "camiada" söylenen adıyla –kültürel ve siyasi– azınlıkların haklarını korumakla ilgilenir; gerçi bu topluluklar ve onlara ait kuruluşlar –haklı olarak– bir bütün olarak ulusal toplumun parçaları olduklarını düşündüklerinden bu terimi reddeder. Fas'ta birleşerek amazigh (Berberi) kültürünü desteklemek için oluşturulan sayısız yerel kuruluş için de durum budur. Kiliseler –diğerlerine nazaran özellikle Kıpti kilisesi– de aynı şeyi yapıyor, cemaatleriyle bağlarını kuvvetlendirmek için birçok kurum inşa ediyorlar.

Beşinci kategori "işadamı birliklerinden" oluşuyor ve bu son zamanlarda Arap dünyasında başarıyla yayılan yeni bir tür. Son derece güçlü örgütlenmeler.

Bu tür birliklerin lehindeki ve aleyhindeki argümanlar Arap ülkelerinde de başka yerlerde olduğu kadar iyi bilinmekte ve

dile getirilmektedir. Argümanların çoğu o kadar genel ifadelerdir ki, bu faaliyetlerin yeni bir soluk getirip getiremeyeceği, günümüz Arap toplumunun somut konjonktüründe sınırları, kullandıkları siyasi güçler, otokratik devletin serbestlik hudutları ve bu hudutları aşmak için ne önerdikleri gibi tartışmalarda faydalı olmazlar. Ayrıca kurumların son derece heterojen olduğu gerçeğini de hesaba katmamız gerek.

Cemaatçi hareketin karakteristik özellikleri

Burada, okuduğumuz tüm çalışmalardan ve dinlediğimiz tüm tartışmalardan çıkan bazı sonuçları paylaşmanın yeri geldi.

Birincisi, ekoloji meselesi Arap dünyasında yerini alamadı. Hiçbir Arap ülkesinde adını anmaya değecek tek bir çevreci harekete dahi rastlamadık. Sadece birkaç örgüt var, fakat bunlar daha ziyade ciddi faaliyeti bir olmayan klikler. Dış desteğin yönlendirmesi ve birkaç kişinin hâkimiyeti altındalar.

İkincisi, feminizm Arap toplumlarının muzdarip olduğu trajik tehlikeye karşılık verecek denli kuvvetli bir güç haline gelemedi. Burada kelimenin tam anlamıyla kadın hareketi (yani mevcut durumu dönüştürmeyi hedefleyen hareketler) ile "kadınların kalkınmada rol almasını" karıştırmamak gerekir. Mevcut durumun savunucuları gerçekte hiçbir şey ifade etmeyen istatistikler öne sürmekteler. Aslında eğitim ve sağlığı destekleyen faaliyetlerden kadınlar da erkekler kadar faydalanıyor.

İslami akımların bu alanlara müdahalesi ancak sorunu şiddetlendirmeye yaramıştır. Bu konuda Mısır'da (Azza Halil tarafından) yürütülen çalışmalar, stratejilerinin, bir hak değil de lütuf gibi sağlanan maddi koşullarda; ufak bir gelişme karşılığında, kadınların kanun karşısındaki acizliğini var olduğu haliyle pekiştirmeyi hedeflediğini göstermektedir.

Üçüncüsü, genellikle bu kurumların faaliyetlerinin hedef kitlesi olarak, daha önce baskın olan yaşam biçiminin ve sosyal hayatın aktörlerinin –devlet, siyasi partiler, sendikalar– görmezden geldiği kesimler gösterilmektedir. Arap toplumlarının bugün elli yıl öncekinden çok farklı olduğuna hiç şüphe yok. Toplumsal kriz –yani kapitalizmin yayılmasıyla ortaya çıkıp günümüzde liberalizmle birlikte şiddetlenen küresel kutuplaşmaya paralel oluşan iç kutuplaşma– kentli nüfusun üçte biri ile yarısı arasındaki bir kitleyi entegre etti, ama ancak "kayıt dışı" ekonomiye! Ve bu sürece, her ne kadar "modernleşmiş" de olsa, –Dünya Bankası'nın kriterlerini kullanacak olursak– kentli Arap nüfusun üçte birini etki altına almış olan yoksulluk eşlik etti. Bu modern kentli yoksulluk, kırdaki nüfusun daha da büyük kısmını etkileyen sözde "geleneksel" kır yoksulluğuna (aslında o da geleneksel değildir ve özellikle liberal haldeki kapitalist modernleşmenin sonucudur) eklendi.

Dolayısıyla soru şu: Marjinalleşmiş kesimleri tekrar massetmeyi hedefleyen bir sosyal ve siyasi politika olacak mı, yoksa mevcut durum, kabul edilerek düzeltilebilir veya idare edilebilir mi? Egemen söylem sadece ikinci seçeneğin "gerçekçi" olduğuna inanmamızı istiyor.

Bu söylem aynı zamanda somut olgularla ilgili gözlemlerinden önemli pratik sonuçlar çıkarttığı iddiasında. Belli başlı çalışma alanlarında gelişmiş ve genellikle bir noktada yoğunlaşmış (fabrikalar, idari hizmetler, zanaatlar, kooperatifler) olan "geleneksel" toplumsal mücadele biçimleri, nüfusun en iyi ihtimalle yarısına ulaşamıyorlar. Dolayısıyla, deniyor, etkinliklerini ve güvenilirliklerini kaybetmişlerdir. Bu doğru ama kısmen. Diğer yandan, yeni sosyal yapıların faaliyetlerini örgütlerken resmin merkezine insanların yaşadığı yeri –mahalleyi– koyduğu söyleniyor. Bu da büsbütün hatalı değil.

Ne var ki, bu egemen "kayıt dışı" muhitlerde gerçekte olup bitenler eleştirilebilir. Çoğu kuruluşun faaliyetinin bu muhit-

leri hedeflediği doğrudur. Ama araştırmalar gösteriyor ki, hedef kitlenin projelere aktif katılımı pek gözetilmemiş. Mısır ve diğer ülkelerde yürütülen araştırmaların yarısında sorumlular katılım sağlamayı denemediklerini ifade ediyor, diğer yarısındakiler ise kitleyle "ilişki kurmayı" çok zor buluyorlar (hemen hiçbir durumda etkin katılım sağlanmamış). Bu durum için ileri sürülen sebepler çok banal: hedefkitle cahil, kendileri için neyin iyi olduğunu bilmiyorlar, vb. Bu muhitlerde gerçekleşen "kendiliğinden hareketlerin" neden bu kuruluşların dışında geliştiğini ve –haklı biçimde– "illegal" olarak nitelendirildiğini buradan anlayabiliriz.

"Halka gitme" söylemi, söylem olmaktan öteye geçemiyor. Dolayısıyla hedef kitlenin "müşteri" gibi davranması ve bunun da yetkililerin kayırmacı yaklaşımlarının pekiştirilmesi şaşırtıcı değil. Böylesi yaklaşımlar da işin içindeki insanların "depolitizasyonunu" ve siyasete düşmanlığını (kuruluşlar arası ilişkilerde veya kuruluşlarla devletin arasındaki ilişkilerde görüldüğü gibi) artırıyor. Sadece siyasal İslamın devraldığı otoriter siyasi geleneği yeniden üretmeye yarıyorlar.

Dördüncüsü, araştırma konusu olan faaliyetlerin çoğu (ele alınan beş çeşit müdahale) devletten bağımsız değildir. Yani "kuruluşlar dünyası" büyük ölçüde göz boyamadan ibaret. Bunun tek istisnası insan haklarını, sosyal hakları ve kadın haklarını geliştirmeye çabalayan örgütlerdir.

Çalışmalar gösteriyor ki, sivil toplumu oluşturan çoğu kuruluş devletten şikâyetçi değil. Yaklaşık %70'i onun "liberalizminden", yani desteğinden hoşnut. Faaliyetlerinin bir parçasını oluşturduğu genel politikalar hakkında yargıya varmaktan, hatta bu konuda bilgi sahibi olmaktan imtina ediyorlar. Ne ekonomik liberalizme ne de ona altyapı sağlayan küreselleşmeye eleştirel yaklaşıyorlar. Çok sayıdaki kuruluş ve devlet arasındaki işbirliği sadece mali yardımı değil, –ilgili konuda uzmanlaşmış devlet kuruluşlarıyla birlikte geliştirilen– faaliyet

planlamasını da içerir. Bu özerklik kaybı hiç de sorun olarak görülmemektedir; bu ya ilgili kuruluş yöneticilerindeki fikir yoksunluğundan ya da belki özerklik mefhumunun en başından beri mevcut olmamasından kaynaklanıyor.

Son olarak da, otoritelerin yönelttiği, STK'ların emperyalizmin Truva atı olduğu yönünde -en hafif tabirle- tuhaf bir suçlama var. Zira Truva Atı aslında otoriter Memluk devletinin ta kendisidir. Siyasal İslamın sivil toplum organlarına aynı yakıştırmayı layık gören söylemi de (yani onların Batı'nın "öncü kolu" olduğu) de eşit derecede gariptir; zira pratikte İslamcılar küresel emperyalizmi kabul ederler. Bu tarz stratejilere karşı çıkanlar -sivil toplum içindeki direniş ve mücadele örgütleri- ise devlet, siyasal İslam ve yabancı kurumlar tarafından eleştiriliyor.

Sonuçlar ve alternatifler

Arap sivil toplumu da, başka yerlerde olduğu gibi, bölgedeki devletin ve politik toplumun bir yansımasıdır. ("Kötü" olduğu hükme bağlanmış) devleti ve siyasi partileri, sivil toplum denen ve egemen söylemce kendisine atfedilen tüm nitelikleri haiz olduğu varsayılan şeyin karşısına koymak son derece naif bir hareket olur.

Genel olarak bakıldığında sivil toplumun eylemleri kamu hizmetlerinden ne daha etkilidir ne de daha iyi yönetilmektedir. Tek tek örnekleri incelersek, şurada veya burada, "bağışlarla" (özellikle Dünya Bankası'nın) işleyen kurumların yürüttüğü "projelerin" kötü tasarlandığını ve yerel koşullara uygun olmadığını görürüz. Gerçek anlamda sorun da çözmezler. Başarısızlıklar sayılamayacak kadar çoktur. Bu projelerle devlet faaliyetleri arasında yapılacak bir karşılaştırma, haklarındaki tüm eleştirilere rağmen, devletinkiler lehine sonuçlanacaktır.

Bu faaliyetlerin çoğunu etkileyen söylemin kriterleriyle bakıldığında dahi, ulaşılan sonuçlar orta şekerdir. "Yoksulluk" artmakta. Bu politikalardan faydalanan "hedef kitle" toplam nüfusa oranla hâlâ çok küçük bir azınlık. "Yetki devrine" gelince; bu sadece onun adına hayal kuranların kafalarında var olan bir şey.

Yani tüm bu faaliyetler devletin yürüttüğü faaliyetlerden daha "etkili" değil, ne de daha az maliyetli. Her şeyden önce şeffaf ve kontrole açık değiller, kamu sektörü kadar bile. Ve son olarak da, daha verimli bir şekilde yönetilmiyorlar ve daha demokratik değiller.

Durum böyleyse bunun sebebi bu faaliyetlerin temelinde yatan stratejilerin yine devlet stratejileri olmasıdır. Kısaca bunlar hem dünya çapında hem de yerel düzeyde egemen olan sermaye stratejileridir. Hiçbir şekilde işin içindeki insanların sorunlarını çözemezler.

Yukarıda anlatılanlar sadece bir bütün olarak sivil toplumun (ve devletin), (hatalı) konsensüs prensibine dayanır ve dolayısıyla egemen liberalizmle uyum içindeki faaliyetleri için geçerlidir. Buna karşı, partilerin, sendikaların, profesyonel kuruluşların demokrasi, insan hakları, işçi hakları ve kadın hakları için mücadele eden örgütlerin içinde ve dışında veya onlarla birlikte yürütülen siyasi ve toplumsal faaliyetler muhtemel alternatiflere giden yolu açacaktır. Siyasi ve sivil toplumun toplumsal ilişkileri dönüştürme mücadelesi veren bu yaratıcı veçhesi başka bir gelecek –daha adil, eşitlikçi ve de bireylere, halklara ve uluslara daha fazla özgürlük veren bir gelecek– için temel oluşturabilir ancak.

Şu an itibarıyla, siyasi ve toplumsal mücadeleler parçalanmıştır. Popülist milliyetçilik ve gerçekte var olan sosyalizmin erozyonu ve sonunda çöküşüyle oluşan ideolojik boşluk bu mücadeleleri –şu anki gelişmişlik düzeylerinde– ciddi bir alternatif öngörüsünden mahrum bırakmıştır. Egemen söylem,

insanları, bu tür mücadeleleri bırakıp "günü kurtarmak"la yetinmeye itmektedir. Postmodernizm bu teslimiyet ideolojisinin daha "alimane" bir versiyonundan ibarettir ve aydınların ağzında "iyi yönetişim"le ifade edilir.

Yegâne alternatif etkili mücadelelere dayandırılmalıdır. Ancak, teorik düşünceler halk nezdindeki tartışmanın yerini tutamaz. Her ikisi de eşit derecede vazgeçilmezdir ama ancak bir arada etkili olabilirler. Bu diyalektiğin hedefi olan "toplumsal mücadeleyi (sınıf mücadelesini) yeniden oluşturma", grupların; ileriye doğru hamle yapma, maddi ve ahlaki koşullarını geliştirecek safhalarıyla hedefleri saptama anlamında bizzat belirledikleri hakiki ortak çıkarlar çerçevesinde bir araya gelme demektir. Mücadeleler bu hedef gözetilerek sürdürülmelidir. Yollarında ilerlerken, böylesi mücadeleler gerekli demokratik davranışı teşvik eder ve halkın deneyimlerinde zaten gömülü bulunan yeni yönelimlerin gelişimini sağlar.

Fransızcadan Çeviren:
Uğur Günsür

POST-EMPERYALİST İMPARATORLUK MU, EMPERYALİZMİN YENİLENMİŞ YAYILMASI MI?

Michael Hardt ve Antonio Negri mevcut global sistemi "imparatorluk" olarak adlandırmayı tercih ediyorlar. O terimi seçerken temel kurucu özelliklerini, "emperyalizm"i tanımlayanlardan ayırabilmeyi hedefliyorlar. Bu tanımda emperyalizm, dar politik boyutuna yani bir devletin biçimsel iktidarını kendi sınırlarının dışına doğru genişletmesine indirgenmiş; böylelikle de emperyalizm, sömürgecilikle karıştırılmıştır. Demek ki artık ne sömürgecilik var ne de emperyalizm. Bu kof önerme, Avrupa devletlerinden farklı olarak ABD'nin asla kendi çıkarı için bir sömürge yaratmaya girişmediği ve dolayısıyla hiç "emperyalist" olmadığı (bugün de dün olduğundan fazla değil, Bush'un hatırlattığı gibi) yönündeki yaygın Amerikan ideolojik söyleminin eline oynuyor. Tarihsel materyalizm geleneği sermaye –özellikle de baskın kısmı– birikiminin koşullarını ortaya çıkarmaya odaklanan çok farklı bir modern dünya analizi önermektedir. Global seviyeye yükseltilirse bu analiz zenginlik ve iktidarın kutuplaşmasını doğuran mekanizmaları keşfetmeyi ve emperyalizmin ekonomi politiğini kurmayı mümkün kılar.

Hardt ve Negri bu çerçevede yapılmış tüm analizleri ısrarla görmezden geliyor. Sadece Marksistlerinkini değil diğer ekonomi politik ekollerininkini de. Onun yerine Maurice Duverger legalizmini veya Anglosakson vulgar siyaset bilimini kabul ediyorlar. Böylelikle "emperyalizm", zaman ve mekân sınırlarını aşarak, Roma, Osmanlı, sömürgelerdeki İngiltere ve Fransa, Avusturya-Macaristan, Rus ve Sovyet gibi muhtelif "imparatorluk"ların ortak özelliği haline geliyor. Tüm bu imparatorlukların kaçınılmaz çöküşü "benzer sebeplere" dayandırılıyor. Bu ciddi bir tarih okumasından ziyade yüzeysel gazeteciliğe çok daha yakın bir konum. Ve yine günün modasını besliyorlar ("Berlin Duvarı'nın yıkılması"ndan sonra...).

Kapitalizmin ve dünya sisteminin son yirmi yıldaki evriminin her alanda nitel dönüşümler içerdiğine şüphe yoktur. Ama "bilimsel ve teknolojik" devrimin, kendiliğinden, bugüne kadar "ulusal çıkarların" savunulmasına yönelik olanı "aşacak" ekonomik ve politik dünya yönetim biçimleri doğuracağını ve dahası bu evrimin "pozitif" olacağını ileri süren egemen söylemin altına imza atmak başka bir şeydir. Bu akıl yürütme ciddi basitleştirmeler temelinde ilerlemektedir. Sermayenin egemen kesimleri hakikaten ulus ötesi dünya kapitalizmi mekânında faaliyet gösterirler; ama bu kesimlerin kontrolü hâlâ son derece "ulusal" (yani ABD veya Büyük Britanya veya Almanya'da -ama henüz bu seviyede varlığı gerçekleşmemiş olan Avrupa'da değil- konuşlanmış) finans gruplarının elindedir. Dahası, sistemin ekonomik yeniden üretimi, dün olduğu gibi bugün de, farklı varyantlarını düzenleyen paralel "politika" uygulamaları olmadan düşünülemez. "Devletsiz" bir kapitalist ekonomi, liberalizmin ideolojik ve kof gevezelikleri dışında hiçbir yerde yaşamamaktadır. Henüz bir ulus ötesi "dünya" devleti de doğmuş değil. Globalizmin egemen söylemince üstü örtülen asıl mesele, merkez kapitalizminin egemen kesimlerinin global birikim mantığı ile ("oligopoller") sistemin "politikasına" hükmedenler arasındaki çelişkidir.

Yani Hardt ve Negri'nin kulağa hoş gelen "imparatorluk" terimiyle pazarlanan sistemi, egemen söylemin sunduğu naif globalizasyon görüşünden yola çıkmaktadır. Bu görüşte, ulus ötesileşme artık emperyalizmi yıkmış, yerine merkezin hiçbir yerde ve her yerde olduğu bir sistemi koymuştur. Emperyalist ilişkiyi tanımlayan merkez-periferi karşıtlığı artık "aşılmıştır." Hardt ve Negri burada "Üçüncü Dünya" içinde "varlıklı" bir "birinci dünya" ve birinci dünyada da yoksul bir "Üçüncü Dünya" var olduğuna göre, birinci ve Üçüncü Dünya karşıtlığı kurmanın anlamsız olduğu yönündeki amiyane söylemi benimsiyorlar. Şüphesiz Hindistan'da fakirler ve zenginler vardır, tıpkı ABD'de olduğu gibi, zira hâlâ dünya kapitalizmine enteg-

re olmuş sınıflı toplumlarda yaşamaktayız. Peki, bu Hindistan ve ABD'nin sosyal formasyonlarının aynı olduğu anlamına mı gelir? Bazılarının dünyayı şekillendirmedeki aktif rolü ile tek yapabileceği global sistemin gerekliliklerine "ayak uydurmak" olan diğerlerinin pasif rolü arasındaki fark anlamsız mıdır? Gerçekte bu farklılık hiç olmadığı kadar önemlidir bugün. Yakın tarihin ilk safhasında (1945-1980) emperyalist ülkelerle tahakküm altındakiler arasındaki iktidar ilişkileri, perifelerin "kalkınmasını" gündeme alarak, bunların dünyanın dönüşümünde aktif birer katılımcı olmalarına kapı aralar şekildeydi. Bugün bu ilişkiler büyük ölçüde egemen sermayenin lehine değişmiştir. Kalkınma söylemi piyasadan çekilerek yerini "uyum" söylemine bırakmıştır. Başka bir deyişle, bugünkü dünya sistemi ("imparatorluk") selefinden daha az değil; daha fazla emperyalisttir.

Egemen sermaye temsilcilerinin yazdıklarına bir göz atsalardı, Hardt ve Negri de bunun farkına varabilirdi. Ne kadar şaşırtıcı görünse de, anlaşılan böyle bir şey yapmamışlar. Ancak ABD egemenlerinin tüm önde gelen kesimleri (Demokratlar ve Cumhuriyetçiler) diğer halkların zararına da olsa, müsrif hayat tarzlarını sürdürebilmek için gezegenin doğal kaynaklarına nüfuzu tekellerine alma gayelerini, başka bir büyük veya orta ölçekli gücün Washington'un emirlerine direnç gösterecek bir rakip haline gelmesini önleme hedeflerini ve bu hedeflere gezegeni askerî olarak kontrol altına alarak ulaşma planlarını hiç saklamıyorlar.

Hardt ve Negri, "milliyetçilik" ve "komünizm" kati olarak yenildiğine göre, globalleşmiş liberalizmin dönüşünün nesnel gelişmeyi oluşturduğunu ileri süren güncel söylemi kabulleniyorlar. Sistemin –eğer varsa– "eksiklikleri" onunla mücadele ederek değil; ancak kendi mantığı içinde düzeltilebilir. İşte bunun için Negri'nin Atlantikçi Avrupa saflarına katılma ve onun Washington'a kölelik eden ultra-liberal anayasa projesini

destekleme çağrısında bulunma nedenlerini saptamak kolaydır. Ama "milliyetçilik" ve "komünizm"in gerçek tarihi, liberal propagandanın bu konuda söylediklerinden çok uzaktır. Batılı sosyal demokrasilerin refah devletinde, reel sosyalizm ülkelerinde, Üçüncü Dünya'daki radikal ulusal-halkçı deneyiminde; otuz yıl boyunca milliyetçilik ve komünizmden ilham alan toplumsal dönüşümler, sermayeyi kendi egemenlik mantığından kaynaklanan sosyal taleplere uymaya zorladı ve emperyalizmin ihtirasına dizgin vurdu. Bu dönüşümler muazzamdı ve eldeki projelerin yeterince radikal olmamasından kaynaklı sınırlara rağmen, büyük oranda olumlu idi. Çağdaş tarihin bir önceki safhasındaki bu projelerin erozyona uğraması ve sonra da çökmesi sayesinde liberalizmin (geçici olarak) geri dönmesi bir "ileri adım" değil çıkmaz sokaktır.

Günümüz dünyası hakkında gerçek soruları formüle etmek ancak Hardt ve Negri'nin liberal söyleminden vazgeçmekle mümkün olur. Bu konularda aralarında Hardt ve Negri'nin görmezden geldiği, yeni bir tarihsel materyalizm dahil, muhtelif perspektiften, ciddi ve elbette farklı tezler üretilmiştir. Ben burada bu konuda öne sürdüğüm tezleri kaba hatlarıyla hatırlatmakla yetineceğim. Geçmişte emperyalizm, (birden fazla) emperyalist güçler arasındaki sürekli çatışma olarak zuhur etmekteydi. Oligopolcü sermayenin giderek merkezîleşmesi bugün üçlü'nün (ABD, Avrupa ve Japonya) "kolektif emperyalizm"ini doğurdu. Bu anlamda sermayenin egemen kesimlerinin ortak çıkarı, kârlarının bu yeni emperyalist sistemle idare edilmesinde yatıyor. Ama sistemin birleşik siyasi yönetimi de devletlerin çoğulluğuyla çatışıyor. Üçlü içindeki çelişkiler, egemen oligopolcü sermayeler arasındaki çıkar farklılıklarıyla değil; devletlerin temsil ettiği çıkarlar arasındaki farklılıklarla ilişkilidir. Bu çelişkiyi veciz şekilde dile getirmiştim: Ekonomi, emperyalist sistemin taraflarını birleştirir, politika işin içindeki ulusları böler.

Çokluk: Demokrasiyi kurmak mı yoksa sermayenin hegemonyasını yeniden üretmek mi?

Kapitalizme özgü liberal ideoloji bireyi en öne koyar. Aydınlanma dönemindeki tarihsel oluşumu esnasında söz konusu bireyin, eğitimli ve mülk sahibi bir adam, yani Akıl'ı rahatça kullanabilen bir burjuva olarak belirmesinin bir önemi yoktur. Bu yok edilemez bir özgürleştirici derlemeydi. Kapitalizmi aşan bir hareket olarak sosyalizm de geçmişe dönüş, bireyin olumsuzlanması olarak düşünülemez. Kapitalizmin etrafına ördüğü dar sınırlar içinde dahi burjuva demokrasisi eksik olmakla birlikte "biçimsel" değil oldukça gerçektir. Sosyalizm ya demokrat olacak ya da olmayacak. Ama bu cümleye hemen olmazsa olmaz tamamlayıcısını ekleyeyim: Artık kapitalizmi sorgulamadan demokratik gelişme yaşanmayacak. Demokrasi ve sosyal ilerleme ayrılmaz şeylerdir. Geçmişteki reel sosyalizmler kesinlikle bu gerekliliğe önem vermedi ve demokrasi olmadan da ya da kapitalizmdeki kadar az demokrasiyle de ilerleme sağlayabileceklerini düşündüler. Ama şunu da eklemek gerek, bugün demokrasi havarisi kesilenler daha talepkâr değiller ve (bırakın kapitalizmin prensiplerini sorgulamayı) gözle görülür bir sosyal ilerleme olmadan da demokrasinin mümkün olabileceğini düşünüyorlar. Hardt ve Negri, bu liberal demokrasi kategorisini geride mi bırakmış durumdalar?

Liberal ideolojinin bireyci temeli son tahlilde bireyi tarihin nesnesi olarak kabul eder. Bu önerme ne daha (Aydınlanma'nın tanımladığına göre bireyin farkında olmayan) önceki sistemler için geçerlidir ne de önceki sınıflar; yani tarihin bu kısmındaki gerçek özneler arasındaki çatışmaya dayalı bir sistem olan kapitalizmin tarihi için... Ama birey gelecekte, ileri bir sosyalizmde tarihin öznesi olabilecektir.

Hardt ve Negri bu tarihî dönüm noktasına ulaştığımızı, sınıfların (milletler ve halklarla birlikte) artık tarihin öznesi

olmaktan çıktığını düşünüyor. Artık birey olmuştur bu özne (ya da olma yolundadır). Bu dönüm noktası onların "çokluk" dedikleri, "üretken ve yaratıcı öznelliklerin bütünlüğüyle" tanımlanan oluşuma yol açar.

Peki, bu dönüm noktası nasıl, niçin çıktı ortaya? Hardt ve Negri'nin metni bu meselelerde oldukça muğlak. "Bilişsel kapitalizm"den, "gayrimaddi üretim"den, yeni "ağ" toplumundan ve "sınırsızlaşma"dan söz ediyorlar. Foucault'nun disiplin toplumundan denetim toplumuna geçişle ilgili önermelerine atıfta bulunuyorlar. Son otuz yılda söylenmiş iyi ya da kötü, bakış açısına göre basmakalıp dolayısıyla münakaşa götürmez ya da tartışmaya açık her şey geleceğe hazırlık olsun diye bir kaba, karman çorman boca edilmiş. Moda görüşlerin bir derlemesi hemencecik ikna etmez insanı. Manuel Castells'in "ağlaşmış toplum" ile ilgili tezleriyle, Jeremy Rifkin, Robert B. Reich ve diğer Amerikalı yorumcuların fikirleriyle benzerlik o düzeyde ki, şu soruyu sormadan edemiyor insan: Tüm bu fikir bulamacında yeni ve önemli olan ne var?

Öyleyse ben bu "çokluk"un icadı ile ilgili farklı bir hipotez sunacağım. Şu an XX. yüzyılı biçimlendiren güçlü sosyal ve politik hareketler (işçi hareketleri, ulusal kurtuluş hareketleri, sosyalist hareketler) açısından bir yenilgi momentindeyiz. Her yenilginin içerdiği perspektif kaybı geçici bir kargaşaya ve bunun yanında, hem bu kargaşayı meşrulaştıran hem de kendisinin (istemese bile) üstelik kelimenin olumlu anlamıyla "dünyayı dönüştürmek" için "etkili" bir araç olduğu inancını doğuran para-teorik önermeler bolluğuna yol açar. Hem tutarlı hem de etkili yeni formülasyonlar geçmişin "yeniden kurulmasını" önererek değil; ancak onunla araya mesafe koyarak ve tüm boyutlarıyla sosyal evrimin ürettiği yeni gerçekleri etkin şekilde entegre ederek yavaş yavaş somutlaştırılabilir.

Hardt ve Negri'nin "çokluk" söylemlerinden türettikleri önermeler, daha formülasyonlarında düştükleri çıkmazı ele ve-

riyor. İlk önerme, tarihte ilk defa global ölçekte somut bir ihtimal olmanın eşiğine geldiği öne sürülen demokrasiyle ilgili. Dahası, çokluk, demokrasinin "kurucu" gücü olarak tanımlanıyor. Bu fevkalade naif bir önermedir. Gerçekten bu yönde mi ilerlemekteyiz? Sadece liberal iktidarları (özellikle de Washington'u) tatmin eden birkaç yüzeysel görünümün (şurada burada bir-iki seçim) dışında –hem gereklilik hem de ihtimal olarak– demokrasi krizdedir. Meşruiyetini dinî ve etnik köktenciliklere (eski Yugoslavya'daki etnokratik rejimleri demokratik bir ilerleme olarak görmüyorum hiç!) kaptırma tehdidiyle karşı karşıyadır. (Diyelim Rus otokrasisinin hizmetindeki) bir suç çetesinin iktidarını devirip yerine (CIA tarafından finanse edilen) bir diğerini yerleştiren seçimler demokraside bir ilerleme mi teşkil eder, yoksa maniple edilmiş bir güldürüyü mü? ABD'deki temel demokratik hakları törpüleyen saldırıların altında gezegeni kontrol etmeye yönelik emperyalist projenin hayata geçirilmesi yatmıyor mu? Avrupa'da, sağ ve soldaki önemli siyasi güçlerin üzerinde anlaştığı liberal konsensüs seçim süreçlerinin meşruiyetini ortadan kaldırmakta değil midir? Hardt ve Negri tüm bu meselelerde sessizliği yeğliyor.

İkinci önerme, "çokluğun çeşitliliği" ile ilgilidir. Ancak ne çokluğun (çeşitli) unsurlarını tanımlayan biçimler ve içerikler açıklanmıştır ne de bu çeşitliliği üreten veya azaltan güçler. Dolayısıyla önemli çelişkiler Hardt ve Negri'nin tüm metinleri boyunca yayılmıştır. Örneğin bugünkü globalleşme onlara göre merkezlerle periferiler arasındaki "farklılıkları" azaltmaktadır (aksi takdirde bu globalleşme de emperyalist olurdu). Gerçek dünya ise tam tersine, "farklılıkları" vurgulayıp dünya çapında bir *apartheid* [ayrımcılık] kurma yönünde ilerlemekte. Hardt ve Negri'nin andığı sistemin yerel unsurlarında (aslında sadece Kuzey Amerika ve Avrupa toplumlarında) görülen çeşitliliğin bizzat kendisi "çok yönlü" bir yapıdadır: (Bazen ABD'de görüldüğü gibi) etnik ve para-etnik "cemaatler" var. Çeşitli din ve dil

bölgeleri var. Ve bir de, herhalde sınıflar var, sosyal gerçekliklerin dönüşümü temelinde yeniden tanımlansa iyi olacak olan. Tüm bu çeşitlilikleri art arda sıralamakla pek bir şey söylenmiş olunmuyor. Sosyal sistemlerin üretiminde, yeniden üretiminde ve dönüşümünde birbirleriyle nasıl eklemleniyorlar? Tüm bu temel soruları benim "politik kültürler" dediğim şeyi kavramlaştırmadan cevaplamak imkânsızdır. Bu alanda da ciddi ve olumlu katkılar mevcuttur. Şüphesiz tartışmaya açıktırlar ama görmezden gelinemezler. Hardt ve Negri bu noktada tezlerinin lehine vurgulanabilecek hiçbir katkıda bulunmuyorlar.

Bireyi tarihin öznesi, çokluğu da demokratik projesinin kurucu gücü olarak kabul eden bu geri dönüş "idealist" bir icattır. Gerçek sosyal ilişkilerde bir dönüşüm olmaksızın fikirler dünyasında bir geri gidişin yaşandığını varsayar. Fikirlerin gerçekliğin edilgen birer yansıması olduklarını ileri sürüyor değilim, "misallerin" otonomisini kabule dayanan aksi yönde bir bakış açısını geliştirmiş durumdayım zaten. Fikirler, zamanının ilerisinde olabilir. Buradaki mesele bu genel önermeyle alakalı değildir. Asıl önemli olan bugün pek revaçta olan (Hardt ve Negri'ninkiler dahil) postmodernist fikirler; onlar zamanının ilerisindeler mi? Yoksa bu anın, hâlâ aşılamamış yenilgi anının gerçekliğinin naif, karmakarışık ve çelişkili birer yansıması mıdırlar? Bu koşullarda "çokluk", kesin olmayan, farklı ve kopuk "çeşitliliklerin" kurucu gerçekliği halini alabilir. Bir "gerçek güç" misali davranıyormuş gibi görünebilir. Birkaç yıl içinde 1970'lerin işçiciliğine olduğu gibi, "çokluk"un da sayfası kapanacaktır. Hem de aynı sebepten: Atilio Boron'un *Empire and Imperialism* (Zed Books, 2005) kitabında saptadığı gibi, kısmi olana ve geçici olana duyulan marazi düşkünlük yüzünden.

Hardt ve Negri'nin söyleminin ardında duran siyasi kültür, Amerikan liberalizmidir. Bu siyasi kültür Amerikan Devrimi'ni ve o zaman benimsenen anayasayı modernitenin açılışında belirleyici olay olarak görür. Hardt ve Negri'nin ilham kaynağı

Hannah Arendt, bu devrimin "siyasi özgürlük için sınırsız arayış" çağını açtığını yazar. Bugün, "ilk defa dünya çapında mümkün olan" demokrasinin kurucu gücü çokluğun ortaya çıkması "dünyanın Amerikanlaşması" (olumlu) zaferini taçlandırır.

Amerikan liberalizmine yönelik rağbete, tabii ki diğer milletlerin özellikle de Fransız Devrimi'ni indirgediği "yoksulluk ve eşitsizliğe karşı yetersiz mücadele" ile Amerikan Devrimi'ni karşılaştırırken Hannah Arendt'ın yaptığı gibi "yaşlı Avrupa'nın" izlediği farklı yolların değersiz gösterilmesi eşlik etti. Soğuk Savaş döneminde, modern zamanların tüm büyük devrimlerine (Fransız, Rus ve Çin) çamur atmak gerekliydi. İkinci Dünya Savaşı sonrasında karşı-devrimin öncü kuvveti olan Amerikan liberal söylemince daha baştan "totaliter eğilimleri" yüzünden hükümsüz sayıldılar. Devrimi ve anayasası kapitalist gelişmenin hiçbir ihtiyacını sorgulamayan "Amerikan modeli"nin ayakta kalması, kapitalist gereklilikleri sorgulayan bu devrimlerin (Fransız Devrimi'ndeki Jakoben radikalleşmeyle birlikte başlayan süreç budur tam olarak) mirasının reddi anlamına geliyordu. Fransız Devrimi'nin mahkûm edilmesi (François Furet), banal Sovyetizm karşıtlığı ve Maoizme yöneltilen suçlamalar siyasi kültürdeki bu karşı-devrimin önde gelen dayanaklarından birkaçını oluşturur.

İşte bu alanda Hardt ve Negri tamamen sessiz kalmayı tercih ediyorlar. Israrla göz ardı ettikleri (üstelik ciddi bir kısmı ABD'de üretilmiş olan) Amerikan Devrimi hakkındaki eleştirel literatür, ABD Anayasası'nın her türlü "halkçı" sapma tehdidini dışta bırakmak için sistematik olarak yapılandırıldığını uzun zaman önce saptamış bulunmakta. Bu anlamda başarı, asla bunu becerememiş olan Avrupalı gericileri kıskandıracak kadar büyüktür (Giscard d'Estaing, ultra liberal Avrupa projesinin anayasasının ABD Anayasası "kadar iyi" olduğunu söylemişti).

Geleceğin kurucu gücü olarak düşünülen çokluğun "beklentileri" çok sınırlıdır: Serbestlik, bilhassa göç etme serbestliği

ve sosyal olarak garanti altına alınmış bir gelir. Amerikan liberalizminin izin verdiği kadarının dışına çıkmamaya gösterilen bariz özenle proje, işçi ve sosyalist hareketlerinin mirası olarak nitelenebilecek her şeyi, özellikle de ABD'nin siyasi kültüründe reddedilen eşitliği bilerek görmezden gelmektedir. Uygulanan politikalar vatandaşlığın altını oyarken, ortaya çıkacak olan bir dünya (ve Avrupa) vatandaşlığının dönüştürücü gücüne inanmak zordur.

Çağımızın globalleşmiş liberal kapitalizm sistemine gerçek bir alternatif oluşturmak için çok başka şeylere ihtiyaç vardır. En başta da tüm dünyadaki halk sınıflarının devasa çeşitlilikteki ihtiyaçlarının ve beklentilerinin tanınmasına. Aslında, Hardt ve Negri periferideki toplumları (insan nüfusunun %85'ini yani) tasavvur etmekte büyük zorluk yaşıyorlar. Dünyanın farklı ülke ve bölgelerinin somut ve kendine özgü koşullarında etkili olacak demokratik ve ilerici bir alternatif inşa etme taktik ve stratejisi etrafındaki tartışmalar görünen o ki onları hiç ilgilendirmiyor. ABD müdahalesiyle gelişen bir "demokrasi" mesela Ukrayna'da yaşanan seçim güldürüsünden öteye gitmeyi sağlayabilir mi? Gezegende yaşayan "yoksul" insanların hakları, zengin Batı'ya "göç etme" hakkına indirgenebilir mi? Sosyal olarak garanti altına alınmış gelir, haklı bir taleptir. Ancak bu uyarlamanın, sermayenin emeği kullanmasına (ve dolayısıyla sömürmesine ve baskı altında tutmasına) izin veren kapitalist ilişkiyi işçi lehine yok edeceğine ve ondan sonra da işçinin sermayeyi kendi yaratıcılık potansiyelini göstermek için serbestçe kullanabilecek pozisyona gelebileceğine inanacak kadar naif olabilir mi insan?

Tarihin öznesinin "birey"e indirgenmesi ve bu tip bireylerin bir "çokluk" oluşturmak üzere birleştirilmesi çağımızın tehditleriyle boy ölçüşebilecek tarih öznelerini yeniden inşa etme ile ilgili hakiki meseleleri bir kenara itmektedir. Hardt ve Negri'nin bu konudaki sessizliğine karşı pek çok önemli kat-

kı gösterilebilir. Şüphesiz tarihî sosyalizmler ve komünizmler modern tarihin ana öznesini "işçi sınıfına" indirgeme eğilimindeydi. Üstelik bu ayıp, Negri'nin işçiciliğinde karşılığını bulur. Buna karşı ben gitgide yükselen halk mücadelesi aşamaları ile sosyal güç ilişkilerini egemenlik altındaki sınıf ve halklar lehine çevirebilecek belirli toplum bloklarından oluşan bir tarih öznesi analizini öne sürdüm.

Bugün itibarıyla tehdide karşı durmak, hem hegemonik emperyalist blokların hem de hegemonik komprador blokların iktidarının üstesinden gelmeye muktedir, demokratik, halka dayalı ve milli hegemonya blokları kurma yolunda ilerlemek demektir. Böyle blokların oluşumu ülkeden ülkeye büyük farklılık gösteren somut koşullar çerçevesinde gerçekleşeceğinden, (ister "çokluk" tipinde ister başka) hiçbir genel model anlamlı olmaz. Bu perspektifle, demokratik atılımlar ve sosyal ilerleme birleşimi de dünya sosyalizmine uzun geçiş sürecinin parçası olacaktır. Tıpkı halkların, milletlerin ve devletlerin otonomisinin tanınmasının, üzerinde uzlaşılmış bir globalleşmeyi (*İmparatorluk*'un övgü düzdüğü!) egemen sermayece dayatılmış tek taraflı globalleşmenin yerine koymayı ve böylelikle peyderpey mevcut emperyalist sistemi parçalamayı mümkün kılması gibi. Bu hakiki meseleler üzerindeki tartışmaların derinleştirilmesi hiç şüphesiz "çokluk"un ne olabileceğini soruşturma uğraşından çok daha ümit verici olacaktır.

İmparatorluk ve *Çokluk*'un siyasi kültürü, tehdide denk midir?

Bugün artık moda, "kültürcülük"tür. Yani birtakım farazi sabitlere (bilhassa dinî ve etnik) dayanan insani çoğulluk görüşü. "Cemaatçilik"in gelişmesi ve "çok kültürlülüğü" tanıma daveti, hep bu tarih görüşünün ürünüdür. Böylesi bir bakış açısı, modern zamanların sınıf mücadelesini globalleşmiş kapita-

list sistemin etkilediği halkların katılım biçim ve koşullarına eklemlemeye çalışan tarihsel materyalist geleneğinki değildir şüphesiz.

Bu sorular bağlamında üretilen analizler farklı milletlerin takip ettiği yolları anlamayı ve hem söz konusu toplumlarda hem de global sistem seviyesinde var olan çelişkilerin doğasını saptamayı mümkün kılar. Yani bu analizler benim modern dünya halklarının siyasi kültürünün oluşumu dediğim şeyin etrafında döner.

Burada sorduğum soru, Hardt ve Negri'nin yazılarına temel oluşturan politik kültürle ilgilidir. Bu kültür tarihsel materyalist geleneğin mi, yoksa kültürelciliğin mi sınırları içinde kalmakta? *Liberal Virüs* adlı kitabımda halkların siyasi kültürünü yaratmada, biri "Avrupalı" diğeri Amerikalı iki farklı yolun bir yorumunu önermiştim. Burada sadece kaba hatlarıyla kısaca sunacağım.

Avrupa kıtasındaki siyasi kültürün oluşumu bir dizi büyük momentin sonucudur: Aydınlanma ve modernitenin keşfi, Fransız Devrimi, işçi ve sosyalist hareketinin gelişimi ve Marksizmin ortaya çıkması, Rus Devrimi. Birbirini takip eden bu gelişmeler şüphesiz bu momentlerin ortaya çıkardığı "sol"ların Avrupa toplumunun siyasi yönetimini ele geçirmesini sağlamadı. Ama kıta üzerinde sağ-sol karşıtlığını yarattı. Muzaffer karşı-devrim, restorasyonları (Fransız ve Rus devrimlerinin ardından) laiklikten geri çekilmeyi, aristokrasiyle ve kiliselerle uzlaşmaları ve liberal demokrasiye karşı çıkışları getirdi. Söz konusu halkları egemen sermayenin emperyalist projesini desteklemeye başarıyla kanalize etti. Ve bunun için, en büyük zaferlerini 1914'ün arifesinde yaşayan şovenist milliyetçi ideolojileri harekete geçirdi.

ABD'nin siyasi kültürünü oluşturan momentler dizisi oldukça farklıdır: Yeni İngiltere'de Aydınlanma karşıtı Protestan sektlerin kuruluşu; Amerikan Devrimi'nin koloni burjuvazisi,

özellikle de egemen köle sahibi kesim tarafından kontrol edilmesi; halkın bu burjuvaziyle sınırların genişletilmesi temelinde ittifak yapması ve bunun da Kızılderili soykırımına yol açması; art arda gelen göçmen dalgalarının sosyalist siyasi bilinç gelişimini sekteye uğratıp yerine "cemaatçiliği" koyması. Bu olaylar dizisi üzerinde sağın egemenliğinin kalıcı izi vardır. Ki bu da ABD'yi kapitalizmin yayılması için en "garanti" ülke haline getirdi.

Bugün insanlığın geleceğini tayin edecek ana çatışmalardan bir tanesi Avrupa'nın "Amerikanlaşması" etrafında yürümektedir. Hedefi Avrupa'nın kültürel ve politik mirasını yok edip, yerine ABD'de egemen olanı koymaktır. Bu ultra gerici seçenek, bugün Avrupa'daki egemen politik güçlerin tercihidir ve Avrupa Anayasası projesinde mükemmel karşılığını bulmuştur. Diğer çatışma ise, egemen sermayenin "kuzey"i ile "güney"i yani üçlü'nün emperyalist projesinin kurbanı olan insanlığın %85'i arasındadır. Hardt ve Negri bu iki hayati çarpışmanın önemini görmezden geliyorlar.

Amerikan demokrasisi hakkında çalakalem övgüleri Kuzey Amerika toplumuna eleştirel yaklaşanların -daha baştan "Amerikan karşıtlığı" yüzünden gözden düşüp (kimin gözünden? Amerikan egemenlerinin mi?) reddedilen- yazılarıyla taban tabana zıttır. Burada sadece farklı ideolojik ve bilimsel kalkış noktalarına rağmen vardığı sonuçlar büyük ölçüde benimkilerle örtüşen Anatol Lieven'ın *America Right or Wrong: An Anatomy of American Nationalism* (Oxford University Press, 2004) [Amerika Doğru mu Yanlış mı? Amerikan Milliyetçiliğinin Anatomisi] kitabına başvuracağım. Lieven (gerçekliğine kimsenin karşı çıkmayacağı) Amerikan demokratik geleneğini, ülkenin (art arda gelen göçmen dalgalarıyla kemikleşen ve yeniden üretilen) tutucu kökenlerine bağlıyor. Bu anlamda ABD toplumu Büyük Britanya'dan daha çok Pakistan'a benzemektedir. Dahası, ABD'nin siyasi kültürü, Batı'nın fethinin bir ürünüdür (bu da tüm diğer halkları yaşama hakkı ABD'ye mani olmaması-

na bağlı olan "Kızılderililer" olarak görmeye yol açar). ABD egemen sınıfının emperyalist projesi saldırgan milliyetçiliğin daha da şahlanmasını gerektirir ve bugünkü Avrupa'dan ziyade 1914 Avrupa'sını andırır. Her açıdan, ABD "ihtiyar Avrupa'nın" "ilerisinde" değil, yüz yıl gerisindedir. İşte, "Amerikan modeli"nin sağ tarafından ve maalesef şu an liberalizme kazanılmış bulunan Hardt ve Negri dahil solun bazı kesimleri tarafından tercih edilmesi bu yüzdendir.

İmparatorluk'ta ("emperyalizmin modası geçmiştir") ve *Çokluk*'ta ("birey tarihin öznesi olmuştur") savundukları iki tezin ötesinde Hardt ve Negri'nin söylemi bir teslimiyet tonu taşımaktadır. Kapitalist gelişmenin bugünkü safhasının dayattıklarına boyun eğmekten başka çare yoktur. Zararlı etkileriyle mücadele etmenin tek yolu ona entegre olmaktır. Bu şu an içinde olduğumuz, henüz geride bırakamadığımız yenilgi momentinin söylemidir. Liberalizme devşirilmiş sosyal demokrasinin, Atlantikçiliğe devşirilmiş pro-Avrupalıların söylemidir. Halkın yararına bir ilerleme esinlemeye ve hayata geçirmeye muktedir; adını anmaya değer bir sol rönesans, bu tür söylemlerle kökten bir kopuşu gerekli kılmaktadır.[1]

Fransızcadan Çeviren:
Uğur Günsür

1 Michael Hardt ve Antonio Negri, *İmparatorluk* (Ayrıntı Yayınları, 2001) ve *Çokluk: İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi* (Ayrıntı Yayınları, 2004) Bu yazarlar kapitalizmde "neyin yeni" olduğu konusunda birçok meseleyi örneğin, "bilişsel" veya mali sermayeyi, işin ve üretimin organizasyonunu ve jeopolitiği doğrudanele almıyorlar. Şunu açıkça belirteyim ki, ben onları bu yüzden değil fikirlerine destek olarak bu henüz incelenmemiş yeni gelişmelerden hiçbir garantisi olmayan sonuçlar çıkartmakla eleştiriyorum. Söz konusu dönüşümlerin başka vesilelerle tartışacağım çok farklı yorumları yapılmıştır. *İmparatorluk* 11 Eylül 2001'den önce yazılmıştır. Ve bu tarih hiçbir şekilde Hardt ve Negri'nin Washington'un sadece halk isteği üzerine, insani sebeplerle, demokrasiyi savunmak için müdahale ettiğini ileri süren kaba propaganda söylemini -kendinden menkul maddi çıkarlara hiç dikkat etmeden- kabul etmesini haklı kılmaz.

BAMAKO ÇAĞRISI

GİRİŞ

Neoliberalizm karşıtı halk ve örgütlerin beş yılı aşan dünya çapındaki toplantıları yeni bir kolektif vicdanın yaratılmasına yol açan bir deneyim olmuştur. Sosyal forumlar –dünya, tematik, ulusal ya da kıtasal– ve Sosyal Hareketler Meclisi bu vicdanın en önemli mimarları olmuşlardır. Çok merkezli Dünya Sosyal Forumu'nun açılışının arifesinde, 18 Ocak 2006'da, Bandung Konferansı'nın ellinci yılına adanan bugünde, Bamako'da bir araya gelenler, cemaatler arasında bir denge yaratacak sınıf, cinsiyet, ırk ve kast sömürüsünü ortadan kaldıracak ve rotayı Kuzey ve Güney arasındaki yeni bir güç ilişkisine doğru çevirecek alternatif kalkınma hedefleri saptama ihtiyacını ifade etti.

Bamako Çağrısı, popüler ve tarihsel yeni bir öznenin ortaya çıkışına katkıda bulunmayı ve bu toplantıların kazanımlarını güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Çağrı herkesin eşit yaşam hakkına sahip olduğu ilkesini öne çıkarmayı, barış, adalet ve çeşitlilik barındıran kolektif yaşam iddiasını ve bu hedeflere yerel ölçekte ve tüm insanlık için ulaşmanın yollarını amaçlamaktadır.

Tarihsel bir öznenin –farklı unsurları bünyesinde barındıran, çok kutuplu ve halktan bir özne– vücuda gelmesi sosyal ve politik güçleri harekete geçirmeye muktedir alternatiflerin belirlenmesine ve desteklenmesine bağlıdır. Amaç kapitalist sistemin radikal bir dönüşümüdür. Mevzubahis, bizatihi insanlığın

akıbeti olduğundan, gezegenin maruz kaldığı yıkım, milyonlarca insanın öldürülmesi ve emperyalist güçlerin empoze ettiği, sisteme eşlik edip onu besleyen tüketim kültürü ve bireycilik dayanılmaz bir hal almıştır. Kapitalizmin savurganlığına ve yıkıcılığına karşı alternatifler, gücünü, sistemin kurbanlarının günlük ihtiyaçları için ileriye doğru atılmış her küçük adımı da kucaklayan köklü bir halk direnişi geleneğinden almaktadır.

Alt komitelerde tartışılan etraflı temalar çerçevesinde oluşturulan Bamako Çağrısı şu taahhütlerde bulunmuştur:

i) Finansal piyasalar istibdadının yarattığı tahribattan ve ulus ötesi şirketlerin kontrol edilemeyen küresel yayılımından muzdarip Kuzey ve Güney halklarını bir araya getiren bir enternasyonalizm oluşturmak.

ii) XXI. yüzyılda amansız kalkınma sorunları ile karşı karşıya bulunan Asya, Afrika, Avrupa ve Amerika halkları arasında dayanışmacı bir birlik oluşturmak.

iii) Askerî bir mahiyet kazandırılmış neoliberal küreselleşmeye ve Birleşik Devletler ile müttefiklerinin hegemonyasına alternatif siyasal, iktisadi ve kültürel bir konsensüs oluşturmak.

I. İLKELER

1. Halkların ve insanların kardeşliği esasına dayalı bir dünya kurmak

İşçilerin, ulusların ve halkların rekabete zorlanmasının düstur olduğu bir çağda yaşamaktayız. Bununla birlikte dayanışma ilkesi, tarihsel olarak, entelektüel ve maddi üretimin etkin örgütleri için çok daha fazla tetikleyici olmuştur. Biz bu ilkeyi hak ettiği yere getirerek rekabetin (düzenleyici) rolünü azaltmak isteğindeyiz.

2. Yurttaşlık haklarının ve cinsiyet eşitliğinin tam olarak tanınması esasına dayalı bir dünya kurmak

Siyasal olarak faal yurttaş, nihai olarak sosyal, siyasal, iktisadi ve kültürel hayatın her veçhesinin yönetiminden sorumlu olmalıdır. Bu, gerçek bir demokrasi olumlanmasının şartıdır. Söz konusu sorumluluk alınmadan, insan, uymak zorunda olduğu kanunlarla sırf bir emek gücü kaynağına, iktidar sahiplerinin aldığı kararlarla yüz yüze zavallı bir seyirciye ve olmadık israfa zorlanan bir tüketiciye indirgenir. Cinsiyetlerin mutlak eşitliğinin kanunen ve fiilen kabulü gerçek demokrasinin tamamlayıcı bir parçasıdır. Bu tür demokrasinin şartlarından biri ataerkilliğin gizli ya da açık bütün formlarının ortadan kaldırılmasıdır.

3. Farklı mensuplarının her birine her alanda yaratıcı gelişmenin bütün imkânlarını sunan evrensel bir uygarlık kurmak

Neoliberalizme göre, –politik olarak faal yurttaş yerine– bireyin tanınması en makbul insan melekelerinin yaygınlaşmasını sağlar. Kapitalist sistemin bireye dayattığı tahammül edilemez izolasyonu, kendi aldatıcı panzehirini üretir: Daha çok para-etnik ve para-dinsel olan sözde ortak kimliklerin gettolarına mahkûmiyet. Biz, halkların ve ulusların politik ve kültürel farklılığının ve yurttaşların politik çeşitliliğinin bireyin yaratıcı gelişimini güçlendiren araçlar haline geldiği, geçmişe özlem duymadan geleceğe bakan evrensel bir uygarlık yaratmak istiyoruz.

4. Demokrasi aracılığıyla toplumsallaşmayı sağlamak

Neoliberal siyasalar, piyasa gücünü, ki artık insanlığın büyük kısmı üzerindeki yıkıcı etkisini gösterme gereği yoktur,

toplumsallaşmanın tek yolu olarak zorla kabul ettirmeyi amaçlamaktadır. Arzuladığımız dünya, toplumsallaşmayı sınırlar konmamış demokratikleşmenin başlıca ürünü olarak kavrar. Piyasanın hâkim olmadığı bu yapıda, ekonomi ve finans toplumsal bir planın hizmetine sunulmalıdır, küçük bir azınlığın şahsi menfaatlerini gözeten egemen sermayenin emrine verilmemelidir. Tesis etmek istediğimiz radikal demokrasi, politik değişimin yaratıcı gücünü temel bir insani meleke olarak yeniden inşa eder. Bu demokrasi toplumsal yaşamı, anlamlı tartışmaların tamamını bertaraf edip muhalifleri güçsüz bırakarak onları gettolara hapseden hileli uzlaşmalar yerine, bitmez tükenmez bir çeşitliliğin üretimi ve yeniden üretimine dayandırmaktadır.

5. Doğanın, gezegen kaynaklarının ve tarım toprağının piyasaya tabi olmayan kullanımının kabulüne dayalı bir dünya kurmak

Kapitalist neoliberal model sosyal hayatın tüm yönlerini neredeyse istisnasız bir biçimde meta konumuna indirgemeyi amaçlar. Son raddeye ulaşmış özelleştirme ve piyasalaşma süreci insanlık tarihinde daha önce rastlanmayan ölçekte yıkıcı sonuçlara meydan vermektedir: Gezegenin temel biyojeokimyasal işleyişinin tehdidi; yaşamsal kaynakların (özellikle petrol ve su) israfı; ekosistemlerin zayıflatılması suretiyle biyolojik çeşitliliğin tahribi; kitle halinde topraklarından edilen köylülerin ortadan kaldırılması. Toplum-doğa metabolizmasının bütün bu alanları, insanlığın ortak serveti ve temel ihtiyaçlarına uygun olarak yönetilmek zorundadır. Bu alanlarda, alman kararlar piyasaya değil, ulusların ve halkların politik gücüne dayandırılmalıdır.

6. Kültürel ürünlerin ve bilimsel kazanımların, eğitimin ve sağlık hizmetlerinin piyasaya tabi olmadıkları kabulüne dayalı bir dünya kurmak

Neoliberal siyasalar, kültürel ürünlerin metalara dönüştürülmesine ve kamusal hizmetlerin en önemlilerinin, özellikle de sağlık ve eğitim hizmetlerinin, özelleştirmesine yol açar. Buna, düşük nitelikli para-kültürel ürünlerin seri üretimi, araştırma faaliyetlerinin kısa dönem kârların istisnai önceliğine teslimiyeti, toplumun en yoksul kesimlerinin eğitim ve sağlık hizmetlerinde kesintilere gidilmesi, hatta bu hizmetlerden mahrum bırakılmaları eşlik eder. Söz konusu kamu hizmetlerinin sahiplerine iadesi ve yaygınlaştırılması eğitim, sağlık hizmeti ve gıda temini için elzem olan ihtiyaç ve hakların karşılanmasını takviye eder.

7. Demokrasiyi, önceden konmuş sınırlar olmaksızın, doğrudan toplumsal ilerleme ve ulusların ve halkların özerkliklerinin teyidine bağlayan siyasalarla ilişkilendirmek

Neoliberal siyasalar –kimilerinin piyasanın kendiliğinden bir ürünü olduğunu iddia ettikleri– sosyal ilerlemenin ön koşullarını kabul etmez. Eşitsizlikleri gidermek üzere ulusların ve halkların özerklikleri gibi ön koşullar... Piyasa hegemonyası rejimi altında, demokrasinin içi boşaltılır, son derece kırılgan kılınıp tehlikeye atılır. Gerçek bir demokrasi talebi, toplumsal ilerlemeye siyasal, iktisadi, toplumsal ve kültürel yaşamın tüm veçhelerinin yönetiminde sahip olduğu belirleyiciliğini teslim etmeyi gerektirir. Bunlara eşlik eden eşitsizliklerle birlikte bütün olumlu yanlarıyla halkların ve ulusların tarihsel farklılıkları, halk ve ulusların özerkliklerinin kabulünü gerektirir. Siyasal ve iktisadi alanda bu özerkliği bir nebze göz ardı etmeye imkân verecek tek,

evrensel bir reçete mevcut değildir. Eşitliği inşa etme işi zorunlu bir biçimde yöntemleri çeşitli tutmayı gerektirir.

8. Kuzey ve Güney halklarının antiemperyalist bir temelde, enternasyonalizmin inşasındaki birlikteliklerinin kabulü

Tüm halkların -Kuzey'in ve Güney'in-, evrensel bir uygarlığın inşasında dayanışması gerçek dünyayı meydana getiren farklı ulus ve sınıfları birbirinden ayıran çıkar çatışmalarını basit bir şekilde görmezden gelmenin mümkün olduğu vehimi üzerine kurulamaz. Böylesine gerçek bir dayanışma kapitalizmin ve emperyalizmin doğasına özgü zıtlıkları mutlak bir şekilde aşmak zorundadır. Alternatif küresel hareketin gerisindeki bölgesel örgütler, beş kıtadaki halk ve ulusların dayanışma ve özerkliklerini güçlendirmeye çalışmalıdır. Bu bakış açısı, sadece neoliberal küreselleşmenin bloklarının inşasından ibaret olduğu düşünülen mevcut baskıcı bölgeselleşme modeli ile çelişki içindedir. Bandung'dan 50 yıl sonra, Bamako Çağrısı, hem egemen ekonomik güçler emperyalizmini hem de ABD askerî hegemonyasını kontrol altında tutabilecek Güneyli halklar cephesinin yeniden inşası ve bir Güney halkları (gerçekte, hüküm süren kapitalizmin kurbanları) Bandung'u için çağrıda bulunmaktadır. Bu tür bir antiemperyalist cephe Güney halklarıyla Kuzey halklarını karşı karşıya getirmemelidir; aksine, halkların tümünü, farklılıklar barındıran ortak bir uygarlığın inşasında bir araya getiren küresel bir enternasyonalizme temel teşkil etmelidir.

II. UZUN VADELİ HEDEFLER VE ACİL EYLEM ÖNERİLERİ

Kolektif bir bilinçten kolektif, popüler, çoğulcu ve çok kutuplu öznelerin inşasına geçmek için, strateji ve somut önerileri formüle etmek üzere belirli temaların tespiti her zaman gerekli

olmuştur. Bamako Çağrısı'nın temaları, hem acil eylem önerilerini hem de uzun dönem hedefleri kapsayan aşağıdaki on alana ilişkindir: küreselleşmenin politik örgütlenmesi, dünya sisteminin ekonomik organizasyonu, köylü toplulukların geleceği, birleşik bir işçi cephesinin oluşturulması, halkların yararına bölgeselleşme, toplumların demokratik yönetimi, cinsiyet eşitliği, gezegen kaynaklarının sürdürülebilir yönetimi, medyanın ve kültürel çeşitliliğin demokratik yönetimi, uluslararası örgütlerin demokratikleşmesi.

Bamako Çağrısı, dünya işçi sınıfını oluşturan büyük çoğunluğun temsilcisi mücadeleci örgütlere, neoliberal-kapitalist sistemden dışlananların tümüne ve bu ilkeleri destekleyen bütün politik güçlere ve halklara yapılan bir davettir –yıkıcı ve eşitsiz mevcut sisteme bir alternatif olarak yeni kolektif bilinci devreye sokmak için birlikte çalışmak üzere.

Bamako Çağrısı'nın önerileri

Bu küreselleşmiş dünyada bizleri gerçek alternatiflere sevk edecek eylem yolları bulmak, ancak coğrafi ve bölgesel sınırları aşan sinerjilerin ve dayanışmanın oluşturulması ile mümkündür. Çalışma grupları, eylem için stratejik öncelikler önermek ve gelecek toplantıya hazırlanmak için aşağıda sunulan konu başlıklarını somutlaştırmak ve bunları daha ileri düzeyde ele almak amacıyla yıl boyunca çalışmaya devam edecekler.

1. Barış, hukuk ve müzakere üzerine kurulu çok kutuplu bir dünya sistemi kurmak

Gezegenin Amerika Birleşik Devletleri tarafından denetimine karşı çıkan esaslı çok kutuplu bir dünya sisteminin tahayyül edilmesi ve siyasal olarak faal yurttaşlara, kendi kaderlerini tayin etme fırsatı verecek tüm haklarının garanti edilmesi için yapılması gerekenler şunlardır:

i) Savaşa ve askerî işgallere karşı yürütülen protesto hareketi ile birlikte gezegenin sıcak noktalarında direniş halindeki halklarla dayanışmayı güçlendirmek. Bu bağlamda, 18 ve 19 Mart 2006'da, Afganistan'daki askerî varlığa ve Irak'taki savaşa karşı dünya çapında yapılması öngörülen gösterinin aşağıda yapılan çağrılara denk gelmesi son derece önem arz etmektedir:

- Mevcut tüm cephaneliklerin imhası ve nükleer silah üretimi ve kullanımının yasaklanması çağrısı
- Özellikle Guantanamo'daki (ABD'nin işgali altındaki Küba toprağı) üs olmak üzere ulusal topraklar dışındaki tüm askerî üslerin dağıtılması çağrısı
- CIA'ye bağlı tüm zindanların derhal kapatılması çağrısı.

ii) NATO'nun Avrupa dışındaki askerî herhangi bir müdahalesine karşı çıkmak ve Avrupa'dan olan üyeleri, NATO'nun dağılmasını amaçlayan bir mücadeleye girişerek Birleşik Devletler'in "önleyici" savaşlarından uzak durmaya zorlamak.

iii) "Uygarlık" ve "barbarlık" ayrımını temsil eden şu malum duvarda ifadesini bulan, dünyadaki ayrımcılık[2] karşıtlığının sembolü Filistin halkı ile dayanışma çağrısını yinelemek. Bu amaçla İsrail askerlerinin işgal altındaki topraklardan çekilmesi ve utanç duvarının yıkılması için verilen mücadelenin güçlendirilmesine öncelik vermek.

iv) Buralardaki halklar neoliberalizme yeni alternatifler oluşturup Latin Amerika'nın entegrasyonu için çalıştıklarından, Bolivya ve Venezüella ile dayanışma kampanyalarını genişletmek.

Bu kampanyaların yanı sıra, şunlar tavsiye edilir:

- NATO ve Birleşik Devletler'in askerî üsleri ile ilgili geniş ve güncel veri setleri oluşturmak üzere, yerel düzeyde faaliyet gösteren militan derneklerle yakın ilişki içinde çalışan bir araştırmacılar ağı kurmak. Söz konusu askerî ve stratejik meselelere ilişkin kesin bilgi ile, askerî üslerin dağıtılması

2 Apartheid. *-çev.*

için yürütülen kampanyaların etkinliğini arttırmak mümkün hale gelebilir.

- Sadece savaşları ve savaş propagandasını ifşa etmekle kalmayıp dünya halklarının maruz kaldığı operasyonları ve baskıları (iktisadi olanlar ve diğerleri) ortaya çıkaracak bir "emperyalizm nöbeti" başlatmak, bir gözlem grubu kurmak.
- Gezegenin tamamındaki farklı hareketleri uyumlaştıracak dünya çapında bir antiemperyalist ağ kurmak.

2. Küresel sistemin iktisadi yeniden örgütlenmesini sağlamak

Küresel iktisadi sistemin dönüştürülmesi için bir eylem stratejisi geliştirmek amacıyla yapılması gerekenler şunlardır:

1. Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) mevcut işleyiş ilkelerine karşı yürütülen protesto kampanyalarını güçlendirmek ve alternatif ilkeler tanımlamak (DTÖ'ye entelektüel mülkiyet hakları, tarım ve hizmet sektöründen el çektirmek).

2. Alanlarında uzun süredir faaliyet gösteren mevcut toplumsal birlik ve hareketlerle ilişki halinde, ciddiyetin en üst safhasında ve mümkün olduğu kadar ayrıntılı bir biçimde, en başat iktisadi meseleler için bir öneriler envanteri oluşturacak çalışma grupları oluşturmak. Bu hususlar:

- Teknoloji ve sermaye transferinin düzenlenmesi.
- Ulusların ve işçilerin haklarını belirleyen düzenlemeler (örneğin "yatırım yasaları") önerisi.
- Para sisteminin düzenlenmesi: Sermaye akımlarının denetimi (özellikle de spekülatif sermayenin), vergi cennetlerinin ortadan kaldırılması, borsaların idaresi için bölgesel sistemler kurup bunları yenilenen dünya sistemine bağlamak (uluslararası örgütler vb. tarafından sorgusuz sualsiz alınan kararların neden olduğu engelleri aşmak suretiyle yerel iktisadi sistemleri belirleyen ulusal hukukların üstünlüğü ilkesine dönerek Dünya Bankası ve IMF'nin rollerinin tartışmaya açmak).

- Dış borçlara ilişkin esaslı bir kanuni düzenlemeye gidilmesi (ki bu ulus-devletlerin, kişilerin meşru olmayan borçlarını beyan etmelerine olanak sağlayan denetleme hizmeti sunmalarını gerektirir) ve Üçüncü Dünya ülkelerinin borçlarının silinmesi için girişilen seferberliğin, mümkün olan en kısa zamanda, takviye edilmesi.
- Sosyal hizmetler reformu ve eğitim, sağlık, araştırma, emekliliği de kapsayan bu hizmetlerin finansmanı.

3. Sermaye hareketlerinin evrimini ve ulusal finans sermayesinin uluslararası finans sermayesine bağımlılık mekanizmalarını izleyebilecek uzman araştırmacı grupları oluşturmak.

4. Kapitalist mülkiyet yapılarını, kapitalizmin teker teker her ülkedeki işleyişini şekillendiren mekanizmaları ve kapitalizm-uluslararası finansal sistem ilişkisi üzerine çalışacak ülkesel ve bölgesel haber grupları ve internet sitelerine sahip çalışma grupları oluşturmak.

5. Gazetecileri eğitecek ve onları neoliberal küreselleşmenin karmaşık mekanizmaları hakkında bilgilendirecek merkezler oluşturmak.

6. Birbirlerine bağlı internet siteleri aracılığı ile, dünyanın her bölgesinde (Asya, Afrika, Latin Amerika, Okyanusya, Avrupa, Kuzey Amerika) neoliberal küreselleşmeye alternatifler üretme çabasındaki iktisatçı, ilerici ve militanın oluşturduğu çok sayıda derneğin temasını sağlamak.

3. Halkların hizmetinde ve küresel müzakerelerde Güney'i destekleyen bir bölgeselleşmenin sağlanması

En güçlü ülkeleri ve ulus ötesi tekelleri besleyen serbest ticaretin gerçek bölgesel bütünleşmenin düşmanı olduğu ve bu tür bölgesel bütünleşmenin serbest ticaretin kurallarına uyularak gerçekleştirilemeyeceği varsayımları esas alındığında, *Tricontinental*'in yeniden uyanışı örneğinde olduğu gibi, toplum-

sal hareketlerle daima yakın ilişki içinde her büyük bölge içinde alternatif bir işbirliğinin şartlarını oluşturmak gerekmektedir.

- Latin Amerika'da çok uluslu şirketlerin saldırıları ile karşı karşıya bulunan işçiler, yeni bir bakış açısıyla, karşılaştırmalı avantajlar yerine müşterek avantajlara dayalı bölgesel bütünleşme talebinde bulunmuşlardır. Örneğin, Güney'in petrol (Petrocaribe), borç indirimi (Güney ülkeleri arasında borçların yeniden yapılandırılması) ya da eğitim ve sağlık (Kübalı doktorlar) alanlarındaki alternatif işbirliği deneyimlerinde durum budur. Gerçekte bütün ülkelerin dayanışmasını ve gelişmesini desteklemek anlamına gelen bu birliktelik Dünya Ticaret Örgütü'nün dayattığı kurallar yerine politik prensiplere dayandırılmalıdır.
- Afrika'da, ülkelerin neoliberal küreselleşme baskısıyla yüz yüze olmaları ve ayrı hareket etmeleri halinde direniş ve gelişmenin imkânsız olacağı idraki gibi, birlik umudu da çok güçlü. Bununla birlikte, buradaki birçok entegrasyon kurumu etkisini yitirmiştir, en aktif olanları ırk ayrımı ve sömürgeleştirme dönemlerinden geriye kalanlardır. Afrika Birliği ve Afrika'nın Kalkınması İçin Yeni Ortaklık (NEPAD), hiçbir kolektif direniş fikrini içinde barındırmamaktadır. Sivil topluluklar, bu bağlamda bölünmüşlüklerinin üstesinden gelme gereğinin farkına varmak zorundadırlar Akdeniz'i çevreleyen Kuzey Afrika ülkeleri için, Avrupa-Akdeniz ortaklığı, Güney'i bağımlı kılmak amaçlı bölgeselleşmenin bir başka örneğini teşkil etmektedir.
- Asya'da ise, tüm güçlüklere rağmen neoliberal küreselleşmeye karşı koymak için, bilhassa ticarette işbirliğini güçlendirmeyi amaçlayan genel bir anlaşmanın şekillenmesine neden olan, bir kısım sivil toplum örgütünün ve STK'nın ülkelerin çoğunda bir araya getirilmesini başlatmada muvaffak olan halk inisiyatifleri bölgesel entegrasyonun bir başka türünü yürütmektedir.

Sonuç olarak, savaşlara ve savaş tehditlerine karşı yürütülen kampanyaların yoğunlaştırılması dışında aşağıdaki öneriler uygun görünmektedir:

i) Latin Amerika için: ALBA'ya destek kampanyalarını genişletmek ve dolayısıyla ABD'nin ALCA stratejisinin başarısızlığını temin etmek, halkların bağımsızlığına ve halklar arasındaki hak ve hukuk ilişkilerinin gelişimine önayak olmak, işbirliği ve dayanışmanın özgül gereklerine uyum gösterme becerisi ortaya koymak ve bu temelde bütünleşmek, Petrocaribe[3] ve teleSUR'da[4] olduğu gibi, alternatif bütünleşme sürecinin derinleştirilip genişletilmesi için toplumsal hareketleri seferber etmek, işbirliği mantığı çerçevesinde ticareti desteklemek ve bu tavsiyeleri hayata geçirmek için aktif toplumsal ve siyasal örgütlerin koordinasyonunu güçlendirmek.

ii) Afrika için: Afrika girişimleri için alternatif önerileri formüle etme ihtiyacına yönelik sivil toplum hareketlerini duyarlı hale getirmek, ulusal ve bölgesel düzeylerde yürütülen eylemleri koordine etme ihtiyacını dikkate almak, mevcut çatışmaları sona erdirmek için barış kampanyaları başlatmak ya da yeni çatışma tehlikelerinin önünü almak, ırk veya kültüre dayalı entegrasyon planlarından uzak durmak.

iii) Asya için: Ülkeler arasındaki sermaye rekabetini ve yayılmacılığını engellemek ve farklı ülkelerin işçi sınıfları arasındaki dayanışmayı güçlendirmek, üretim ve tüketim arasındaki yerel çevrimi desteklemek, kırsal yeniden yapılanma için bilim ve tekniği desteklemek.

Güney ülkeleri arasındaki işbirliğinin etkili olabilmesi için, neoliberalizme direnen ve çok kutuplu bir dünya sistemi perspektifinden alternatifler peşinde koşan hükümet ile halklarla dayanışma içinde olunduğu ifade edilmelidir.

4. Gezegenin doğal kaynaklarının yönetimi

"Doğal kaynaklar" kavramı, sürdürülebilirliğe, dolayısıyla gezegenin yağmasını ve yıkımını durdurmak amacıyla hali-

3 Karaib ülkeleri ile Venezüella'nın petrol ortaklığı. *–çev.*

4 Latin Amerika televizyon kanalı. *–çev.*

hazırdaki ve gelecekteki kuşakların iyi yaşam haklarına bağlanmalıdır. Burada söz konusu olan kabaca doğal kaynak idaresi değil, yaşamın kendine ilişkin bir düsturdur. Kaynaklar yenilenme ve yedeklenme kapasitelerini aşacak düzeyde kullanılamazlar, her ülkenin ihtiyaçları ölçüsünde seferber edilmelidirler. Biyoçeşitliliğin korunmasını ve ekosistemin bozulmamasını sağlayacak esaslı, sürdürülebilir bir kalkınmayı garanti etmek için kaynakların kullanımına ilişkin kriterler tanımlanmalıdır. Ayrıca yenilenemez kaynaklara ikame kaynaklar geliştirilmesini teşvik etmek ayrıca gereklidir. Yaşamın metalaşması petrol, su ve öteki elzem kaynaklar için savaşlar ile sonuçlanır. Tarımsal ticaret, sömürü kültürüne ve ekolojik sürdürülebilirlik kültürü (ve geçimlik ihtiyaçların karşılanması) üzerinden elde edilen kârlara paye vermektedir, bağımlılık ve çevre tahribatına neden olan teknik yöntemler (belirli maddi üretim yöntemleri dayatan sömürü amaçlı sözleşmeler, makineler, kimyasal gübreler, zararlılar için ilaçlar ve mükemmel tohumlar -GDO'lar şöyle dursun) dayatmaktadır.

Çevreye ilişkin iki seviyedeki eylemlilik somut bir biçimde bir araya getirilmelidir: mikro ve makro seviyeler. Ulusal hükümetleri ilgilendiren makro seviyedeki eylemlerde, devletlerarası çok taraflı bir diyalog yapılanmasının, ulusal hükümetlere küresel önlemler almaları için politik baskı yapma yeteneğine sahip olması gerektiği kabul edilir. Mikro seviyedeki eylemler ise sivil toplumun bilhassa kaynak tasarrufu ve çevrenin korunması için bilgilendirme faaliyeti yürütmek ve ezberi bozmak hususlarında önemli bir role sahip olduğu yerel ve bölgesel eylemlerle ilgilidir. Kararlar çoğu kez sadece makro seviyede değerlendirilse de yerel seviyedeki eylemlilik daima desteklenmelidir.

Aşağıdaki eylemlerin bu düşünceden ileri geldiği düşünülebilir:

i) Ekolojik suçlara bakan uluslararası bir mahkeme kurmak: Böylece Kuzey ülkeleri ve bunların yerel temsilcileri, Güney ülkelerinin zararlarını (ekolojik borçlarını) telafi için cezalandırılabileceklerdir.

ii) Çiftçileri tohum üreticilerine bağımlı kılan sözleşmeleri, ki bu durum teknolojik köleliğe ve biyoçeşitliliğin yok edilmesine neden olmaktadır, yasa dışı kabul edip iptal etmek.

iii) "Kirletme haklarını" ve bunların alım satımını feshetmek ve zengin ülkeleri karbondioksit üretim hadlerini azaltmaya mecbur edip (şu anda ABD'de kişi başına yıllık 5.6 ton), fakir ülkelerin endüstrileşmelerine imkân vermek (şu an G8 üyesi olmayan ülkelerde kişi başına yıllık 0.7 ton).

iv) Yerinden edilen nüfus (iktisadi mülteciler) tazmin edilmedikçe baraj inşaatlarını (gerçekten ihtiyaç duyulsa da) yasaklamak.

v) Kuzey ülkelerinin, Güney ülkelerinin yoksul düşmesine neden olan, canlı ve genetik kaynakları tescillemesini önlemek. Bu süreç sömürge tipi bir hırsızlığa işaret eder.

vi) Kamu-özel sektör ortaklığı da olsa, Dünya Bankası tarafından teşvik edilen su kaynaklarının özelleştirmesine karşı mücadele vermek ve yer altı sularının yenilenme ritmini dikkate alarak her bireyin asgari su ihtiyacını temin etmek.

vii) Çevreye karşı saldırı olarak kabul edilen eylemleri ihbar etmek ve onlara karşılık vermek üzere bir çevre gözlem grubu (ekoloji izleme örgütü) oluşturmak.

5. Kırsal çiftçiye daha iyi bir gelecek sağlanması

Kırsal tarım alanında, öncelikle, aynı anda hem ulusal hem uluslararası hem de çok taraflı (Dünya Ticaret Örgütü gibi) ve çift taraflı düzeylerde (Afrika, Karaib ve Pasifik ülkeleri ile Avrupa Birliği arasında müzakere edilen Ekonomik Ortaklık Anlaşması) gıda özerkliğine ilişkin orta ve uzun vadeli hedefler söz konusudur. Sonra, ulusal seviyede buna tarımsal fiyatlama ve pazarlama politikası da (yapısal politikalardan ziyade) -çift-

çilerin üretim araçlarına ve her şeyden önce toprağa erişimleri– dahil olur. Kısa dönemde, 2006 yılı içerisinde, yapılması gereken, The Doha Round'un tamamlanmasının engellenmesi ve EPA'ların sonuçlandırılmasının reddedilmesidir. Bu amaçla, buradaki öneriler iki eksendedir: Orta vadede gıda özerkliğinin sağlanmasının yolları ve bir ön koşul olarak The Doha Round'u ve EPA'ları başarısızlığa uğratmak.

1. Gıda özerkliğini sağlamak için öneriler:

Gıda özerkliği, her ulusal devlete –doğrudan veya dolaylı desteklemeler hariç ortalama üretim maliyetlerinden daha düşük bir fiyatta tarımsal ürün ihraç edilmesini yasaklayan bir hüküm ile– çiftçilerini desteklemek için etkin bir biçimde ithalattan korunma hakkıyla birlikte dünya piyasasına bağlanma şeklini ve kendi bölgesel tarım politikasını tanımlama hakkının sağlanmasını gerektirir. Gıda özerkliği, ülkelerin her alanda ulusal egemenliklerini yeniden kazanmasını mümkün kılan bir maniveladır. Ayrıca, gıda özerkliği, amaçlarının ve araçlarının tanımlanmasında çiftçi ailelerinden başlamak üzere gıda tarımında faaliyet gösteren çeşitli unsurların tümünün katılımını gerektiren demokrasiyi geliştirmek için bir araçtır. Böylece gıda özerkliği ulusal, alt-bölgesel ve uluslararası düzeylerde düzenleyici faaliyete işaret eder.

- Ulusal Düzeyde:

Ulusal devletler, kır kesimi üreticilerinin üretimde kullanılan kaynaklara ve her şeyden önce toprağa erişimini temin etmelidir. Ticari tarımın desteklenmesini ve kırsal üreticileri hiçe sayan ulusal burjuvazi (resmî kurumlar dahil) ve ulus ötesi firmalar tarafından toprağın tekelleşmesini durdurmak bir zorunluluktur. Bu, aile çiftliklerine yapılan yatırımların kolaylaştırılması ile yerel ürünlerin tüketicilere daha cazip gelecek şekilde geliştirilmesini beraberinde getirir. Toprağı kullanma hakkı, dünyanın bütün

köylüleri için temel bir hak olarak kabul edilmelidir. Bu hakkın uygulama alanı bulması yeterli düzeyde toprak sistemi reformu ve kimi kez tarım reformu ile mümkün olur.

Gıda özerkliği amacına kentli tüketiciyi de dahil etmek için – hükümetlerin katılımı için hayati bir koşul– üç çeşit eylem hayata geçirilmelidir:

- Çiftçi ve tüketicileri zor durumda bırakan tacirlerin faaliyetlerine sınırlar getirmek.
- İthal mallara –ki aslında örneğin Batı Afrika'da süpermarketlerde yalnızca bu ürünler satılır– bağımlılık yüzünden tarım kesiminin ve bir bütün olarak ekonominin uğradığı yoğun zarar dikkate alındığında kamuoyunu bilinçlendirme kampanyaları düzenlemek.
- İthal etme hakkına destek vererek tarım fiyatlarını peyderpey arttırmak fakat bunu satın alma gücü oldukça sınırlı tüketicileri zor durumda bırakmamak şartıyla yapmak. Bu artırıma, Birleşik Devletler, Hindistan ve Brezilya'da olduğu gibi, göreli olarak fakir tüketicilere yerel gıda maddelerini eski fiyattan satın alma hakkı sağlayan kuponların dağıtılması eşlik etmelidir –çiftçilerin mallarını tüketiciye daha düşük fiyattan satmalarına olanak sağlayacak birim üretim maliyetlerini düşüren üretkenlik artışı beklentisiyle.

- Alt-bölgesel düzeyde:

Ulusal devletlerin tam egemenliklerini, başta da gıda özerkliklerini yeniden kazanabilmeleri için, Güney'in küçük ülkelerinin bölgesel politik entegrasyonu kaçınılmazdır. Bu amaçla, büyük oranda farklı büyük güçlere bağımlı, özellikle Afrika'da, Batı Afrika Ekonomik ve Parasal Birliği ve Batı Afrika Ülkeleri Ekonomik Topluluğu.

(Fransızca kısaltmaları ile UEMOA ve CEDEAO) olmak üzere, mevcut bölgesel kurumların yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

- Uluslararası düzeyde:

BM'ye gıda özerkliğini ulusal devletler için, 1948 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ile tanımlanan gıda hakkını ve iktisadi, toplumsal ve kültürel haklara ilişkin 1996 Uluslararası Anlaşması'nı uygulamak üzere, temel bir hak olarak tanıması için baskı yapmak. Bu aşamada, gıda özerkliğini etkin kılmak için uluslararası tarım ticaretini düzenleyen dört mekanizma vücuda getirilmelidir:

- Toplumsal yıkıcılığı haiz, sorumsuzca yapılan ithalata karşı etkin bir koruma, ki bu, çiftçilerin banka borçlarını ve yatırımlarını karşılayacak asgari düzeydeki, yerli tarımsal fiyatları temin etmek için yeterince yüksek sabit bir giriş fiyatını garanti edebilecek değişken kesintilere dayalı bir koruma. Tek başına gümrük vergileri, dalgalanan döviz kurları ile desteklenen dünya fiyatlarındaki güçlü dalgalanmalar dikkate alındığında yeterince koruyucu değildir.
- Doğrudan ve dolaylı desteklemeler hariç, ihracat yapan ülkelerin ortalama toplam üretim maliyetlerinin altında fiyatlandırılan ihracatı tümüyle yasaklayarak fiyat indirimlerinin bütün biçimlerinin ortadan kaldırılması.
- Yapısal aşırı üretimden kaçınmak ve tarımsal fiyatları çökerten konjonktürel aşırı üretimi sınırlamak üzere fiyat denetimlerinin uluslararası koordinasyonu için mekanizmalarının kurulması.
- Tarımsal ticaretin uluslararası düzenlemesini BM bünyesinde bir kuruluşa, büyük bir olasılıkla da BM Gıda ve Tarım Örgütü'ne bırakmak suretiyle tarımın Dünya Ticaret Örgütü'nün denetiminden korunması. Özellikle bu düzenlemeyi ulusal devletlerin ve tarımsal besin firmalarının (Dünya Ticaret Örgütü ile yapılan hükümet müzakerelerinde gölgede faaliyet göstermekte olan firmaların) temsilcileri yanında tarım sendikaları temsilcileri ile (Via Campania ve Uluslararası Tarım Üreticileri Federasyonu) ilişkilendiren Uluslararası Emek Örgütü'nün üç kısımlı modeline göre reforme ederek.

2. Doha Round'u ve Ekonomik Ortaklık Anlaşması'nı engellemek amaçlı kısa dönemli öneriler

Hong Kong'ta bakanlar düzeyinde gerçekleştirilen Dünya Ticaret Örgütü konferansından alınacak temel ders, Hindistan ve Brezilya hükümetlerinin ve bunlarla birlikte hareket eden G20 ülkelerinin, Üçüncü Dünya halklarının menfaatlerinden vazgeçip neoliberal küreselleşmenin en azimli destekleyicileri olmalarıydı. Doha Round "bütün bir paket" (başlı başına bir girişim) olduğundan onu başarısızlığa sürükleyecek bir yol var. Uluslararası sivil toplum ve her şeyden önce Kuzey ve Güney'in ülke çapında faaliyet gösteren tüm örgütleri, bu desteklemelerin (özellikle "yeşil kutu" desteğinin) açık ihracat desteğinden çok daha önemli indirim araçları olduklarını ve ihracat desteklemelerinin elimine edileceği 2014'ten itibaren daha da önemli hale geleceklerini bir medya kampanyası ile gösterebilirler.

6. Birleşik bir işçi cephesinin oluşturulması

İşçilerin ellerindeki temel silahlardan ikisi oy verme ve sendika kurma haklarıdır. Şimdiye dek demokrasi ve sendikalar temelde ulusal devletler içerisinde inşa edildi. Ancak, şimdi neoliberal küreselleşme dünyanın tamamında işçileri tehdit etmektedir ve küresel kapitalizme ulusal ölçekle sınırlı kalınarak karşı koyulamaz. Bugün, yapılacak iş iki aşamalıdır: Ulusal düzeyde örgütlenmeyi güçlendirmek ve eş zamanlı olarak demokrasiyi küresel kılıp dünya çapında yeniden bir işçi sınıfı örgütlemek.

Kitlesel işsizlik ve kayıt dışı iş anlaşmaları oranındaki artış mevcut işçi sınıfı örgütlenmelerinin yeniden ele alınmasını zorunlu kılan öteki nedenlerdir. İşçi sınıfı için dünya çapında bir strateji yalnızca kalıcı sözleşmelerle çalışan işçilerin durumunu dikkate almamalıdır. Şimdilerde, endüstrileşmiş ülkelerde bile işçilerin büyük kısmı kayıtlı sektörler dışında istihdam edil-

mektedir. Güney'deki ülkelerin çoğunda kayıt dışı sektör çalışanları –geçici işçiler, kayıt dışı emek, kendine çalışanlar, işsizler, seyyar satıcılar ve hizmet sahipleri– işçi sınıfının çoğunluğunu oluşturur. Güney ülkelerinin çoğundaki bu kayıt dışı işçi grupları, yüksek işsizlik ve çatallaşan bir süreç nedeniyle gittikçe büyümektedir: bir yanda güvenceli istihdam olanaklarındaki düşüş ve artan kayıt dışı istihdam, öte yanda kırdan kente bitimsiz bir göç. Kayıt dışı işçiler için yapılması en önemli iş örgütlenmek, geleneksel sendikalar içinse ortak faaliyette bulunmak için görüşmelere açık olmaktır.

Geleneksel sendikacılığın bu davete karşılık vermesi sorunlu olmuştur. İşçi örgütlerinin tümü –kayıt içi çalışanlar hariç– ille de sendikalar veya benzer örgütlenmeler olacak değildir, öte taraftan geleneksel sendikalar da değişmek zorunda kalacaklardır. Karşılıklı saygı ve seviyeli bağlara dayalı bir ortak örgütlenme için geleneksel sendikalar ve yeni toplumsal hareketler arasında yeni bakış açıları gelişmelidir. Aşağıdaki öneriler bu amaçla dikkate sunulmaktadır:

1) Sendikaları, geleneksel sendika yapısına ya da belirli bir siyasi partiye bağlamadan, öteki toplumsal hareketlerle işbirliğine açmak.

2) Ulus ötesi işverenlere karşı koymak üzere, ulus ötesi sendikal yapıların etkin inşası. Bu sendikal yapıların bir müzakere yeteneği ve aynı zamanda ulusal sınırların ötesinde ortak eylemler örgütleyecek zorlayıcı gücü olmalıdır. Bu amaç için, önemli bir adım ulus ötesi şirketler içinde güçlü sendikal yapılar örgütlemek olacaktır. Bu şirketler, karmaşık bir üretim ağına sahiptir ve çoğu kez üretim ve bölüşüm zinciri içinde herhangi bir kırılmaya karşı gayet hassastırlar. Ulus ötesi şirketlere karşı verilen mücadelelerde elde edilen kimi başarıların sermaye ve emek arasındaki dünya güç dengesine reel bir etkisi olmuş olabilir.

3) Teknolojik gelişme ve yapısal değişim yaşam koşullarını iyileştirmek ve yoksulluğu yok etmek için zorunludur, fakat bugün üreti-

min yeniden konumlandırılması işçilerin çıkarları yerine istisnai bir biçimde kâr tarafından belirlenmektedir. Yerel üretimin yerel talebe uygun bir biçimde genişletilmesi için çalışma koşullarının ve ücretlerin aşamalı bir şekilde iyileştirilmesinin ve üretimin yeniden konumlandırılmasının basitçe kâr ve serbest ticaret mantığı dışında yürütülmesini sağlamak gerekmektedir. Bu yeniden konumlandırmalar farklı ülkelerden işçilerin amansız bir mücadele içinde birbirleriyle rekabete girmeye zorlanmasını önlemek için ulus ötesi müzakerelere uygun adım olmalıdır.

4) İşçiler arasındaki dayanışmanın ulusal menşelerine bağlı olmadığını temin ederek göçmen işçi haklarını sendikalar için temel bir sorun olarak almak. Gerçekten de etnik veya öteki temellerdeki ırkçılık ve ayrımcılık işçi sınıfı dayanışmasına yönelmiş tehditlerdir.
5) İşçi sınıfının gelecekteki ulus ötesi örgütünün tek, hiyerarşik ve piramitsel bir yapı yerine, yatay birçok ilişki içeren ağ benzeri bir yapı ile farklı tiplerde örgütlenmelerin bir çeşnisi olarak algılanmasına dikkat etmek.
6) Küresel kapitalizme karşı koymak üzere etkili, koordine edilmiş eylem kapasitesine sahip dünya çapında kayıt dışı sektörlerde çalışan işçileri de içeren yeniden örgütlenmiş yapılar içinde bir emek cephesi oluşturmak.

Ancak diğer sosyal hareketlere dahil olan ve bunlarla hareket eden dünya çapında yenilenmiş bir işçi hareketi, mevcut dünyayı dönüştürüp rekabetten çok dayanışmaya dayalı bir dünya düzeni yaratabilir.

7. Tam bir insani gelişim için gerekli bir adım olarak toplumların demokratikleşmesinin sağlanması

İlerici güçler demokrasi kavramını yeniden kendilerine mal etmelidir. Çünkü alternatif, sosyalist bir toplum tümüyle demokratik olmak zorundadır. Demokrasi gökten zembille inmez, kültürel bir dönüşüm sürecidir, çünkü insanlar kendi

eylemleri ile dönüşür. Bu yüzden, halk hareketlerinden ve sol cenahtan aktivistlerin ya da ilerici yönetimlerin, gerçek katılım için hem işyerlerinde hem de yaşanılan yerlerde alanlar yaratmak gerekliliğini anlamaları elzemdir. İnsanlar kendi tarihlerinin öncülerine dönüşmeden sorunlarının çözümü –sağlık, gıda, eğitim, konut– mümkün değildir. Politik katılımın eksikliği Doğu Avrupa'nın sosyalist ülkelerinin başarısızlığını perçinledi. Bu ülkelerin vatandaşları birer aktörü olacakları yerde gözlemcisi oldukları rejimlerini korumak için hemen hemen hiçbir güdüye sahip değillerdi.

Demokrasi mücadelesi, yoksulluğu ve dışlanmanın bütün biçimlerini ortadan kaldırmaya yönelik bir mücadeleye bağlanmalıdır. Gerçekte insanların bu sorunları çözüme kavuşturmaları için iktidara gelmeleri zorunludur. Bu kapitalist kâr mantığına karşı mücadelenin sürdürülmesi ve bu mantığın yerine, kurtarılabilecek her bölgeye, farklı bir insani dayanışma mantığının inşası demektir. Tek başına alternatif bir toplum ihtiyacı iddiası artık yeterli değildir. Kapitalizme alternatif oluşturmak ve ticari mantığı ve bu dinamiğin dayattığı ilişkileri kırmak amacıyla halk eylemleri önermek gerekmektedir.

Fakat bu, aynı zamanda, gerekli olsalar da basit ekonomik taleplere indirgenemeyecek ve mevcut temsilî parlamenter demokrasi biçimlerinin ve bu rejim altında yapılan seçimlerin ötesine geçen gerçek demokrasi ve otorite düzeylerini içeren alternatif bir proje önerisinde bulunan mücadeleleri örgütlemeyi de gerektirir. Yerel yönetimler, kırsal topluluklar, işçi cepheleri ve siyasal olarak faal yurttaşlar vb. içinden toplumun en alt kesimlerinden insanlar için aşağıdan gelen yeni bir demokrasi uğruna mücadele vermeliyiz. Bu demokratik dayanışma pratiği toplumun genç kesimlerini tümüyle demokratik alternatif bir toplum için mücadeleye çekmenin en iyi yolu olacaktır.

Bu ilkeleri somutlaştırmak üzere aşağıdaki genel taslak önerilmektedir:

- Demokrasiyi bireysel ve kolektif boyutlarıyla kurtuluş ve özgürlük hareketlerini karakterize eden şartlar bütününe yerleştirmek
- Sovyet sisteminin ve sömürgeciliğin tasfiyesi ile oluşan rejimlerin başarısızlıklarının büyük oranda özgürlüğü yadsımalarından ve demokrasinin değerini hafife almalarından kaynaklandığını kabul etmek. Alternatifler geliştirilirken bu gerçek esas alınmalı ve demokrasinin inşasına öncelik verilmeli.
- Demokrasi dersi vermede üstlerine olmayan egemen güçlerin ikiyüzlü söylemlerine karşı çıkmak. Özellikle Birleşik Devletler emperyalizminin kinizmi, hizmetkârları kendilerini birer işkenceci, savaş çığırtkanı ve özgürlük düşmanı olarak açık ettiğinden katlanılmaz bir haldedir. Buna rağmen, Birleşik Devletler kinizmi özgürlüklerin kısıtlanmasında ve demokrasinin tatbikinde bir bahane vazifesi görmemelidir.
- Birleşik Devletler ve Batılı güçler tarafından ileri sürülen egemen demokrasi kavramsallaştırmasını reddetmek. Demokrasi, dünya piyasasının, dışarıdan kontrol edilen çok partili seçimlerin ve basit bir insan hakları ideolojisinin boyunduruğunda piyasanın kurallarını kabul etmek olarak tanımlanamaz. Neoliberal demokrasinin bu türü, serbest seçimlerin önemini ve insan haklarına saygıyı pazar ekonomisinin yayılması taleplerine keyfî bir şekilde bağlayarak gerçek demokrasiyi engellemektedir. Piyasayı ilk sıraya koyan demokrasinin bu yolla geriletilmesi anlamında sapmaya neden olur.
- Siyasal demokrasi eksik olduğundan ve eşitsizliklerin, sömürü ve sosyal adaletsizliğin hüküm sürmesi halinde sürekli olamayacağından, siyasal ve sosyal demokrasi arasındaki güçlü diyalektiği kabul etmek. Hiçbir sosyal politikanın özgürlüğün yok sayılmasının ve temel insan haklarına saygısızlığı haklı kılamayacağının akılda tutulması şartı ile sosyal demokrasi baskı ve ayrımcılığa karşı mücadele verilmeksizin ilerletilemez.
- Demokrasinin halkın, üreticilerin ve yerleşiklerin artan ve etkili katılımını gerektirdiğini kabul etmek. Bu, karar verme ve de sorumluluk alma sürecinde şeffaflığı getirir. Bu, temsilî demokrasinin önemini azaltmaz, bilakis onu tamamlar ve derinleştirir.

- Demokrasi yoksulluğa, eşitsizliğe, adaletsizliğe ve ayrımcılığa karşı verilen mücadeleye imkân vermek zorunda olduğundan, yoksullara ve ezilenlere, onların mücadelelerine ve hareketlerine stratejik bir konum tahsis etmelidir. Bu bağlamda bu hareketlerin işleyişindeki demokrasi onların hayatta kalmalarına ve başarılarına katkıda bulunmaktadır.
- Küreselleşme karşıtı hareketin (ya da "öteki-küreselleşmenin") içerisindeki demokrasi, bu hareketin kendi yönelimleri çerçevesinde demokrasiye atfettiği önemin bir göstergesidir. Bu durum, otorite ve hiyerarşi sorununa özel bir dikkatin sarf edilmesiyle, siyasi kültürde ve örgütlenme kültüründe bir yenilenmeye işaret eder. Bu amaç için bir acil eylem önerisi, demokrasiye ilişkin yurttaşlık eğitiminin, genel halk eğitiminde önemli bir rol oynadığı bir kampanya düzenlemektir.

Küreselleşme karşıtı hareketin gerçekten de kökten demokratik bir tasarı yürütmekte olduğunu hatırlayalım. Hareket, herkesin temel haklardan faydalanmasını istemektedir. Bunlara özellikle demokratik özgürlüklerin temeli olan ifade ve örgütlenme hakkı gibi politik ve sivil haklar da dahildir. Hareket ayrıca sosyal demokrasinin temeli olan ekonomik, sosyal, kültürel ve çevreye ilişkin hakları da savunmaktadır. Ve son olarak halklara dayatılan şiddete ve baskıya karşı mücadele vermek için müşterek haklar ve halkların haklarını talep eder. Buradaki sorun demokrasiyi hayata geçirmek için bir programın tanımlanmasıdır.

Küreselleşme karşıtı hareket herkes için eşit haklara ulaşma imkânını garanti eden temel araçlardan biri olan kamu hizmetlerinin önemini kabul etmektedir. Hareket işçilerin ve kamu hizmetlerinden faydalananların mücadelelerini savunmaktadır. Küreselleşme karşıtı hareket, bu hakların, eğitim ve sağlık hizmetlerinden faydalananların haklarını müdafaa eden hareketlerin önerilerini desteklemektedir. Örnek olarak sağlıkta, bedava ilaç kullanabilme, ilaç tekellerinin, patent diktatörlüklerinin ve bu diktatörlüklerin canlı organizmaları bir patentin kontrolü altına sokma çabalarının reddedilmesi.

Demokrasi mücadelesi çeşitli düzeylerde müdahaleyi hesaba katmalıdır. Burada bu düzeylerden beşini ele alacağız: Girişim, yerel demokrasi, ulusal demokrasi, nispeten geniş bölgeler ve dünya çapında demokrasi. Her bir aşama için, örnek olarak bir eylem önerilebilir. Önceliklerin tercihinde strateji tartışmasının sonucuna bağlı kalınacaktır.

1) Bir girişim içinde demokrasi, talep edilen temel şeydir. Demokrasi, işçiler, tüketiciler ve bölgesel-ulusal kolektiflerin özerkliklerinin kabul edilmesi anlamına gelmektedir, hissedarlar diktatörlüğünün ve finans-sermayenin yıkıcı mantığının reddini gerektirir. Demokrasi, alınan kararların denetimini, özellikle de yerel düzeyde oluşturulmalarını sağlar. Karşılıklı ve özerk örgütlenmenin yenilikçi biçimlerinin geliştirilmesi, üretim biçimlerinde çoğulculuk talep etmenin ve özel kapitalist girişimlerin en etkin girişim biçimleri olduğu iddiasını reddetmenin bir yoludur. Şirketlerden topluma ve çevreye ilişkin sorumluluklar yüklenmelerini talep eden hareket, yürürlüğe konabilir kamusal standartları uluslararası hukuka dönüştürmesi durumunda oluşabilecek karar alma risklerine rağmen gayet önemlidir.
2) Yerel demokrasi katılımcılık ve yakınlaşma talebine yanıt teşkil eder. Yerel demokrasi kendisini neoliberalizme alternatif olmak ve kamu hizmetlerinin görülmesini temin etmek zorunda olan yerel kurumlara dayandırır, yerel düzeyde ihtiyaçların giderilmesini dünya piyasasındaki şirketler için yapılan düzenlemelerin önüne koyar. Yerel demokrasi, özellikle ikametgâh ve oy verme hakkına ilişkin sonuçları aracılığıyla yurttaşlık hakkını mümkün kılar.
3) Ulusal demokrasi stratejik aşama olmayı sürdürmektedir. Kimlikler, sınırlar, azınlık haklarına saygı ve kurumların meşruluğu sorunları halk egemenliğinin temellerini teşkil eder. Kamu politikaları neoliberalizme karşı mücadele alanı olabilir. Zenginliğin vergilendirmeye dayalı tedricî yeniden dağılımı savunulmalı ve yaygınlaştırılmalıdır. Zengin ülkelerde asgari gelir ve kuşaklar arası dayanışmaya dayanan emeklilik gibi tedbirler yedekte tutulmaz, yerine her topluma özgü kâr ve işçi gelirleri arasındaki bölüşümden kaynaklı meblağlar etkindir.

4) Göreli olarak geniş bölgesel yapılanmalar Avrupa Birliği'nde olduğu gibi, neoliberal politikaları her yere yayabilirler ya da Mercosur'un geliştirilmesinde ve başarısız Amerika Serbest Ticaret Bölgesi [İngilizcede FTTA, Fransızcada ALEA ve İspanyolca ve Portekizcede ALCA] deneyiminde olduğu gibi zıt eğilimler sergileyebilirler veya direnç alanları oluştururlar. Bu bakımdan kıtasal sosyal forumlar hatırı sayılır bir sorumluluğa sahiptirler.
5) Cihanşümul demokrasi yaygın neoliberal politikalara karşı durmak için bir ümittir. Mevcut durumda, küreselleşme karşıtı hareketin atması gereken yüksek derecede önceliğe sahip adımlar: Borçların silinmesi, Dünya Ticaret Örgütü'nün [İngilizcede WTO, Fransızcada OMC] esaslı şekilde sorgulanması, vergi cennetlerinin ortadan kaldırılması, uluslararası vergilendirme, özellikle de finans-kapitalin (sermaye transferlerinin, ulus ötesi firmaların kârlarının vb. vergilendirilmesi), uluslararası finansal kuruluşların radikal bir reformu (özellikle her ülkenin bir oy hakkına sahip olması ilkesi), ulusların hakları dikkate alınarak BM'nin reformu ve önleyici savaşın reddi.

Başta, demokrasiye ilişkin ikiyüzlü söylemi ile Birleşik Devletler olmak üzere egemen ülkeler hegemonyasına direnebilecek, yurttaşların süreci denetlemesini teşvik edebilecek ve siyasi olarak faal yurttaşlar ve toplumsal hareketler tarafından yaratılan ve uygulanan demokratik formları destekleyebilecek bir demokrasi gözlem merkezi oluşturmalıyız.

8. Kadınlar üzerindeki her türlü baskı, sömürü ve yabancılaşmanın ortadan kaldırılmasının sağlanması

Ataerkillik biçimleri, ataerkilliğin neoliberalizm ve emperyalizmle ilişkileri gibi çeşitlidir. Ataerkilliğin kadınlar üzerindeki etkisinin analizi önemli ve gereklidir. "Ataerkillik" baba/aile reisi egemenliği anlamına gelip ailenin bütün üyeleri üzerinde bir otoriteye sahip erkeklerin belirleyici olduğu bir aile

modelini tarif etmek için kullanılırdı. Model kesinlikle evrensel değildir, bazı Afrika topluluklarında soy, anaya dayalıdır ya da çift taraflıdır, ana ve babanın birey üzerinde belirli rollerinin olduğu, soyun hem anaya hem de babaya dayalı olduğu durum. Ataerkillik tek tanrılı dinlerin sömürgeci ideolojiler ve mevzuatla birlikte yükselmesiyle yayılmıştır.

Bugün ataerkillik özellikle erkek egemenliğine ve kadının aleyhine bir eşitsizliğe ve bunların değişik formlarının oluşturduğu bir itaat mekanizmasına işaret etmektedir. Çocuğun toplumsallaşmasını sağlayan aile, aslında kadınların ve kız çocukların "evcilleştirilmesi" için vardır. Bu cinsiyet hiyerarşisi, kadınların üretim ve yeniden üretim kapasitelerine el konmasına neden olan kültürel standartlar ve dinî değerler tarafından beslenmesi hasebiyle en fazla dikkat çekendir. Devlet, bu ataerkil yapıyı ilgili siyasalar ve aile yasaları ile güçlendirmektedir. Ayrımcılık aile içi ilişkilerde, eğitimde, maddi, finansal ve doğal kaynaklara ulaşım konusunda, istihdamda, siyasi idareye katılımda vb. sürmektedir. Kadın hakları hususundaki fark edilebilir iyileşmeye rağmen, erkek egemenliği tavizsiz bir biçimde neoliberal örgütlenmeyi oluşturan kurumların "erilleşmesi" ile yan yanadır.

Emperyalizm ve ataerkillik arasındaki ilişki ve kadınların bu sistemlere karşı verdikleri mücadelenin bilançosunun analizi bizi bir dizi eylem önerisinde bulunmaya sevk etmiştir:

i) Kadın sorununu göz ardı etmeye son vermek. Bu tutum siyasal ve bilimsel bir ayrımcılığa yol açmaktadır. Cinsiyet sorunu çoğu alanı kestiğinden, bu sorun her öneride dikkate alınmak zorundadır.

ii) Sivil toplum kuruluşlarında ve siyasi cemiyetlerde, feminist örgütler ve ilerici güçler arasındaki ittifakı güçlendirmek ve kadınların yararına çağrıları tedricî gündeme dahil etmek için lobi faaliyetleri sürdürmek. Söz konusu çağrılar arasında:

- Kadınların küresel toplumun toplumsal, siyasal, kültürel ve dinî söylemi içindeki değersiz konumları intibası ile mücadele etmek.
- Bu düşkünlük konumunun içselleşmesinin önünü almak için kadınların eğitim ve öğrenimini geliştirmek.
- Kadınların toplumdaki aktif rollerini daha iyi bir bilinçle yaymak.
- Erkekleri, söz konusu eril egemenliğin mekanizmalarının yıkılması için bu egemenliği sorgulamaya teşvik etmek.
- Cinsiyetler arasında etkin bir eşitlik sağlamak üzere yasal hükümleri güçlendirmek.
- Kadının kurumlarda eşit temsilini sağlamak (eşitlik).

iii) Kadınların tarihlerini, bireysel ve kolektif eylemlerini görünür kılmak:

- 2005 Nobel Barış Ödülü için Hong Kong'daki bazı dernekler tarafından kurulan Mille kadınlarının aday gösterilmesi.
- Irak'taki savaşa karşı yürütülen Kadınlar Savaşa Hayır Diyor kampanyası.
- Güncel konular veya sosyal projelere ilişkin çeşitli kampanyalar.

iv) Kadınların en temel hakkı beden ve beyinlerinin hâkimi olmalarını, eğitim, iş ve değişik faaliyetlerin yanı sıra cinsellik ve hamilelik (gebelikten korunma hakkı, çocuk sahibi olma tercihi, kürtaj hakkı...) –kadın bedeni her çeşit baskı ve şiddete maruz kaldığından– gibi, yaşamlarına ilişkin tercihlerde etkin olmalarını sağlamak.

v) Dişil deneyimlerden başlamak üzere, toplumu etkileyen çeşitli sorunlara ilişkin kadın bakış açısını güçlendirmek için erkek egemenliğine karşı koymayı ve araştırma ve eylem için yeni ufuklar açmayı amaçlayan teorik düşünümleri desteklemek. Özellikle nüfus (1994 Kahire Nüfus Konferansı'nda olduğu gibi) veya sağlıklı bir ortamda yaşam hakkı talep ettikleri çevreye (1992'deki Rio de Janerio'daki Yeryüzü Zirvesi'nde olduğu gibi) ilişkin kadın bakış açısının geliştirilmesi gerekmektedir.

vi) Emperyalizm ve neoliberalizm ile kadın arasındaki ilişki üzerine bir veri tabanı ve bir İnternet sitesi oluşturmak

9. Medyanın demokratik yönetiminin ve kültürel çeşitliliğin sağlanması

1. Eğitim hakkı için:

Bilgi edinme hakkı ve bilgilendirme hakkı gibi kültürel haklardan önce, eğitim hakkı temel bir sorun olarak gelir. Her yerde resmen tanınsa da bu hak özellikle genç kadınlar için birçok ülkede uygulanmıyor. Bu nedenle hükümetlere bu alandaki en temel yükümlülüklerini yerine getirmeleri için baskı yapmak bütün sosyal hareketlerin önceliğidir.

2. Bilgi edinme ve bilgilendirme hakkı için:

Büyük bir medya için girişimler:

Bilgi edinme hakkı ve bilgilendirme hakkı medyanın nasıl yapılandırılacağına ilişkin genel mantık ile çelişiktir. Dünya çapında artan yoğunluğu ile medya, neoliberal küreselleşmenin nimetlerinden doğrudan yararlanmakla kalmayıp aynı zamanda neoliberal ideolojinin taşıyıcılığını da yapmaktadır. Bu yüzden, amacı neoliberal düzeni yalnız kaçınılmaz değil aynı zamanda arzulanır göstermek olan, insan ruhunu "formatlayan" bu makinenin dişlilerini kırmak için kıran kırana bir mücadele vermek gerekmektedir. Bu amaçla her ülkede uluslararası bir koordinasyon çerçevesinde kampanyalar başlatılmalıdır:

- Medya sektöründeki yoğunlaşmaya karşı mücadele için yasal girişimlerde bulunmak.
- Bulunmadıkları yerlerde gerçek eylem gücüne sahip gazeteci cemiyetlerinin oluşturulmasını teşvik ederek, hissedar ve yayın organı sahiplerinin tersine editörlerin özerkliğini garanti etmeye yönelik yasal girişimlerde bulunmak.

- Eğitim sisteminde ve halk örgütlenmelerinde medyanın eleştirisinin teşvikini amaçlamak.
  - ⇨ Alternatif medyayı desteklemek. Mevcut tüm halleriyle (basın, radyo, televizyon, internet) alternatif ve kâr amacı gütmeyen medya, çok uluslu şirketlerin ve finans kapitalin diktasına tabi olmayan çoğulcu bilgilendirme konusunda zaten önemli bir role sahiptir. Hükümetlerden medyanın yararlanacağı yasal düzenlemeler ve vergi düzenlemeleri talep edilmesi bu yüzden zorunludur. Alternatif medya içinde kanun bekçisi bir grup bugünün dünyasındaki en gelişmiş kanunları ortaya koyabilir. Tıpkı büyük medya sahipleri ve yöneticilerinin yaptığı gibi, hatta belki de Dünya Sosyal Forumu sürecinin çatısı altında, alternatif medya sorumluları için her yıl dünya çapında bir toplantı düzenlenmesi alternatif medya mücadelesi için faydalı olabilir.
  - ⇨ Kuzey'in televizyon şebekelerinin dünyaya yayın yapan bir tekel oluşturdukları kanaatinin oluşmasını önlemek.

CNN gibi Kuzey'in büyük uluslararası televizyon şebekeleri uzun süredir *de facto* [fiilî] bir tekelden kârlar elde etmektedir ve egemen güçlerin çıkarlarına hizmet eden bir dünya görüşünü temsil etmektedir. Arap dünyasında, El Cezire'nin büyük bir profesyonellikle kurulması Ortadoğu'daki çatışmaların tek yönlü sunuluşuna son verilmesini mümkün kıldı. Son olarak teleSUR'un yayına başlaması ise Latin Amerika'nın sadece Kuzey Amerika medyasının prizmasından görülemeyeceğini gösterdi. Bir Afrika şebekesinin kurulması da aynı ihtiyaca yöneliktir ve tüm çabalar şebekenin kurulmasını temin etmek için seferber edilmelidir.

3. Bireyin kendini ana dilinde ifade etme hakkı için:

Yeryüzündeki bütün seçkin göçmenlerin tanınmasının ilk şartı İngilizceyi kullanmalarıdır. Birleşik Devletler süper gücüne ister gönüllü ister zoraki teslimiyet ile Birleşik Devletler'in dilini uluslararası iletişimin tek aracı olarak kabul etmek arasında mantıksal bir bağ bulunmaktadır. Bugün Çince ve Latin

dilleri –bu dillerin oluşturduğu geniş dil ailesi içinde karşılıklı anlaşılmanın geliştirilmesi halinde– İngilizcenin rolüne paralel bir role sahiptir, yarın Arapça için durum bu olacaktır. Bu bir politik irade meselesidir. "İngilizcenin mutlak hâkimiyetine" karşı mücadele için aşağıdaki önlemler alınmalıdır:

i) Şartların uygun olması halinde, eğitim sistemlerine, iki yabancı dilin (yalnız İngilizce değil) aktif ve pasif yeterlilik düzeylerinde (anlama, konuşma, okuma, yazma), ayrıca başka bir veya iki dilin pasif yeterlilik düzeyinde (konuşulanı anlama ve yazma) öğretilmesi amacını dahil etmek.

ii) Eğitim sistemlerinde Latin dillerinin (altmış ülkede resmî dil olan Romence, Portekizce, İtalyanca, Fransızca, Katalanca, İspanyolca) karşılıklı anlaşılmasını öğreten yöntemleri uygulamaya koymak. Her insan kendi ana dilini konuşup, konuştuğu kişiyi anladığı zaman iletişim en etkin halini alır.

iii) Özel bir durumu olan Afrika'da ise, ulusal dillerin geliştirilmesi ve öğretilmesi Afrika Birliği'nin politik önceliği olmalıdır.

Azami miktarda belgenin düşük gelirli ülkelerin dillerine çevrilmesini desteklemek ve özellikle bunların internette yayınlanmasını sağlamak için uluslararası bir fon oluşturmak.

10. Uluslararası örgütlerin demokratikleştirilmesinin ve çok kutuplu uluslararası düzenin kurumsallaştırılmasının sağlanması

BM halkların meydana getirdiği bir kurumdur, bu yüzden ileri doğru atılmış bir adımı temsil etmektedir. Bununla birlikte belirli şartlar ve kimi uluslar dikkate alındığında BM, sonuçlarının muğlaklığı, hatta olumsuzluğu kanıtlanabilecek ulus-devletler arasındaki güç dengesini yansıtmaktadır. Şimdiye dek ülkelerin en güçlülerinin hegemonyaları BM'yi kendi öz amaçları doğrultusunda kullanmalarını mümkün kıldığından, BM'de birtakım değişikliklere gidilmesi mecburidir. Bu doğrultuda, aşağıdaki adımların atılmasını öneriyoruz:

i) BM olarak tanımlanan alanın demokratikleştirilmesi.

ii) Ulus-devletler arasında oluşan güç dengesinin yarattığı eşitsizlikleri sınırlamayı amaçlayan BM reformlarının gerçekleştirilmesi.

iii) BM'yi oluşturan devletlere tesir etmek, bu amaçla her ülkenin BM içindeki faaliyetini, BM'nin uzman örgütlerini ve Bretton Woods'ta oluşturulan kurumları izleme fırsatı (IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü) sağlayacak gözlem grupları oluşturmak.

iv) BM Gıda ve Tarım Örgütü ve Dünya Sağlık Örgütü gibi uzman örgütlerin ulus ötesi şirketlere bağımlılığını önlemek amacıyla finansal yapıların yeniden düzenlenmesi.

v) Toplumsal hareketlerin ve sivil toplum örgütlerinin uluslar arası kuruluşlardaki faaliyet alanlarının genişletilmesinin ve etkinliklerinin artırılmasının güvence altına alınması.

vi) Egemen güçler tarafından maniple edilmesini engelleyerek, Uluslararası Adalet Divanı'nı, özellikle iktisadi suçlar söz konusu olduğunda desteklemek ve bu arada adaletin sağlanması için alternatif yaklaşımları desteklemek amacıyla kamuoyu mahkemeleri kurmak.

vii) BM'yi demokratikleştirmek, Genel Kurul'un yetkilerini arttırmak ve Güvenlik Konseyi'ndeki tekelleri (veto hakkı ve nükleer güçler gibi) kırmak.

viii) Farklı kıtalardaki gerçek güçlerle donatılmış bir bölgeselleşmeye olanak sağlayan bir BM'nin desteklenmesi. Bu adım özellikle Ortadoğu'daki ilerici güçleri bu coğrafyanın sorunlarına ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi'ne alternatif olabilecek birtakım çözümler üretmek için bir araya getirecek bir Ortadoğu Sosyal Forumu kurulmasını desteklemek amacını taşımaktadır.

ix) BM içinde, özellikle IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü ile ilişkileri açısından ulus-devletlerin bağımsızlıklarının daha fazla saygı görmesini sağlamak.

x) İnsanlığın yoksulluk kısır döngüsünden kurtarılması için bir dünya halklar meclisi oluşturulması.

Üçüncü Dünya Forumu (ÜDF)

Bamako Çağrısı ve çağrı metnine dahil edilen eylem planı önerileri, 2006 çok merkezli Dünya Sosyal Forumu bünyesinde 29 Ocak 2006'da Karakas'ta toplanan Dünya Sosyal Forumu Sosyal Hareketler Meclisi tarafından kabul edildi.

Bu çağrının burada[5] yayınlanmasının, bugün artık bir zorunluluk halini alan daha güzel ve başka bir dünya için mücadele veren hareketlerin ortak eylemlerinin takibini kolaylaştırması dileği ile...

Başkan,
DÜNYA ALTERNATİFLER FORUMU
SAMİR AMİN
Ocak 2006

Bamako Çağrısı, emekçi sınıflar ve neoliberal kapitalist sistem tarafından dışlananların oluşturduğu geniş yığınları temsil eden mücadele örgütlerine olduğu kadar, burada öngörülen amaçları etkin bir biçimde yerine getirmek için birlikte çalışmak üzere bu ilkeleri destekleyen her kişi ve politik güce yapılmış bir davettir.

Başka Bir Mali Forumu, Üçüncü Dünya Forumu, Dünya Alternatifler Forumu, ENDA.

Fransızcadan Çeviren:
Güven Öztürk

5 Üçüncü Dünya Forumu İnternet sitesi..

Dizin

Afganistan Halk Partisi 98
Afrika Birliği ve Ekonomik ve Sosyal Programı (NEPAD) 167
Ali Abdürrezzak 62, 121
Amerika Birleşik Devletleri Çevre Koruma Ajansı (EPA) 171
Amerikan Devrimi 17, 56, 57, 148, 149, 152
Amin, Kasım 62, 121
Amin, Galal 127
Arendt, Hannah 149
Avrupa Birliği (AB) 170, 181
Avrupa-Merkezcilik 11, 12, 29, 31, 71
Azhari, Golam Rıza 51

Baas Partisi 100, 102
Baasçılık 95, 126
Bamako Çağrısı 114, 155, 157, 158, 162, 163, 188
Bandung Konferansı 97, 157
Bastiat, Frédéric 19, 21
Batı Afrika Ülkeleri Ekonomik Topluluğu (CEDEAO) 172
Birinci Dünya Savaşı 102, 106
Birleşik Hollanda Devrimi 17
Birleşmiş Milletler (BM) 99, 114, 173, 181, 186, 187
Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) 173, 187
Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) 130
BM Güvenlik Konseyi (BMGK) 106
Boron, Atilio 148
Bretton Woods 187
Bush, George W. 94, 100, 110, 141
Büyük Ortadoğu Projesi 107, 114, 187

Cezayir Devrimi 126
Cezayir Ulusal Kurtuluş Cephesi (FLN) 95
CIA 96, 103, 114, 147, 164
Çin Devrimi 75

Dalay Lama 110
Doha Round 171, 174
Dünya Alternatifler Forumu 188
Dünya Bankası (DB) 107, 130, 134, 136, 165, 170, 187
Dünya Sağlık Örgütü (WHO) 187
Dünya Sosyal Forumu 85, 157, 185, 188
Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) 165, 167, 170, 173, 174, 181, 187
Duverger, Maurice 141
El Müstakbel El Arabi 106

Engels, Friedrich 30, 73
Enver, Sedat 96
Eski Ahit 31, 45, 54

Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) 107
Fransız Devrimi 17, 19, 20-22, 30, 52, 54, 88, 92, 93, 95, 149, 152

G20 174
G7 70, 124
Goebbels, Joseph 100

Halevy, Judah 51
"Herrenvolk" 55
Hidiv İsmail 95
Hizbullah 70, 90, 108, 124
Humeyni, Ayetullah 47
Hz. İbrahim 35, 36
Hz. İsa 25, 32, 44, 45
Hz. Muhammed 35

İbn-i Rüşd 48
İkinci Dünya Savaşı 76, 149
II. Enternasyonal 75
İslam Devrimi (İran) 108, 128
İslam Konferansı (1957) 97
İslami Direniş Hareketi (Hamas) 70, 90, 96, 107, 124

Kawakibi, Abd al-Rahman al 62, 121
Kemalizm 95, 128
Keynes, John Maynard 22
Komünist Parti (Irak) 100, 102, 103, 104, 108
Konfüçyüs 29, 34
Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) 99, 104, 111, 114, 164

Latin Amerika İçin Bolivarcı İttifak (ALBA) 168
Lenin, Vladimir İlyiç 75
Liberal Virüs 11, 152
Luther, Martin 30

Maistre, Joseph de 47, 66
Manuel, Castells 146
Mao Zedong 75
Marx, Karl 19, 20, 22, 23, 26, 28, 30, 72-74, 77
Mehmet Ali Paşa 64
Mendelsohn, Jacob 52
Mercosur 181
Mesih 38, 39, 44
Mevdudi, Ebu'l A'lâ El 66, 97, 122
Michael, Hardt 141-150, 152-154
Mısır Nasırcılığı 95
MOSSAD 103
Musa'nın On Emri 40, 47
Müslüman Kardeşler 88, 90, 96

Nahda 60, 61, 62, 120, 121, 125
Nasır, Cemal Abdül 68, 96, 124
Necibullah, Muhammed 99
Negri, Antonio 94, 141-154

11 Eylül 100, 114, 154
Orta Asya Sovyet Cumhuriyetleri 98
Oslo ve Madrid Planları 107

Paris Komünü 21, 57
Petrocaribe 167, 168

Rawls, John 18, 23
Refik El Hariri 108
Reich, Robert B. 146

Rifkin, Jeremy 146
Rus Devrimi 95, 152

Saddam Hüseyin 100, 101, 102, 103, 104, 105
Şah (İran) 68, 109, 128
Sami ırkı 36
Sanhédrin, Le Grand 52
Şeyh El Ezher 47, 48
Shahak, Israel 43
Sharaby, Hashem 119
Sivil Toplum Kuruluşları (STK) 118, 128-132, 136, 167, 182
siyonist 107, 108
Smith, Adam 16, 17, 22
Sosyal Hareketler Meclisi 157, 188

Taha, Mahmut 66, 110, 123
Taliban 70, 96, 99, 124
teleSUR 168, 185
Tourain, Alain 94

Üçüncü Dünya Forumu 188
III. Enternasyonal 75, 95
Ulusal Direniş Birliği 105
Uluslararası Adalet Divanı 187
Uluslararası Emek Örgütü 173
Uluslararası Para Fonu (IMF) 165, 187
Uluslararası Tarımsal Üreticiler Federasyonu (IFAP) 173
United States Agency for International Development (USAID) 131

von Hayek, Friedrich August 19, 21

Weber, Max 10, 29, 119
West African Economic and Monetary Union (UEMOA) 172

Zerdüştler 34

Bağımlılık Okulu'nun kurucularından ünlü sosyal bilimci Samir Amin, modernitenin krizini, postmodernizmin "kültürel özgünlükler" söylemini ve Avrupa-merkezci bakış açısının kısıtlarını, din ve demokrasi kavramları ekseninde sorguluyor.

"Kültüralizmlerin Eleştirisi" alt başlığını taşıyan *Modernite, Demokrasi ve Din,* bir yandan politik İslama, Arap dünyasına ve Ortadoğu'daki sosyal hareketlere, diğer yandan Hardt ve Negri'nin *İmparatorluk* ve *Çokluk* kitaplarının eleştirisine ve küreselleşmiş kapitalizme karşı Bamako Çağrısı'nın somut önerilerine uzanıyor.

Fikret Başkaya, Uğur Günsür ve Güven Öztürk'ün ortak çevirisiyle Türkçeye kazandırılan bu özgün çalışma, özellikle içinde bulunduğumuz coğrafyanın çelişkilerle yüklü doğasını çözümleyebilmemiz için bize önemli veriler sunuyor. Dinsel akımlarla modernleşme arasındaki çetrefilli ilişki, demokrasi için mücadelenin belirsizliği, politik İslamın emperyalist yayılmanın hizmetine girmesi, burjuva ideolojisinin evrenselci tutkularını terk edip kültüralizme geçmesi ve benzeri konularda zihnimizi açıyor.

Dünyada, Ortadoğu'da ve ülkemizde yaşanan gelişmeleri, güncel ve tarihsel planda daha berrak bir biçimde kavrayabilmek ve bu kavrayışı toplumsal, siyasal mücadelelere katabilmek için...

16 TL. KDV DAHİL
ISBN: 978-605-172-112-5
9 786051 721125
Yordam Kitap